KK
KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ANTALKA ÁGOTA
CSÁK LÁSZLÓ
CSAPODY MIKLÓS
CSŐSZ CSONGOR
DEMÉNY PÉTER
EGYED EMESE
FAZAKAS LÁSZLÓ
A. GERGELY ANDRÁS
KOCSIS JÁNOS BALÁZS
LAKATOS ARTUR
LŐRINCZI DÉNES
OLÁH ANDRÁS
SIKLÓDY FRUZSINA
SZABÓ-M. SÁNDOR
SZTAKICS ISTVÁN ATTILA
TÓTH SZABOLCS BARNABÁS
VERES DÁVID-GÁBOR

5

III. FOLYAM
2023.
MÁJUS

KÖZIGAZGATÁS–TUDOMÁNY

KORUNK
FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY
HARMADIK FOLYAM • XXXIV/5. • 2023. MÁJUS

TARTALOM

KOCSIS JÁNOS BALÁZS • Térátmenetek – a város és pereme 3
CSÁK LÁSZLÓ • A felsőfokú közigazgatás-oktatás jövője Erdélyben 12
LŐRINCZI DÉNES • Rend az önigazgatáshoz 21
TÓTH SZABOLCS BARNABÁS • Közigazgatási törvények fogadtatása Háromszéken a helyi sajtó tükrében. 1925–1930 27
LAKATOS ARTUR – VERES DÁVID-GÁBOR • A prefektusi hivatal működése Romániában 42
OLÁH ANDRÁS • holnap is, egyedül, késésben, mellékszereplő (*versek*) . . 49
SZTAKICS ISTVÁN ATTILA • A területi-közigazgatási egységek köz- és magánvagyonának az ügykezelése 51
SZABÓ-M. SÁNDOR • Az EU-s pályázatok hatása a LEADER program keretén belül Brassó megye északkeleti kisrégiójában 57
CSŐSZ CSONGOR • A romániai konszolidált államháztartás jövedelmének elemzése és összehasonlítása a svédországi állami költségvetés jövedelmeivel a 2006–2021-es periódusban 68
ANTALKA ÁGOTA • A koronavírus, a háború és az infláció hatása az egyénekre és a munkahelyi viszonyokra 83

■ **HISTÓRIA**
FAZAKAS LÁSZLÓ • Hétköznapi bosszúságok Kolozsváron a vízvezeték kiépítése alatt és után (1895–1918) 91

■ **MŰHELY**
A. GERGELY ANDRÁS • Szaglatminták – szegletekben 99

■ **MŰ ÉS VILÁGA**
CSAPODY MIKLÓS • Távolsági szonettjárat 111

■ **TÉKA**
DEMÉNY PÉTER • Egy házi nyúl 119
EGYED EMESE • Egyetemtörténeti enciklopédia (Kolozsvár–Szeged, 1872–1945) 121

■ **ABSTRACTS** 125

■ **KÉP**
SIKLÓDY FRUZSINA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem)
■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), GYŐRFFY GÁBOR (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)
■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, BALÁZS JÚLIA (titkárság, tördelés), DEÁK SZIDÓNIA (korrektúra)
■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR
■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség. A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága, a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, MOL Románia, a bukaresti Kulturális Minisztérium és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation for Transylvania
■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; http://epa.oszk.hu/00400/00458; e-mail: korunk@gmail.com
■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407
■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.
A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;
a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com
■ Revistă culturală finanţată cu sprijinul Ministerului Culturii şi MOL România
■ Revistă editată de Asociaţia de Prietenie Korunk
(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)
■ ISSN: 1222-8338

KOCSIS JÁNOS BALÁZS

TÉRÁTMENETEK – A VÁROS ÉS PEREME

Kolozsvárt Györgyfalva felé elhagyva olyan érzés fogja el a távolról jött látogatót, mintha a városfal még mindig létezne, igaz, jóval kijjebb, mint valaha is volt: a sűrű beépítést, a város káoszát, zaját és nyüzsgését hirtelen fölváltja a Mezőség hullámzó, szinte embermentes tágassága, üressége. De nemcsak a Feleki-tető felé érezzük a hirtelen váltást, hanem a városból észak felé, Fejérd irányában is üres domboldalak zárják le a láthatárt. Egészen a nyolcvanas évek közepéig a nyugati irányból Budapestre autózó a budaörsi benzinkút után balra a Gazdagréti lakótelepet, előre pedig az Őrmezői lakótelep betonfalát látva érezhette meg, hogy valami nagyon másba csöppent hirtelen bele, éppúgy, mint az M3-ason északkeletről érkező járt az Újpalotai lakóteleppel. Hasonló képet kaptunk Debrecen, de a Kárpát-medence tág térségeiben mindenhol, kisebb és nagyobb városok esetében is. A város és vidék között erős elkülönülés érezhető, vagy volt érezhető, nemcsak a beépítés, hanem életmód, szokások és lehetőségek terén is. Másrészt azonban az utazó például Dél-Németországban, Észak-Itáliában, Ausztriában azzal szembesül, hogy bár sokszor még a városfalak fizikailag lehet, meg is vannak, de a vidék sem üres, és az átmenet sem hirtelen, a városok inkább sűrűsödések, csomópontok, mintsem éles határvonallal különülnek el a környezetüktől, és ez még inkább érvényes Nagy-Britanniára vagy Észak-Amerikára. De éppúgy érvényes ez a falvak és

...az emberek lábbal szavaznak: mindeme intellektuális hullámok és politikai szándékok között érdemes arra figyelni, hová költöznek a lakók, és milyen megfontolásból.

környezetük esetében is: a Kelet-Közép-Európában megszokott belterület-külterület dichotómia meglehetősen nehezen érvényesül a fent említett térségekben: tanyák, lakóházakkal rendelkező gazdaságok pöttyözik a tájat, amelyben a falvak, városok inkább fokozott átmenetben jelennek meg az épületek, szolgáltatások, lehetőségek fokozatos tömörüléseként, mintsem éles határvonallal választatnak el.

A települések fizikai elkülönülését, az összenövésük megakadályozását az érvényes magyarországi szabályozás is előírja (Étv. 7. § c), hasonlóképpen élesen elkülöníti a települések bel- és külterületét (Ter. Kr. 1. § 1. és 6.), talán a középkorból, a földesúri joghatóságból eredeztethetően. A tájban ezek szerint szemben áll a lakóhely és a nem lakóhely, és a települések fontos megkülönböztető jellegzetessége, identitásának és egyediségének őrzője a másik településtől való fizikai elválasztás. Némileg váratlan módon azonban a Kárpát-medencében is találhatunk hagyományt a település és környéke kevésbé éles elhatárolására, a város és vidéke „organikus kapcsolatára" az alföldi mezőváros és tanyák sajátos fejlődése esetében Erdei Ferenc munkásságában, bár kérdéses, hogy ez mennyire volt inkább remény, mint valóság (Bognár 2005): a tanyák és mezővárosuk egyfajta egysége a 20. század közepétől erőteljesen háttérbe szorult, miközben a tanyák elvesztették eredeti funkcióikat, és az elmaradottság meghaladandó szimbólumává váltak. De általánosságban is: a városok, főleg a nagyvárosok kínálták a jövő kényelmes életét, a kisebb, ósdinak vélt településekből, falvakból néptömegek áramlottak a frissen épült jókora lakótelepekre a második világháború utáni évtizedekben szerte Európában. A város, a sűrű beépítésű lakhatás hordozta a modernitás ígéretét, a fejlődést, a korszerűséget, a kifinomultságot, míg a falvak, a külső városrészek az elmaradottság, az avítt életmód képét hordozták. Az angol nyelv máig tükrözi ezt: az eredetileg falusit, parasztot jelentő, manapság gonosztevő jelentésű villain szó éppúgy ezt mutatja, mint az eredendően városit jelentő urbane mai jelentése: finom, udvarias; de fölhozhatnánk a magyar paraszt, kültelki szavak sokszor negatív konnotációját is.

A Meggyesi Tamás (2005) által bemutatott urbánus és szociálutópista hagyományok kereszteződése rányomta bélyegét a múlt századra, elsősorban a tömeges lakótelep-építésben testet öltve, a szocialista országokban akár a gazdasági racionalitás ellenére is (Kocsis 2009a és 2012), ahol is számos városban a lakásállomány túlnyomó többségét ilyen lakások teszik ki: Bukarestben 82%-os, Pozsonyban 77%-os, Katowicében 60% fölötti arányokat találunk (Csizmady 2005) – míg Európa más, a létező szocializmus által érintetlenül hagyott részén ez az arány jóval alacsonyabb, a nagy lakótelepeiről híres Párizsban 11%-ot, Stockholmban 15%-ot tesz ki. Az erőltetett modernizációs szándékok, a források akut hiánya, illetve a fent említett két urbanisztikai hagyomány kereszteződése meghatározta a vidéket illető politikákat is, mind a magyarországi, az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepcióban (OTK) kicsúcsosodó irányvonal eredményei (Csapó–Kocsis 2011), mind a Ceauşescu-féle településszisztematizálási terv következményei (Ronnas 1989) a kisebb vidéki települések szándékolt elsorvasztásában érhetőek tetten, akár a fejleszteni kívánt nagyvárosok közvetlen közelében is (Kocsis 2009b), de hasonló szándékok jelentek meg Magyarországon 2006 és 2010 között, elsősorban Mihályi Péter közgazdász, az Államreform Bizottság akkori, erről sokat nyilatkozó tagja részéről.

Gyökeresen más szemlélet, a falu idealizálása és a város megnyomorító hatásának túlhangsúlyozása jelenik meg a nyugati kultúrkörben szintén meghatáro-

zó antiurbánus hagyományban (Meggyesi 2005). Ez a megközelítés a 19. század utolsó harmada óta vált hangsúlyossá Közép-Európában, a falu az összetartó falusi közösségek, a romlatlanság, a természetközeliség, a mesterkéletlenség és az organikus fejlődés idealizált helyszíneként, és azóta is meghatározó gondolatkör a Kárpát-medencében. A falusi kultúra fölfedezése a 19–20. század fordulóján, majd egy évszázaddal később például a táncházmozgalom, illetve az ökofalvak megjelenése (Farkas 2017), a vidéki dzsentrifikáció (Tomay–Völgyi 2022) erőteljesen ezen antiurbánus hagyomány lenyomatait hordozza – azonban sohasem ment olyan messzire vidékünkön, mint például a 20. század egyik legfontosabb amerikai várostervezője, Frank Lloyd Wright a társadalom térbeli koncentrációjának teljes megszüntetését célzó megközelítésével (Fishman 1982), amely végül is az 1950-es évektől induló nagymérvű és központilag támogatott szuburbanizációjában öltött testet.

Kérdés, hogy ennyire antagonisztikus-e a viszony, és található-e valamilyen út e két pólus között. Régi állítás a térbeliséggel foglalkozó tudományokban, hogy az emberek lábbal szavaznak: mindeme intellektuális hullámok és politikai szándékok között érdemes arra figyelni, hová költöznek a lakók, és milyen megfontolásból. A munkalehetőségek, a megfelelő életkörülmények, a biztonság, jó ideig a mezőgazdaság iparosodása, az ennek következtében csökkenő munkaerőigény (Rykwert 2000), párhuzamosan a demográfiai átmenet okozta rohamos népességszám-növekedéssel, a városok robbanásszerű növekedéséhez vezetett, Közép-Európában a 19. század utolsó harmadától a 20. század hetvenes éveiig. A tömeges lakótelep-építés gyors megoldást kínált Európa mindkét felén (Csizmady 2005 és Kocsis 2012a), fölhasználva Walter Gropius (Brenner 2009) és Le Corbusier (Fishman 1982) radikális és utópisztikus javaslatait, azonban a szűkös erőforrások városi építkezésekre összpontosítása a nem városi területek erőteljes leromlásához vezetett, tovább erősítve a vidéki exodust, minél kisebb rendelkezésre álló forrás áll rendelkezésre, annál fokozottabb mértékben. A város és környéke közötti szakadék egyre jobban mélyült a 20. század második felében, minél keletebbre haladunk Európa centrumából.

A városokat közvetlenül körülölelő, falusi jellegű környékre költözés is ezen erőforrás-szűkösség következménye volt térségünkben – már a 19. század hatvanas éveitől kezdve. A városokba áramló vidéki népesség részben a városi lakáskínálat szűkössége, részben a gyenge fizetőképessége miatt az agglomerációs övezet falvaiba, kisvárosaiba költözött, ahol a korábbi életmódjához hasonló körülményeket talált, és konyhakerti termeléssel csökkenteni tudta kiadásait. A létrejövő kiterjedt, alacsony intenzitású területek jórészt nélkülözték a szolgáltatásokat és közösségi funkciókat lehetővé tevő helyszíneket, mindenben a központi városmagra támaszkodva. E területeket a 20. században zömmel a városmagokhoz csatolták, így könnyen helyszíneivé váltak a lakótelep-építéseknek, legtöbb esetben jelentős infrastrukturális fejlődéssel is kiegészülve, bár legtöbb helyen maradt a töredékes városszerkezet az egy-egy helyszínnel való kivételezés, az időről időre bekövetkező válságok és a városfejlesztési prioritások gyakori változása következtében. A 19. század végének és a 20. század elejének folyamatai azonban immár a városkiterjesztés hatáskörén kívül maradt településeken mentek végbe a szocialista időszakban, azonban sokkal rosszabb körülmények között (Kocsis 2009b).

Míg térségünkben sokan a falvakból, kisvárosokból a nagyobb városokba kényszerültek, a kifelé, városkörnyékre vagy sokszor távolabbi irányba tartó né-

pességmozgás inkább a személyes, illetve családi (érték)választás következménye volt (Fishman 1989). A szuburbanizáció a 19. század második felében jelentkezett, tömegessé a két világháború óta vált, elsősorban Észak-Amerikában, majd kisebb mértékben Nyugat-Európában. A gazdasági átalakulások, az életmód változásai, a tömeges középosztályosodás következtében a városok hagyományos funkciói is meggyöngültek, majd sok esetben el is sorvadtak, a városmagok válságba kerültek, leromlottak, miközben a külső területek vették át szerepüket – a városi területek afféle kifordított zsebbé váltak (Kocsis 2007).

A városok gyors népességnövekedése időszakában a nyugati világra, elsősorban az angolszász országokra jellemző individualista megközelítésből eredő szétszórt, kiterjedt, decentralizált városszövet irányába ható fejlesztési politikákat és a kommunalisztikus Kelet sűrű beépítésű, uniform lakóegységekkel jellemzett lakótelepei tömeges építését tovább erősítették hidegháborús megfontolások. A szétosztott, skálázható, központ nélküli vagy számos alközponttal jellemzett hálózatok sokkal ellenállóbbak koncentrált, távoli támadások ellen: ennek térbeli leképeződései az olyan szuburbán amerikai nagyvárosok, mint Houston vagy Phoenix, és informatikai megfelelője az ugyanebben az időben kifejlesztett internet. A paneles építésű, sűrű lakótelepek épületeinek szerkezete pedig jól állja az erősebb behatásokat, legyen az szivárgó sütő okozta gázrobbanás vagy tüzérségi lövedék; különösen ellenálló a föld alatti infrastruktúra (Brenner 2022 és Brook és mtsai. 2021).

A városoknak a hetvenes évek elején Nyugaton tapasztalt krízise nem igazán jellemző Kelet-Közép-Európára, csupán néhány, a szocializmus összeomlását követően iparát, azaz megélhetési alapját teljesen elvesztett város kivételével. A lakótelepek sokak által az 1990-es években várt nyugat-európai állapotokhoz hasonló válsága nem vált valóvá, hanem legtöbbször továbbra is a kevésbé tehetős és a középrétegek lakóhelyeként funkcionálnak. A fordulat elmaradásának legfontosabb oka továbbra is a lakosság, illetve a városfejlesztés rendelkezésére álló források szűkössége, amely megakadályozza nagyobb, korábban lakatlan és ellátatlan térségek lakóterületté alakítását – különösen a nehezebben fejleszthető helyeken – és a korábbi lakóhelynél jelentősen nagyobb alapterületű, költségesebb lakhatási formák tömeges elterjedését.

A kompaktnak tekinthető városszerkezet ilyetén megőrzése mögött azonban igazából inkább a lehetőségek hiánya áll, mintsem a megvalósult urbánus utópia. Az életmódban, kultúrában is erősen jelen lévő városi-vidéki, városi-falusi ellentét továbbra is megvan, és erős a városiakban az idealizált falu, kisváros iránti vágy, nosztalgia. A szuburbanizációt előmozdító személyes, illetve családi attitűdök változása, a családi élet értékeinek középpontba kerülése (Fishman 1989 és Kocsis 2000) mellett, illetve mögött mélyebb, lelki beállítódás azonosítható: a népesség nagyjából azonos része rendelkezik urbanofil és urbanofób beállítódással (Dúll 2009), azaz kedveli vagy utálja a várost, azaz adott esetben érzi rosszul magát vidékies vagy városi környezetben, alapvetően függetlenül annak színvonalától. Egyéb hatások, mint a társadalmi elvárás, módosuló közösségi attitűdök, a médiából sugárzó kép, divatok nyilvánvalóan módosítják az emberek beállítódásának megnyilvánulását, de ezen előbbi, mélyben húzódó igények megmaradnak.

Visszatérve jó hetven évvel korábbra, az előbb említett város-vidék dichotómia föloldására tett legnagyobb hatású urbanisztikai kísérlet korábbi próbálkozások után az Ebenezer Howard nevével fémjelzett kertvárosi mozgalomhoz köt-

hető (Fishman 1982 és 1989, Meggyesi 2005), melynek legjelentősebb korai megjelenése a kispesti, Kós Károly nevével fémjelzett Wekerle-telep, és kisebb léptékben a budai, kissvábhegyi, Árkay Aladár tervezte Bírák és Ügyészek telepe (Kocsis 2005). A meggyőző eredmények birtokában a két világháború nagymérvű, számos telepépítkezése zajlott le Európa-szerte, ahol azonban a kezdeti utópista célkitűzések helyét a praktikum vette át. Howard az urbánus utópiák erősen kommunalisztikus, míg Wright utópiájának szélsőségesen individualista megközelítése helyett a helyi közösség, társadalmi integráció, a környék, az identitás, az összetett társadalomszerkezet kialakítását állította középpontba. Ötvözni kívánta a város és a vidék előnyeit, azok hátrányai nélkül, áttekinthető nagyságú, de a fejlettebb szolgáltatásokat eltartani képes, önálló településeken, nagy hangsúlyt helyezve a praktikumra, a megvalósíthatóságra és megfizethetőségre. Céljaként a korabeli városszerkezet, elsősorban a deviáns, leromlott nagyváros és az élhetetlen, munkaalkalmak és szolgáltatások nélküli vidék fölváltását célozta gondosan tervezett, változatos foglalkoztatási lehetőségeket kínáló kertvárosaival. Tanulságos módon azonban éppen ezen angliai kísérletek gyors és zajos sikere fordította a kínált megoldások fölhasználását partikulárisabb cél irányába, azaz a nagyvárosi, elsősorban középrétegekhez tartozó lakosság életkörülményeinek javítása felé, párhuzamosan az átalakuló értékek kiváltotta, intimebb, kisközösségibb lakóhelyformák iránti igény megjelenésével.

A kertvárosmozgalom ereje mindenütt jelentősen alábbhagyott a tervezés mindenhatóságában, a társadalmi-gazdasági folyamatok teljes irányításában hívő második világháború utáni korszakban. A totális társadalomtervezés nyilvánvaló kudarcai, a nyugati belvárosok leromlása és a lakótelepek élhetetlenné válása, a tömeges szuburbanizáció a hetvenes évekre Nyugaton a város és városi szövet radikális átértékelésére késztette a gondolkodókat. Új tervezési megközelítések, az élhetőség középpontba kerülése, az olajválságokat követő posztfordista gazdasági átalakulás, a globalizáció következő fázisa, illetve a demográfiai és életmód átalakulása mind-mind a városmag eleinte lassú ütemű, de az ezredfordulóra a nagymérvű dzsentrifikálódásban testet öltő újjászületéséhez vezetett, eleinte a nagyobb, majd a kisebb városokban is (Gehl 2014 és Glaeser 2020). Másik oldalon pedig a végeérhetetlen, szétfolyó, kontúroktól mentes, homogén és uniform, városiasságot, elidegenedett, valódi helyi közösségeket nélkülöző szuburbán háztengerek keresték az új, élhetőbb és integráltabb közösségeket célzó megoldásokat. Visszakanyarodva Howard és társai gondolataihoz, az 1990-es évek elejére az Egyesült Államokban kibontakozó új urbanizmus a kisvárosias jellegű, gyalogosforgalomra is alkalmas, változatos szolgáltatásokat és találkozási lehetőségeket kívánó szuburbán, illetve külvárosi alközpontfejlesztésekkel kívánta a helyzetet orvosolni (Duany és mtsai. 2000). E fejlesztések megerősödéséhez első pillantásra paradox módon hozzájárult a városmagok újraerősödése (Kocsis 2007).

A Nyugattal ellentétben Európa szocializmusból kiszakadó keleti felébe hirtelen és felemás módon érkezett meg az egyes belső területek gazdasági funkcióvesztése, néhány esetben társadalmi leromlása, illetve a városhatáron kívüli perifériák fejlődése, gyors betelepülése (Kocsis 2012b és Stanilov–Sýkora 2014). Egyes országokban, mint például Magyarországon és Lengyelországban, a már a nyolcvanas évek derekán lábra kapó szuburbanizáció a város hagyományos belső területei gyors népességvesztéséhez, míg a korábbi városkörnyéki falvak sebes népességnövekedéséhez és átalakulásához vezetett, elsősorban a nagyvá-

rosok körül, míg máshol, Csehországban és Romániában például, más-más okokból késéssel és kisebb mértékben jelentek meg e tendenciák. Mindenhol azonban közös volt, hogy az állami kontroll alól fölszabadult középrétegekhez tartozók egy jelentős része jobb körülményeket nyújtó, jobban kontrollálható, saját tulajdonú és a leromló városi térségek nyűgét nem ismerő közegbe vágyott, amelyre a szigorú szabályozás alól kikerülő városkörnyéki települések adtak lehetőséget. Ezen vándorlási irányt számos országban tovább erősítette a középrétegekben a 2010-es évektől tapasztalható nagyobb gyermekvállalási kedv – ezáltal a gyermeknevelésre alkalmas környék, illetve a nagyobb lakóterület iránti igény növekedése, valamint a belső városrészekben zajló dzsentrifikáció és spekulatív alapú lakásépítések kiváltotta áremelkedés és a nagyobb lakások alacsonyabb kínálata (Kocsis 2022).

S úgy tűnik, a kiköltözés hulláma könnyen átcsap országhatárokon is, főképpen ott, ahol szűkös a családiház-kínálat, és a „másik oldalon" gyorsan integrálódó, de hosszú évtizedeket az agglomerációs központtól határokkal elvágott falvakban a lakhatás olcsón és nagy mennyiségben rendelkezésre áll, legyen az a Pozsony-közeli Rajka vagy a Kassa-közeli Hidasnémeti, vagy éppen a Nagyvárad-közeli Biharkeresztes.

Mindeme folyamatok azonban nem vezettek olyan mérvű átalakuláshoz, mint amire Nyugaton példa volt. A középrétegek történelmileg hagyományos gyengesége – mind társadalmi arányában, mind anyagilag – megakadályozta kiterjedt város menti térségek szuburbiává alakulását, illetve a lakótelepek általános leromlását, továbbá a létrejövő lakókörnyékek szolgáltatásokkal való ellátottsága, közterületeinek kiépítettsége és színvonala messze alacsonyabb a hasonló státuszú nyugati területekétől. A városok továbbra is a vidékről való beáramlás célpontjai, főképpen az egyenetlen, koncentrált gazdasági fejlődés következtében, folytatva a kevésbé tehetősek több mint százéves áramlását az elővárosokba – amelyek mind státuszukban, mind életmódjukban és attitűdjeikben jelentősen különböznek a kiáramlás következtében létrejövő középosztályi szuburbiákban lévőktől, de infrastrukturális elmaradottság, sőt sokszor utcakép tekintetében meglepően hasonlítva azokra. A nagyvárosi környékek elkülönülnek, hogy inkább szuburbiává vagy alacsonyabb státuszú elővárosokká fejlődjenek, de ez sehol sem válik kizárólagossá, inkább csak átlagát tekintve: mind a települési, mind a kistérségi szinten erős heterogenitás tapasztalható. Ráadásul e területekbe szinte bárhol beékelődnek falusinak megmaradt zárványok, néha közvetlen közelségében valamely gyorsan fejlődő, tehetősödő településnek, legyen az nagy, mint Budapest, Varsó, kisebb, mint Kolozsvár és Marosvásárhely (Kocsis 2012b és Pásztor 2016), vagy még kisebb, mint Sepsiszentgyörgy környékén. Összességében a városokat körülölelő övezet társadalmilag és térszövetét illetően erősen töredezett, infrastrukturálisan sokszor alulfejlett, szolgáltatásokkal gyengén ellátott. A központtal való összeköttetés legtöbb esetben aránylag jól kiépített, de a haránt irányú kapcsolatok, az összekötő finomabb elemek általában hiányoznak.

Mindez nem azt jelenti, hogy ne jönnének létre túlburjánzó, élhetetlenül nagyra nőtt, homogén elővárosok. Ha az ember a „régi hetesen", Érden át közelíti meg Budapestet, vagy Gyalu felől Kolozsvárt, rögvest más kép fogadja: a faluból hirtelen óriásira duzzasztott háztenger, a folytonos dugók és zavaros településkép. Mindez azonban éppen a fent említett tényezőknek éppúgy következménye, mint a kisebb agglomerációs települések kívül-belül heterogén, sokszor polarizált világa.

Az állam, az önkormányzatok az elméletileg korlátlan, fölülről lefelé végbemenő irányítás és tervezés kisebb-nagyobb mértékben megvalósult szocialista világából készületlenül estek át a sokkal több szereplő parciális szempontjait látványosan megjelenítő önkormányzatiságba, miközben helyi szinten legtöbb esetben nélkülözték a szükséges szakértelmet, a tágabb kitekintést és a hosszabb távú megfontolásokat. Ezzel párhuzamosan az állam látványosan hátravonult mind koordináló, mind szabályokat, terveket betartató funkcióiból, teret engedve időleges részérdekek érvényesülésének. A hosszú évtizedek alatt jobbára szétesett, helyi integrációs mechanizmusaikat vesztett helyi közösségek képtelenek voltak érdekeik megjelenítésére és kikényszerítésére, míg a rendszerváltás utáni zavaros évek mind a gazdasági, mind a helyi társadalmi szereplőket a gyors haszonszerzés irányába nyomták, függetlenül a következményektől. Ahogy Tárkány Ildikó (2012) írja a romániai városkörnyéki folyamatokról: a „kiforratlan posztszocialista államot gyarmatosította a középosztálybeliek »önszabályozó« tulajdonigénye és szuburbanizációs vágya".

Tovább erősítette mindezt a térségben erősen meglévő, szocializmus alatt tovább erősített „én házam, én váram" mentalitás, azaz az emberek gyakorlatilag kizárólag saját tulajdonukkal, lakóhelyükkel törődnek (Brózik–Dúll 2015), a köztér, közügyek számukra érdektelenek, aminek következménye egyrészt a közterületek, társasházak közösségi tereinek csapnivaló minősége, karban nem tartottsága, másrészt a közügyektől való általános távolmaradás.

A fenti általánosítás természetesen jelentős különbségeket takar. Ahol a szocialista rendszer nagyobb nyomatékkal nehezedett a társadalomra, erősebben lefojtotta a helyi kezdeményezéseket és a magántevékenységet, mint Romániában, az inga is nagyobbat csapott az ellenkező irányba, és a koordinálatlan magánérdekek is erősebben jelentek meg, az „urbanizációs folyamat teljesen privatizálódott", eredményezve a „gumicsizmás szuburbanizációt" (Tárkány 2012). Magyarországon kissé másképpen alakultak e folyamatok. A szocialista időszakban a lakásépítés dominánsan magánerős kivitelezésben, illetve magánpiacra értékesítve jött létre (Kocsis 2012a), illetve hosszabb távú helyi tervezésre is voltak példák, legismertebb talán Veresegyház, ahol 1965 és 2023 között ugyanaz a személy vezette a települést, már a hetvenes évektől a kiköltözők fokozatos vonzására és integrálására építve a település jövőjét. Ennek eredményeképpen a rendezetlenség kevésbé jellemző a szuburbanizáció érintette településekre, inkább a vidékről elővárosokba áramlás területein tapasztalható. Megkülönbözteti talán továbbá még az is, hogy míg a Kolozsvár mellé kiköltözők ideiglenes megoldásként tekintenek Szászfenesre, egy valódi vonzó környezetben lévő lakás vagy ház felé tartó úton (Tárkány 2012), addig a Budapest környékére kiköltözők családi erőfeszítéseik fő eredményeként hosszú távra tervezve tekintenek lakhelyükre.

A környezet, a közterületek minősége jelentősen jobb az olyan településeken, ahol még ha meggyengülve is, de megmaradt a helyi közösség, működnek az informális koordinációs és visszacsatolási mechanizmusok, lakói meghatározó része kellően tehetős ahhoz, hogy túlemelkedjen a mindennapi túlélés kihívásain, illetve létezik a helyi közösség képessége, nyitottsága, vonzereje a beköltözők integrálására. Rácáfolva a korábbi meghatározó szakmai hiedelmekre, az így formálódó, alközpontosodó elővárosok egyre több és változatos munkaalkalmat, szolgáltatást és társadalmi lehetőséget nyújtanak közösségeiknek, a magváros mellett, arra támaszkodva, de a korábbi egyoldalú függés helyett egyre inkább

reciprok viszonyba átfordulva (Kocsis 2023), a korábbi monocentrikus teret tágabb térségre kiterjedő, integrált gazdasági-társadalmi metropolisztérséggé alakítva.

A kérdés, hogy a szuburbanizáció, a kertvárosi élet áldás vagy átok (Pásztor 2016), talán meghaladható. A városmagból az elővárosokba áramlás középrétegeket érintő folyamata, illetve a vidékiek városkörnyékre irányuló költözése meg nem állítható jelenségnek tűnik, addig, amíg részint a város belső területeinek lakáskínálata nem nyújt vonzó alternatívát a növekvő elvárások, azaz vonzóbb környezet és nagyobb lakás-alapterület okozta keresletnek, másrészt a vidéki munkaalkalmak, az elérhető fizetések növekedése tovább már nem kényszeríti a város felé a vidék népét. Érdemes inkább lehetőségként tekinteni a szuburbanizáció, tágabb értelemben a városi szétterülés (Kocsis 2012b és Pásztor 2016) folyamatára. A város és vidéke kölcsönösen egymásra utaltak, és amennyiben jól kiépített, tervezett rendszer részei, egymást kiegészítik és erősítik, nem állnak ellentétben egymással, egymást gyöngítve, éppen ellenkezőleg (Keil 2018). A városmag a beingázók, szolgáltatásait távolról érkező igénybe vevők nélkül életképtelen, mint ahogy azt a Covid-járvány alatti lezárások során nyilvánvalóan megtapasztalhattuk. Mi több, a közvetlen szuburbián túlmenő gazdasági-társadalmi integráció olyan kiterjedt, több központú metropolisztérségek létrejöttéhez vezethet, amely megerősíti az adott térség élhetőségét, vonzerejét, jövőképességét (Szántó–Kocsis 2019) az egyre erősebb városok közötti nemzetközi versenyben. Érdemes lenne tehát erőforrásként tekinteni a város és környéke átalakuló viszonyrendszerére, mintsem a várost kiszipolyozó rontásként.

■ IRODALOM

1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről. Magyar Országgyűlés, Bp. (Étv. 1997)

321/2012. (XI. 16.) Kormányrendelet a területszervezési eljárásról. Magyarország Kormánya, Bp. (Ter. Kr. 2012)

Bognár Bulcsú: *A harmadik út és a mezővárosi társadalomfejlődés: Erdei Ferenc városszociológiai összegzéséről*. Szociológiai Szemle 2005. 2. sz. 40–56.

Brenner János: *A Bauhaus és a városépítés – néhány kritikai megjegyzés*. Építés – Építészettudomány 2019. 1–2. sz. 75–83.

Brenner János: *Some ideas for a post-war recovery of Ukranian cities*. Urban Research and Practice 2022. DOI:10.1080/17535069.2022.2097646

Brook, Richard – Dodge, Martin – Hogg, Jonathan (eds.): *Cold War Cities: Politics, Culture and Atomic Urbanism, 1945-1965*. Routledge, London, 2021.

Brózik Péter – Dúll Andrea: *Nagyváros-üzemmód: a városi környezet szuggesztiós hatásainak környezetpszichológiai elemzése*. In: Dúll Andrea – Varga Katalin (szerk.): *Rábeszélőtér: a szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. L'Harmattan, Bp., 2015. 33–46.

Csapó Tamás – Kocsis Zsolt (szerk.): *Az 1971. èivi OTK és hatása a hazai településrendszerre: szuburbanizáció, aprófalvak, településszerkezet*. Savaria University Press, Szombathely, 2011.

Csizmady Adrienne: *Panelvilág Közép- és Kelet-Európában*. Az Elemző 2005. 3. sz. 115–132.

Duany, Andres – Plater-Zyberk, Elizabeth – Speck, Jeff: *Suburban Nation*. North Point Press, New York, 2000.

Dúll Andrea: *A város a környezetpszichológiában*. In: Dúll Andrea – Izsák Éva (szerk.): *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. L'Harmattan, Bp., 2009. 159–177.

Farkas Judit: *Leválni a köldökzsinórról. Ökofalvak Magyarországon*. L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Bp.–Pécs, 2017.

Fishman, Robert: *Bourgeois Utopias: The Rise and Fall of Suburbia*. Basic Books, New York, 1989.

Fishman, Robert: *Urban Utopias in the Twentieth Century: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, Le Corbusier*. The MIT Press, Cambridge, 1982.

Gehl, Jan: *Élhető városok*. Terc, Bp., 2014.

Glaeser, Edward: *A város diadala*. Pallas Athéné, Bp., 2020.

Keil, Roger: *Suburban Planet*. Polity Press, Cambridge, 2018.

Kocsis János Balázs: *A szuburbanizáció jelenségének főbb elméleti megközelítései a városszociológia és más rokon tudományterületek irodalmában*. Tér és Társadalom 2000. 2–3. sz. 311–321.

Kocsis János Balázs: *A kertváros a századfordulón: A Bírák és Ügyészek telepe*. In: S. Nagy Katalin (szerk.): *Társadalmi térben*. BME, Bp., 2005. 223–228.
Kocsis János Balázs: *Városok válsága és reneszánsza az ezredfordulón*. Szociológiai Szemle 2007. 3–4. sz. 183–198.
Kocsis János Balázs: *Lakáspolitika Budapesten, 1950–1959*. Múltunk 2009a. 3. sz. 83–122.
Kocsis János Balázs: *Városfejlesztés és városfejlődés Budapesten, 1930–1985*. Gondolat, Bp., 2009b.
Kocsis János Balázs: *Lakáspolitika Budapesten 1960–1975 között. A szocialista lakáspolitika „aranykora”*. Múltunk 2012a. 1. sz. 160–206.
Kocsis János Balázs: *The Socio-Economic Transformation of Suburbs in a Central European Metropolitan Area*. ICISS konferencia, Tarragona, 2012b.
Kocsis János Balázs: *A magyarországi fiatalok nyolcadik legégetőbb problémája: lakáshoz jutás, lakásproblémák*. In: Pillók Péter – Székely Levente: *Kívánj tizet! A magyarországi fiatalok nemzedéki önreflexiója és jövőképe*. Nemzeti Ifjúsági Tanács Szövetség, Bp., 2022. 157–173.
Kocsis János Balázs: *Recreating Locality: Community and Identity in Budapest Suburbs, 1995-2020*. In: Ilja van Damme – Ruth McManus – Michiel Dehaene (eds.): *Creativity from Suburban Nowheres*. University of Toronto Press, Toronto, 2023. 9. fejezet.
Meggyesi Tamás: *A 20. század urbanisztikájának útvesztői*. Terc, Bp., 2005.
Pásztor Gyöngyi: *Kertvárosi élet. Álom vagy átok?* Korunk 2016. 2. sz. 9–16.
Ronnas, Per: *Turning the Romanian peasant into a new socialist man: An assessment of rural development policy in Romania*. Soviet Studies 1989. 4. sz. 543–559.
Rykwert, Joseph: *The Seduction of Place*. Oxford University Press, Oxford, 2000.
Stanilov, Kiril – Sýkora, Ludìk (eds.): *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*. Wiley Blackwell, Chichester, 2014.
Szántó Zoltán Oszkár – Kocsis János Balázs: *Okosvárosok és jövőképesség*. In: Veszelszki Ágnes (szerk.): *Smart Society. Okosváros és okostársadalom*. Prosperis Alba Kutatóközpont, Székesfehérvár, 2019. 145–155.
Tárkány Ildikó: *Szuburbanizáció Romániában. Miért éppen így?* Kézirat. BME, Bp., 2012.
Tomay Kyra – Völgyi Bence: *Közösség és dzsentrifikáció egy vidéki településen*. Szociológiai Szemle 2022. 1. sz. 65–87.

CSÁK LÁSZLÓ

A FELSŐFOKÚ KÖZIGAZGATÁS-OKTATÁS JÖVŐJE ERDÉLYBEN

Kérdések

■ Mindenekelőtt az alábbi kérdések várnak tisztázásra:
– Szükség van-e erdélyi magyar közigazgatás-oktatásra egyetemeinken?
– Megoldható-e ez optimálisan más nyelven vagy más országban magyarul?
– Milyen minták vannak ezen a téren, beleértve a kisebbségi közeg felsőoktatását?
– Milyen legyen a jövő közigazgatási oktatási kínálata?
– Milyen erőforrások szükségesek mindehhez?

Szükségletek

■ A román közigazgatási rendszernek két szintje van, a helyi és a központi, ahol a helyi szint a községeket, a városokat, a municípiumokat és a megyéket jelenti. A magyar kisebbség számarányából kifolyólag elsősorban a helyi szinten képes politikai érdekeit érvényesíteni, ezért a kisebb-nagyobb arányú magyar közösséggel rendelkező településeken, megyékben az érdekképviselet jelöltjei, de sok esetben egyéni jelöltek is szerephez jutnak. Esetünkben azonban nem erről van szó, hiszen a közigazgatás oktatásának célszemélyei nem a politikusok, a választott tisztségviselők, hanem a közalkalmazottak, köztisztviselők, vagy általában mindazok, akik a helyi közigazgatás különböző intézményeiben dolgoznak. Szükség van-e ilyen szakemberekre, akik speciálisan érzékenyek a kisebbségi kérdé-

Nemcsak közösségi igény van erre, de általános államérdekre is válaszol, hogy legyenek ilyen szakemberek, akik a közintézményi feladatok jelentős részét átlátják, értik...

sekre? A válasz egyértelműen igen, már csak azért is, mert már magának a közösségnek a társadalmi részvétele (Csák 2022) sem oldható meg megfelelően, ha azt magyarul nem tudókra bízzuk; még az önkifejezés, az érdekek artikulációja is hiányt szenvedhet idegen nyelvi környezetben, hiszen felléphet a másodnyelvi frusztráció (Tódor 2019) jelensége is.

Közalkalmazott lehet jogászból, közgazdászból, mérnökből, marketingesből, szociális munkásból, szociológusból. Mindenképpen a szakemberekre kell itt gondolnunk, kérdés azonban, hogy ezek a szakok tartalmaznak-e olyan specifikus elemeket, amelyeket a közigazgatásban szükségesnek látunk. Amennyiben nem, vagy csak említésszerűen, akkor szükségük lehet általános közigazgatási képzésre azoknak is, akik egyébként valamilyen más szakmával rendelkeznek. Ezt a feladatot el lehet látni mesterképzéssel, de továbbképzésekkel is, konkrét igénynek megfelelően.

Szükség van-e azonban magára az alapképzésre, azaz van-e közösségi igény olyan közalkalmazottakra, akik nem valamelyik általánosan ismert szakterületre koncentráló képzésben vettek részt, hanem egy komplex, multidiszciplináris tudásátadásban részesültek? Nemcsak közösségi igény van erre, de általános államérdekre is válaszol, hogy legyenek ilyen szakemberek, akik a közintézményi feladatok jelentős részét átlátják, értik, és az intézmények kis erőfeszítéssel sokféle feladatra felkészíthetik őket. Márpedig ha ilyen általános igény van, akkor a kisebbség számára hátrányt jelent, ha ebből kimarad.

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) sepsiszentgyörgyi közigazgatás szakának legutóbbi, 2022-es akkreditációs folyamata részeként több munkaadót is megkérdeztünk, hogy milyen készségekre, tudásra van szükség az ő speciális szempontjukból. Fontos kiemelni, hogy nem papíron letudott, formális egyeztetésre került sor, ezért az így nyert információk valóban relevánsak lehetnek, még ha sajnos a pandémia miatt csak online volt is lehetőség a találkozásra. Ki kell emelni azt is, hogy nemcsak a köz-, de a magánszféra is részt vett, azaz képet alkothatunk így a teljes, bár csak regionális (Hargita és Kovászna megye) igényrendszerről. A végzősökkel szemben megfogalmazott legfontosabb elvárások ezek voltak:

– legyen jó elemzőkészsége;
– foglalkozzon helyben releváns kérdésekkel;
– legyen flexibilis, alkalmazkodó;
– rendelkezzen kreativitással, érvelési technikákkal, kezdeményezőkészséggel;
– ismerje és használja a digitális eszközöket;
– legyen kész arra, hogy képezze magát;
– legyen jó csapatjátékos;
– ismerjen idegen nyelveket.

Ha ezt a listát átgondoljuk, látható, hogy nem valamilyen specifikus tudást kérnek számon a munkaadók, hanem általános elvárásokat fogalmaznak meg, amelyek egyébként más szakok végzőseivel szemben is felmerülnek. Ugyanakkor arra mindenképpen alkalmas a lista, hogy megmutassa, melyek azok az elemek, amelyeket hangsúlyozni kell egy képzésben, amennyiben arra szükség van – lehetőség szerint minden tantárgy vonatkozásában.

Tudjuk tehát, hogy szüksége van az erdélyi magyar közösségnek általános, multidiszciplináris képzésből érkező közalkalmazottakra, de kérdés, hogy ezt nappali tagozaton vagy távoktatásban megszerzett diplomára alapozzuk. A nappali képzések célzottjai elsősorban azok, akik az elmúlt években érettségiznek,

esetleg más pályát választanának. Utóbbiak viszont, amennyiben rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, nem feltétlen szükséges, hogy egy újabb alapképzésre iratkozzanak be, illetve ha igen, akkor azt inkább munka mellett, távoktatásban végeznék el. A fiatal, pályakezdő generáció számára a nappali képzés optimális. Azonban egy diplomás számára valójában a mesterképzés a helyes alternatíva, különösen ha nem rendelkezik közigazgatásban szerzett tapasztalattal – sok országban nincs is, éppen ebből az okból adódóan, közigazgatás alapképzés, csak mesteri (Staroňová–Gajduschek 2016). Azaz indokolt a közigazgatás alapképzés a kisebbség számára – hogy milyen tartalommal, milyen nyelven, arra később visszatérünk.

Három olyan szint van, amelyhez a magyar közösség elérése gyengébb, amennyiben a közintézményeknél való elhelyezkedést tekintjük:

– központi;
– regionális;
– EU.

A regionális szint alkotmányosan nem létezik, de számos állami szerv már regionálisan dekoncentrált módon működik – ezeken a szinteken a magyarul beszélő vagy magyar nemzetiségű munkatársak aránya alacsony, ami csak részben tudható be annak, hogy a regionalizáció erdélyi városaiban egyre kisebb a magyarok aránya (Brassó, Szeben, Temesvár, Gyulafehérvár esetében különösen). Valójában ez a szint egyre nagyobb jelentőséggel bír; már a 2021–2027-es EU programozási időszakban minden egyes fejlesztési régió saját operatív programmal működik, a korábbi közreműködő szervezeti státusból pedig a regionális fejlesztési ügynökségek már irányító hatósági szerepet kaptak az EU-alapok végrehajtásában. Nincs olyan kimutatható trend jelenleg Romániában, ami ennek a szintnek a gyengülésére utalna, ezért itt a közösség szükséglete is felismerendő – nem döntenek nélkülünk persze, politikai értelemben, de egy új, meghatározóvá váló igazgatási szint kialakulásánál nincs jelen megfelelő mértékben a közösség, vagy legalábbis a magyarul is beszélő közalkalmazottak.

Az EU intézményeibe minden tagállamból hozzávetőleg arányosan juthatnak be alkalmazottak, de a felvétel feltétele az EPSO (*European Personnel Selection Office*) versenyvizsga-eljárás. Az EU jogrendjével, működésével azonban jelenleg csak egy tárgy foglalkozik a pillanatnyilag elérhető, egyébként azonos tartalmú kolozsvári és sepsiszentgyörgyi közigazgatás szakokon, és látni fogjuk, hogy a legtöbb képzésben elenyésző szerepe van (Brans–Coenen 2016), azaz nem járul hozzá a képzés ahhoz, hogy a hallgatók legalább egy részének karrierje ilyen irányt vehessen. Az pedig nem kérdéses, hogy környezeti, vidékfejlesztési, regionális fejlesztési, nyelvi, jogvédelmi témákban a közösség hasznára válna, ha lennének erdélyi magyarok az EU intézményeiben.

Az oktatásnak több változata lehetséges, így nappali, távoktatás vagy online. Alapképzésen az első diploma megszerzésére törekvő fiatal felnőttek elérése a cél, ezért ott a nappali tagozat elengedhetetlen. A távoktatások minőségével kapcsolatban általában lehetnek fenntartásaink, ráadásul egyrészt ugyanannak a célcsoportnak adna egy rosszabb feltételeket biztosító alternatívát, másrészt olyan célcsoportnak, a diplomásoknak adna hamis megoldást, akiknek nem erre van szükségük, hanem továbbképzésre vagy mesterire. Az online rendszer bevezetése elsősorban a nagyobb területi elérés miatt kedvező – akár külföldön élők is előkészíthetik így hazatérésüket –, ugyanakkor csak megfelelő online környezet kialakításával oldható meg – a kurzusok szimpla zoomos, teamses vagy

hasonló megtartása nem felel meg az online egyetemekkel kapcsolatos minimális elvárásoknak sem.

Ahhoz, hogy megfelelően képzett, jól felkészült, a közösség igényeit is értő közalkalmazottak legyenek a közintézményeknél, az alábbi szerkezet optimális:

1. alapképzés
   1.1. nappali tagozatos közigazgatás szak: szükséges, nemcsak közigazgatás mesteris folytatási lehetőséggel
   1.2. távoktatás tagozatos közigazgatás szak: nem szükséges
   1.3. online tagozatos közigazgatás szak: nem szükséges
   1.4. más szak, aminek lehet közigazgatás mesteri folytatása
2. továbbképzés (nyílt, rövid, egyéb posztgraduális egyetemi képzések)
   2.1. EU-intézményi felkészítő (EPSO)
   2.2. közbeszerzés
   2.3. közintézmények menedzsmentje
   2.4. jogszabályváltozások
   2.5. EU-alapokból finanszírozott projektek menedzsmentje
3. mesterképzés
   – közbeszerzés
   – közpénzügyek
   – stratégiai tervezés
   – regionális és nemzeti irányítás
   3.1. nappali tagozatos, nemcsak közigazgatási belépési feltétellel
   3.2. távoktatás, nem szükséges
   3.3. online tagozatos, nemcsak közigazgatási belépési feltétellel
4. doktori iskola vagy témavezetések, elsősorban az alábbi célokkal:
   – nemzetköziesedés
   – országon belüli szakmai beágyazódás
   – oktatási erőforrások utánpótlása
   – kutatási potenciál kialakítása

Kiszervezés

■ Felmerülhet természetesen a kérdés, hogy ezt meg lehet-e oldani „kiszervezéssel”, hiszen működik számos romániai közigazgatás szak, mesteri, illetve Magyarországon is elérhető a Nemzeti Közszolgálati Egyetem () képzése is. Mesterképzésre is lehet jelentkezni, akár a CEU Bécsben működő, nemzetközileg is elismert MPA (Master in Public Administration) képzésére is. Az egyes országok képzési kínálata ezen a téren azonban eléggé eltérő (Hajnal 2003), bár létezik egyfajta EU-harmonizáció is (Brans–Coenen 2016), és az EAPAA működése is egyfajta, bár nem tartalmi akkreditációs összehangolást feltételez, bár önkéntes alapon.

A magyarországi képzés hátrányokat is hordozna, amennyiben a hallgató nem ismerné meg a román jogot és intézményrendszert, ugyanakkor nyilván hasznos lehet ezen a téren a hallgatói mobilitás biztosítása, mindkét irányban, hiszen Erdély és Magyarország részben azonos, magyar királyi közigazgatási hagyományokkal és szovjet típusú közelmúlttal is rendelkezik, nyilván erősebb osztrák vagy oszmán-török hatással kiegészülve.

A román nyelvű képzések számos előnnyel rendelkeznek, amennyiben a szaknyelv tökéletes elsajátítását biztosítják, és jó lehetőséget adnak arra is, hogy

a hallgatók későbbi szakmai kapcsolataikat megalapozzák. Ugyanakkor a képzés célja részben más: a fókusz – mint látni fogjuk – inkább az egyetem jellegéből fakad (szemlélet, oktatói lehetőségek), nem a sajátos igényekből – márpedig ebben az értelemben érdemes lehet megszabadulni ezektől a kötöttségektől, és egy saját, mai, célszerű képzési kínálatot kialakítani.

A más tagállami alapképzések célja elsősorban a saját tagállami szakemberek utánpótlása, így aligha tekinthetők relevánsnak, még annyira sem, mint a Nemzeti Közszolgálati Egyetem egyébként szintén kiváló képzése. A kiszervezés tehát nem megoldás, legalábbis az alapképzés tekintetében egyáltalán nem, sem nyugatra, sem Magyarországra, sem más, román nyelvű képzés irányába.

Minták

■ A következőkben áttekintünk több példát is:
– európai többségi,
– romániai nem magyar nyelvű, illetve
– európai kisebbségi

alapképzéseket, közigazgatási rendszereket. A jelenlegi magyar nyelvű közigazgatás szak a BBTE keretén belül ugyanis reformra szorul, jelen állás szerint a BBTE román nyelvű közigazgatás szakának tantervét adja vissza magyarul, néhány, elsősorban jogi tárgyat románul oktatva, mind Kolozsváron, mind Sepsiszentgyörgyön, azonos tartalom mellett.

Az alábbiakban országonként bemutatjuk a szakok legfontosabb jellegzetességeit, végül kitérve három kisebbségi helyzetben működő egyetemre is.

Franciaország – SciencesPo

- Négy félév alapozó tárgyak
  - o Jog
  - o Közgazdaságtan
  - o Történelem
  - o Filozófia
  - o Politikaelmélet
  - o Szociológia
- Szakosodás csak másodévtől
  - o Közpolitikák
  - o Államok és intézmények
  - o Politikai élet
- Egy hónapos szakmai gyakorlat
- Harmadév külföldön, partneregyetemnél
- EPSO felkészítő centrum, egy- és kétéves mesterik

Magyarország – Nemzeti Közszolgálati Egyetem

- Alapozás
  - o E-közszolgálat elmélete
  - o Alapjogok a közszolgálatban
  - o Közszolgálati stratégiai emberierőforrás-menedzsment
  - o Közigazgatási jogérvényesítési és jogvédelmi ismeretek
  - o Regionális fejlesztés
  - o Törvényességi felügyelet

- o Projektmenedzsment
- o Szaknyelv

- Általános igazgatási szakirány:
  - o E-közszolgálat elmélete
  - o Alapjogok a közszolgálatban
  - o Közszolgálati stratégiai emberierőforrás-menedzsment
  - o Közigazgatási jogérvényesítési és jogvédelmi ismeretek
  - o Regionális fejlesztés
  - o Törvényességi felügyelet
  - o Projektmenedzsment
  - o Szaknyelv

Szlovák Köztársaság – Pozsonyi Egyetem

- Gazdaságelmélet I., Pénzügyek, Marketing, Üzleti gazdaságtan, Jog, Bevezetés a közigazgatás tanulmányozásába
- Integrációs folyamatok Európában
- Gazdaságelmélet II., Közgazdaságtan I., Menedzsment, Nemzetgazdasági politika, Szociálpolitika, Az államháztartás elmélete
- Politikatudomány, személyzeti menedzsment
- Adózás, Közgazdaságtan III., Projektmenedzsment, Társadalmi-gazdasági fejlesztési stratégia, Számvitel, A közigazgatás elmélete, vezetése és szervezése, Környezet-gazdaságtan, Szervezeti kultúra

Bulgária – Szófiai Egyetem

- Közművelődés és etika, Modern bolgár államiság, Ifjúsági részvétel és ifjúsági programok, Közszolgáltatások az állampolgárok számára
- Közkapcsolatok, Vezetői döntéshozatali technikák, A közigazgatási tevékenységek értékelése, A jó kormányzás elvei, A közpolitikák bolgár kontextusa
- Korrupció és korrupcióellenes küzdelem, E-kormányzat, Politikai döntéshozatal az Európai Unióban, Energia és jó kormányzás Bulgáriában
- Hatásvizsgálat, Innováció és vállalkozói szellem a közszolgáltatásokban, Banki és hitelügyek, Nagyvárosi kormányzás, Adórendszer és adópolitika, Konfliktuskezelés, Közjog és állampolgári részvétel

Románia

- SNSPA (Bukarest)
  - o Közművelődés és etika, Modern bolgár államiság, Ifjúsági részvétel és ifjúsági programok, Közszolgáltatások az állampolgárok számára
  - o Közkapcsolatok, Vezetői döntéshozatali technikák, A közigazgatási tevékenységek értékelése, A jó kormányzás elvei, A közpolitikák bolgár kontextusa
  - o Korrupció és korrupcióellenes küzdelem, E-kormányzat, Politikai döntéshozatal az Európai Unióban, Energia és jó kormányzás Bulgáriában
  - o Hatásvizsgálat, Innováció és vállalkozói szellem a közszolgáltatásokban, Banki és hitelügyek, Nagyvárosi kormányzás, Adórendszer és adópolitika, Konfliktuskezelés, Közjog és állampolgári részvétel
- A. I. Cuza Egyetem (Iaşi)
  - o Közművelődés és etika, Modern bolgár államiság, Ifjúsági részvétel és ifjúsági programok, Közszolgáltatások az állampolgárok számára

o Közkapcsolatok, Vezetői döntéshozatali technikák, A közigazgatási tevékenységek értékelése, A jó kormányzás elvei, A közpolitikák bolgár kontextusa
o Korrupció és korrupcióellenes küzdelem, E-kormányzat, Politikai döntéshozatal az Európai Unióban, Energia és jó kormányzás Bulgáriában
o Hatásvizsgálat, Innováció és vállalkozói szellem a közszolgáltatásokban, Banki és hitelügyek, Nagyvárosi kormányzás, Adórendszer és adópolitika, Konfliktuskezelés, Közjog és állampolgári részvétel

Kisebbségi helyzetben

- Spanyolország – Barcelonai Egyetem
  o 60:40 arányban katalánul és spanyolul
  o van speciális tartalom: katalán gazdaság
- Észak-Írország – Ulster Egyetem
  o csak angolul
  o alapképzés nincs, csak MPA
  o PgCert és PgDip kilépési szinttel
  o nincs speciális tartalom tantárgyi szinten
- Olaszország – Bozen-Bolzano Szabadegyetem
  o háromnyelvű képzés: olasz, német, angol
  o alapképzés nincs, csak MPA
  o első év után szakosodás: közpolitikák, közigazgatás
  o létezik speciális tartalom: autonóm régiók jogrendje

Részkövetkeztetések

■ Az eddigiek alapján a következőket állapíthatjuk meg:

– számos alapképzés és mesteri modularitás jelleggel működik, lásd az általános brit három lépésből álló mesterit az Ulster Egyetemen vagy a SciencesPo esetét;

– egyes képzések törekszenek a nemzetköziesedésre
  o többnyelvű képzést kínálva (kizárólag kisebbségi egyetemek),
  o külföldi egyetemi félévet kötelezővé téve (SciencesPo)
  (azaz messze az Erasmus nyújtotta lehetőségeken túlmenően);

– egyértelmű céltételezés figyelhető meg a francia, a katalán és a dél-tiroli esetben, míg máshol sokkal inkább a tudományos megközelítés szokásos logikája érhető tetten (Staroňová – Gajduschek 2016), a francia európai ambíciókat jól mutatja a SciencesPo EPSO-centruma;

– nemzeti, etnikai összefüggések csak a Szófiai Egyetem Bölcsészkarának közigazgatás szakán találhatók, illetve a három vizsgált kisebbségi egyetem közül kettőben (Barcelona, Bozen);

– jogi megközelítés elsősorban a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen volt meghatározó, de a román egyetemeken is jellemző elemet jelent;

– jog, társadalomtudomány, gazdaság-pénzügy, menedzsment tagolódás mindenhol, ami részben biztosítja a multidiszciplinaritást, ugyanakkor az arányok eltérőek.

■ Az előttünk álló kihívás tehát, hogy olyan felsőoktatási kínálatot biztosítsunk, amivel egyrészt jó karrierlehetőséget nyújtunk a fiataloknak, másrészt pedig a közösség számára célszerűen szakembereket juttathatunk el a helyi, regionális, országos és európai igazgatási szintekre.

Az alábbi táblázat mutatja, hogy milyen felsőoktatási képzési szintek szükségesek rövid és középtávon – míg a doktori iskola vagy témakiírás csak évtizedes távlatban oldható meg, addig az alapképzés és a mesteri már jelenleg is kialakítható. A mesterképzés speciális tananyagfejlesztést igényel, és a korábban említett online képzések is időigényesek a tartalomfejlesztési szükségletek miatt.

	Helyi	Regionális	Nemzeti	Európai
Közigazgatás alapképzés	**általános specialista**			
Közigazgatás mesteri				
Továbbképzések (EPSO-centrum stb.)				

A képzések egymásra épülnek, de természetesen más bemenettel is működhetnek a mesteri szinten. A lépésről lépésre történő kialakítás elvét figyelembe véve az alábbi ütemezés tartható:

	1–2 év	3–4 év	4–5 év	5–7 év	8–12 év
Alapképzés, nappali					
Továbbképzések					
Mesterképzés, nappali					
Mesterképzés, online					
EPSO					
Doktori					

A négy erdélyi felsőoktatási intézmény stratégiailag megoszthatja ezeket a feladatokat, amennyiben erről érdemi egyeztetések történnek, hiszen a BBTE-n két helyszínen működik meg nem reformált alapképzés, és Kolozsváron mesterképzés is indult, illetve a Nemzeti Közszolgálati Egyetem a Sapientia EMTE-vel közösen Kolozsváron doktori képzési lehetőséget kínál. Ezek azonban jelenleg nincsenek egységes rendszerben; mint láttuk, az NKE alapvetően jogi megközelítést alkalmaz már az alapképzésben, hiszen egy centralizált nemzetállam számára képez tisztviselőket, míg a BBTE a román nyelvű szak többnyire magyar nyelvű átültetésén alapul. Azaz a jelenlegi helyzet megfelelő alapot szolgáltat, de nem elégséges minden szempontból.

Az oktatói személyzet biztosítása Kolozsváron ugyanúgy nem megoldott, mint Sepsiszentgyörgyön, amennyiben a főállású oktatók száma nem elegendő, és csak más szakok, adott esetben karok oktatóinak bevonásával lehet az órákat lefedni Kolozsváron, illetve több mint egy tucat elkötelezett, a közösségi érdeket jól felismerő külső óraadó révén Sepsiszentgyörgyön. Ez a helyzet azonban nem célszerű, és nem is fenntartható, hiszen számos veszélynek van kitéve, mivel bármikor kiléphetnek az óraadók, vendégtanárok, ugyanakkor nem biztosított a

szükséges kritikus tömeg ahhoz, hogy a képzést a maga komplexitásában fejleszteni lehessen, nincs lehetőség egy olyan csapat kialakítására, amely kifejezetten ennek a struktúrának a fejlesztésével foglalkozna – pl. a *Korunk* 2007-es közigazgatási tematikájú számának (Cziprián–Kozma 2007) szerzői közül mindössze hárman részei ma is a rendszernek (két egyetemi docens és egy óraadó), egyikük sem szerzője a 2023-as *Korunk*-számnak, melynek célja egyebek mellett bemutatni, hogy a sepsiszentgyörgyi szakot éltető szellemi műhely tagjait milyen kérdések foglalkoztatják jelenleg, melynek kiindulópontja a helyszín 2022. december 14-i belső műhely-konferenciája volt.

A munkaadókkal való jó együttműködés érdekében nemcsak jó, helyi témákat feldolgozó elemzések, szakdolgozatok szükségesek, hanem javasolt a gyakornoki rendszer bővítése, ösztöndíjak biztosítása, akár a duális mérnöki képzésekben jellemző előválogatási rendszerben is, amikor az évfolyam egy része már a leendő munkahelyén dolgozhat, legalább részmunkaidőben. Ugyanakkor ez önmagában is szükségessé teszi az érintett helyi igazgatási egységek aktív, adott esetben kezdeményező és társfinanszírozó részvételét is. Az ilyen együttműködések lehetőséget nyújtanak továbbá arra is, hogy a képzésbe bevonják az intézmények szakértőit is, aminek kísérleti próbája 2022-ben a sepsiszentgyörgyi közigazgatás szakon speciális szemináriumok keretében megtörtént, és igen jó visszajelzések születtek mind a vendégek, mind a hallgatók részéről.

Jelenleg a kevés hallgatóval működő két alapképzési helyszín és mesteri havi szinten hozzávetőleg 100 ezer lejes közpénzt igényel, ugyanakkor egy 4 docensből, 7 adjunktusból és tanársegédből, illetve 10 óraadóból álló rendszer, amely az itt kifejtett stratégiai céloknak is megfelelne, becslés szerint 160 ezer lejből működhetne havonta – azaz mintegy havi 60 ezer lejen múlik az, hogy egy célszerű, hatékony, többszintű képzési kínálatot biztosítsunk. Ráadásul a jelenlegi hallgatószám alacsony, viszont egy megújult, innovatív, célszerű kínálat vonzereje megfelelőbb lehet, azaz a forrásoldal is rendeződhet, különösen a megrendelésre, térítés mellett végzendő továbbképzési modulok bevezetése mellett.

A kezdeményezés sikeressége csak 10–15 év múlva mérhető, de az itt kifejtett és részben megalapozott útvonalterv vagy ennek alternatívája megvalósulása hiányában a közösség érdekei súlyosan sérülnek, aminek a hatása már középtávon érzékelhető lesz, és egyes szinteken már most jelentős hátrányt jelent a romániai magyar közösségnek, tekintettel a regionális, nemzeti és európai szintre vonatkozó képzési lehetőség hiányából is fakadó magyar vagy magyarul beszélő szakemberhiányra.

■ IRODALOM

Brans, Marleen – Coenen, Laurien: *The Europeanization of Public Administration Teaching*. Policy and Society 2016. 4.

Korunk 2007. 6. sz. Szerk. Cziprián-Kovács Loránd – Kozma Csaba.

Csák László: *Kisebbségi nyelvi jogok a kommunikatívvá váló tervezésben*. Korunk 2022. 6. sz.

European Association for Public Administration Accreditation (EAPAA): *Accreditation Criteria*. (2013) https://www.eapaa.eu/wp-content/uploads/2015/04/ EAPAAAccreditationCriteriaVersion9Jan2013.pdf

Hajnal György: *Diversity and Convergence: A Quantitative Analysis of European Public Administration Education Programs*. Journal of Public Affairs Education 2003. 4.

Staronová, Katarína – Gajduschek, György: *Public administration education in CEE countries: Institutionalization of a discipline*. Policy and Society 2016. 4.

Tódor Erika-Mária: *Hétköznapi kétnyelvűség*. Szépirodalmi Figyelő, Bp., 2019.

LŐRINCZI DÉNES

REND AZ ÖNIGAZGATÁSHOZ

A falu törvénye vastörvény. A falu törvénye alól menekedni nem lehet.
MÓRICZ ZSIGMOND

Első említések

■ Napjainkban a közigazgatást törvényes keretek között különböző intézmények biztosítják. Akadálytalan működésében közrejátszanak a rendvédelmi testületek, amelyek fenntartják a nevében is szereplő rendet, biztosítják a személyi és a magántulajdont. A következőkben szemléltetni szeretném történetírásunk segítségével, hogy miként alakult az elmúlt évszázadok során a Székelyföldön a közigazgatást elősegítő közbiztonság az első világháború kitöréséig (1914). A vizsgálni kívánt időpontig ugyanis a régió határrészt képezett. Lakói nagy többsége falvakon élt, ezért az ott működött közbiztonsági megoldások kerülnek terítékre.

A területek feletti birtoklás kezdeteit szinte lehetetlen megállapítani. Rousseau, a jeles filozófus erélyesen vádolta a magántulajdont, abban látta a legtöbb bűn és baj eredetét, amely képes háborút, gyilkosságot, testi bántalmazást kiváltani. Nézeteiben azt vallotta, hogy „a föld gyümölcsei mindenkié, és a föld senkié!”.[1]

A kora újkorban a székely falvak lakói – részben bűnmegelőzés céljából – írott formában is leszögezték azokat a belső „falutörvényeket”, amelyek lokálisan kialakították és biztosították a rendet és a szokásokat. Ezen belső szabályozások váltották ki a falvak lakóiból az egymás iránti kölcsönös tiszteletet, az elfogadást, valamint fontos megemlíteni, hogy csak azok betartásával lehetett valaki a faluközösség tagja.[2]

...a felsőbb hatósági megrováson túl jóval jelentősebb fajsúllyal bírt a falu közvéleményének ítélete, amely nem pénzbírsággal, hanem a közösségi életből való kizárással, kivetettséggel büntette az elkövetőt.

A kialakult szabályozásokra vonatkozóan Pál-Antal Sándor a *Székely önkormányzat-történet* című munkájában három meghatározó időszakot különböztet meg. Elsőnek a késő középkori periódust említi (1526-ig, a mohácsi vészig), majd azt követi a fejedelemség időszaka, és végül a Habsburg-fennhatóság korszaka zárja a sort.[3]

Az említett három időszak mindegyikében a központi hatalom a számára legfontosabb tényezőket – a hadkötelezettséget, adózást, egyházi szolgáltatást – és mindezek könnyű lebonyolítását csak a belső rend megszervezésével tudta biztosítani. A falvakkal szemben előírt elvárások a kezdeti időszakban, beleértve a királyi dekrétumokat és privilégiumokat, csak általános erővel szabályozták és érintették a belső biztonság kérdéskörét.[4]

Feltételezhető, hogy a székely önigazgatás legrégibb alkotóeleme a tízesek rendszere volt, amelyet a katonai szerepvállalásig lehet visszavezetni. Pál-Antal Sándor a 16–17. századra vonatkozóan megjegyzi, hogy „a székely hadszervezet a településszervezetre épült", vagyis katonai szempontokat figyelembe véve osztották a falvakat tízesekre.[5] Falvanként vagy több falu összetételéből századot alkottak, ezek székenként hadakban egyesültek.[6] A belső szervezeti egység alapján nemcsak a katonai, hanem a mindennapi életben is a „tizedes" felügyelte az alárendeltségében lakókat.

A 15. század végéig még íratlan törvények biztosították a székelyek szokásjogait.[7] Az uralkodói jogszabályozásoknak voltak érdembeli hézagpótlói a Székelyföldön a már említett falutörvények, amelyek előbb szóban, majd írott formában nemzedékről nemzedékre átörökölve szabták meg a falvak lakóinak mindennapjait.[8]

A falvak élén sokáig lófők álltak. A teendőik felhalmozódásával azonban külön kellett választani a katonai és a helyi ügyek tisztviselőit. Ennek okán jelent meg a katonai vezető és a falusbíró. Első írásos formában a 15. század elejéről olvasható falusbíró a Székelyföldön.[9] Teendőit bírótársaival és esküdtekkel látta el, akik kizárólag csak a helyi igazságszolgáltatással és a közrenddel foglalkoztak. A falvak felett a székek hadnagya (kapitánya) és a bíró állt. Előbbi hatásköréhez csak a katonai ügyek tartoztak, míg az utóbbihoz a törvénykezés, az igazságszolgáltatás, a vizsgált peres ügyek levezetése, a magán- és közjogi ügyek képviselete, a személyi és bűnügyi esetek kivizsgálása. Ő felelt a hatásköréhez tartozó falvakban a közbiztonságért, a lázadók és a tolvajok elfogatásáért.[10] A 16. században a temérdek belső teendő nemcsak a székbíróra hárult, hanem jelen volt mellette az uralkodót képviselő királybíró és az esküdtek is.[11]

A főkirálybírók kisegítői lettek az alkirálybírók, akik folyamatosan a székben tartózkodtak, és helyettesítették felettesüket. Tisztségük elfoglalását esküvel erősítették meg.[12] A törvénykezésen túl foglalkoztak a lakosság panaszaival, felügyelték a közrendet, a rendzavarókat és a kihágások elkövetőit büntették, akárcsak a hatalmukkal visszaélő falusi elöljárókat, hatalmaskodókat. Ezen túl hozzájuk tartozott a pénzbírságok beszedése és az ítéletek végrehajtása. Az alkirálybírókat évente választották újra, vagy éppen bocsátották el, kinevezésük a főkirálybíró és a szék közös megegyezésével történt.[13] A cirkálások[14] alkalmával hozott ítéletek során akár halálos ítélet is születhetett. A cél az volt, hogy elrettentsék a bűnözésre hajlamosakat. A bírók szálláshelyeit és azok ellátását közgyűlésen döntötték el.[15]

A falvak bírói kötelezve voltak, hogy megszervezzék településük őrzését, felléphjenek a gonosztevők és a csavargók ellen. Ezzel kapcsolatosan az 1623-ban megtartott országgyűlési és az 1711-ben elrendelt főkormányszéki határozat arról állapo-

dott meg, hogy amennyiben ezek megoldását a falusbíró önkényből elmulasztja, akkor az „megkaróztatással, karóba veréssel fenyegeti harmadmagával” együtt.[16]

Habsburg-korona alatt

■ A karlócai békét (1699) követően a Székelyföld szerves része lett a Habsburg Birodalomnak. Az új központi vezetés a területének e kis szegletét integrálni kívánta a birodalom vérkeringésébe, a székely jogszokásokat pedig a megoldandó feladatok egyikének tartotta. A megjelenő abszolutizmus fokozatosan felváltotta a feudálisan berendezkedett falvak mindennapjait.

A 17–18. századra jellemző Habsburg-gazdaságpolitika azt vallotta, hogy ahol a népesség, ott a pénz. Ezt a gyakorlatban úgy próbálták érvényesíteni, hogy a lakosságot helyben tartották. Technikájuk alkalmazása során kiformálódott az a sajátos szociálpolitika, amelyben egybeolvadt a népvédelem a szigorú lakosság-ellenőrzéssel. Ennek figyelembevételével megnövekedtek a faluközösségek felelősségei. A települések őröket (strázsákat) állítottak, akik falustársaikat óvták az éjszakai csendháborítóktól, marhatolvajoktól, tűzvészektől.[17] A falu felügyelete sorra minden lakót érintett és kötelezett. Háromszéken 1758-ban „éjszakára minden falunak 3 tízre kell szakadni, kik a falut mind utcánkint, mind küljel is a falun egész éjjel szorgalmason strázsálják”. A kötelezettségmulasztás jelentős pénzbírsággal járt. Kezdetben az éjjeliőrök száma meghaladta a 12 főt,[18] a 20. század első felére ez a létszám két vagy három főre csökkent.

A 18. század kezdetén a központi hatalom részéről az adózás végrehajtására választott királyi adótárnokot bíztak meg. Megszervezték a járási adóbiztosok hálózatát. Minden járásra járási biztosok kerültek, akiknek a munkáját a dúlók[19] segítették. A dúlóbiztos hatásköre több mint egytucatnyi falura terjedt ki. Feladatköre széles spektrumot foglalt magában. Gondoskodnia kellett arról, hogy az uralkodói és egyházi körlevelek eljussanak a falvakba, azok tartalmát kihirdessék. Közreműködött az adó behajtásában, felügyelte és ellenőrizte a községi elöljárókat. Ellenőrizte a csend és a közrend fenntartását, valamint a tisztaság betartását, figyelt az utak és hidak megfelelő karbantartására, a sáncok tisztítására. Számonkérhette a tűzvédelmi felszereltséget és a közegészségügyi előírások betartását.[20]

Jelentős változásokat hozott magával az 1764-ben felállított székely határőrség.[21] A vizsgált régióban a birodalmi minta kiépítésére csak a madéfalvi veszedelmet követően kerülhetett sor. A katonai parancsnokságok tisztjei a falubírókkal közösen szervezték meg a települések és azok környékének közbiztonságát. Különös szigorral ellenőrizték az országhatárokat, a falvak pedig kötelezve voltak igazoltatni az idegeneket.[22] Ezt követően a határ menti falvak közössége két részre oszlott. Egyrészt megmaradtak a szék alárendeltségében a jobbágyok és a zsellérek ügyeit intéző igazgatások, másrészt megjelentek a katonai teendőkért felelős határőr-parancsnokságok. Utóbbiak a falvakban külön határőr falusbírót és vezetőséget választottak. Néhol még arra is adódott példa, hogy önállóan tartottak gyűléseket, és hoztak határozatokat a gyalog- és a huszárrendbeliek. A katonai és a civil igazgatás kettőssége egészen 1848-ig fennmaradt, amikor is a forradalom okán felszámolták a határőrséget.[23] Mindaddig viszont a székely társadalom egy olyan új helyzetbe került, ahol a megszokott homogén közösség belső nyugalmát folyamatosan bolygatta a birodalom számára prioritást élvező katonai apparátus.[24] A katonai hatalom jelenléte a falvakban romboló hatással volt a régi szokásrendszerekre, visszaéléseket eredményezett. Gyakori volt a polgári tör-

vényhatóságok feletti átlépés, a határőr katonák vezetői pedig önmaguknak kívánták a hatalom teljes jogát a falvak felett.[25] Ezen zsarnoki beavatkozások a legalapvetőbb elemeiben rázták meg a faluközösségeket. Általuk egy olyan önigazgatói mechanizmusba tapostak, amely a korábban kialakult mindennapi közügyeket, gazdálkodást, igazgatást, rendvédelmet, a kiszolgáltatott helyzetbe kerültek gondjait orvosolta. A faluközösség az összetartó erejéből, amelyet addig mindenki sajátjának érezhetett, tekintélyéből egyre inkább veszített.[26]

A határőrség kiépítését követő időszakban a birodalom déli és keleti szomszédságában olyan járványveszélyek jelentek meg, amelyek további szigorú óvintézkedésekre kötelezték az érintett falvakat. A szomszédos román fejedelemségekben megjelent a pestis és a marhadögvész, amit tetézett a virágzásnak indult csempészet. Mindeközben sokan nem tudták elfogadni a Habsburg Birodalom rigorózus berendezkedését, ők inkább a kivándorlást választották, leginkább a román fejedelemségekbe (elcsángáltak). Ilyen körülmények között nagyobb katonai szigort vezettek be a térségben. A falvakban a járványok kialakulását, a kivándorlást úgy próbálták megakadályozni, hogy a településekről kivezető mellékutakat eltorlaszolták, és csak a falukapukon keresztül engedélyezték a közlekedést. A strázsálás folyamatossá vált. Szükséges igazolvány hiányában a csavargás akár fogságot is maga után vont.[27]

A magyar szabadságharcot és forradalmat megelőzően a székely faluközösségeket a császári udvar, az Erdély kormányzásáért felelős gubernium, a szék és a különvált határőr katonaság kirívó igényei kényszerítették megszorított helyzetekbe. Imreh István ezen állapotot jól jellemzően úgy fogalmazott, hogy „valójában az történt, hogy a felvilágosult abszolutizmus nevelő szándéka, egységesítő buzgalma csapott össze az önrendelkezéssel, az autonómiákban kiépült szokásjogi renddel, és így a faluközösségek önszabályozó hagyományos rendjével is”.[28]

A 19. század közepére kialakultak azok az írott és szóbeli szabályok a falvakban, amelyek meghatározták az ott élők mindennapjait. Útjelzőkkel, tilalomfákkal adtak jelzéseket a mozgásterekről. Hangulatos keretet biztosítottak az ünnepnapoknak, a közös munkálatokat a kialakult szokások és a törvényeik szerint látták el. A megfelelő szocializálásért a családi fészek volt az elsődleges felelős, a falu közössége verbálisan vagy büntetéssel nevelt mindenkit a kötelezettségeire. Egységes volt a faluközösség számára a jó, a helyes és a tisztességes. A generációkon keresztül formálódott közös értékrendek megszabták a belső társadalmi norma kereteit. A közös gyűléseken egyebek mellett döntöttek a szántás idejéről, az állatok „betakarodásáról”, a csorda útjáról, az erdőtisztításokról, a tűzifa beszerzésének módjáról. Meghatározták a megszólításokat és a köszönések típusait.[29] A kialakult belső társadalmi elvárások mellett szükség volt a rend, a közösség ellen vétők megbüntetésére is. Ezen esetekben a törvényes ítéletet a falu felett álló széki bíró mondta ki. Azonban mivel olyan zárt közösségekről van szó, ahol mindenki mindenkit ismert, a felsőbb hatósági megrovás on túl jóval jelentősebb fajsúllyal bírt a falu közvéleményének ítélete, amely nem pénzbírsággal, hanem a közösségi életből való kizárással, kivetettséggel büntette az elkövetőt. Ha valaki nem a helyes utat választotta, akkor az – a korabeli kifejezéssel élve – „a falu bosszújára maradt”.[30]

Zsandárság, csendőrség 1918–ig

■ 1849-ben, a szabadságharc és forradalom leverését követően a császári udvar felszámolta a korábbi erdélyi törvényhatóságok rendszerét, általa a falvak életé-

be is egy szigorú, központosított katonai közigazgatás lépett be. A forradalmárok üldöztetésére és a császári tekintély megerősítésére 1850-ben birodalmi szinten felállították a zsandárság intézményét,[31] kezdetben 16 ezredparancsnokságot.[32] Erdélyben az osztrák szellemű és német szolgálati nyelv a lakosság számára idegen katonai elnyomást jelentett. A Magyar Királyság területén hat csendőrezred működött, amelyeket szárnyakra osztottak. A szárnyak szakaszokból, azok pedig őrsparancsnokságokból álltak, amelyek egy-egy községben voltak elhelyezve.[33] Kezdetben a csendőrparancsnokságok a fennhatóságuk alatt lévő területeken egymástól függetlenül intézték ügyeiket. Az ezredek felett a cs. kir. csendőrségi főfelügyelőség állt, élén egy altábornagy és alárendeltségében két beosztott cs. kir. tábornok tevékenykedett. A fegyelmi és gazdasági ügyek intézéséért a főfelügyelőséghez beosztott hadbíró és hadbiztosok feleltek.[34]

A cs. kir. csendőrezredek felállításakor a szűkebb értelemben vett Erdélyben a 8. ezred volt jelen, törzsállomáshelye előbb Nagyszebenben,[35] majd 1862-től Kolozsváron volt.[36] 1859-ben, a solferinói osztrák vereség után a 19 csendőrezredből 9-et feloszlattak, a megmaradt létszámot jelentősen lecsökkentették. Az 1850-es évek végén a Habsburg-politikában egy liberálisabb irányzat vette át az irányítást, amely a zsandárság feloszlatását vagy legalábbis hatalmának korlátozását kívánta elérni.

A Magyar Királyság területén – Erdélyen és Horvát-Szlavónországon kívül – feloszlatták 1867. március 23-án a csendőrséget. A felszámolt területeken a vidéki közbiztonság felügyeletéért felállították a pandúrszervezeteket. Erdélyben a birodalom rendvédelmi kötelékében megmaradt a csendőrparancsnokság, éspedig a 10. számú Országos Csendőrparancsnokság elnevezéssel.[37] 1875-ben az erdélyi csendőrkerület katonai és személyi ügyek tekintetében a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumhoz került. Közigazgatási tényezőket figyelembe véve közbiztonsági elhelyezését (már 1867-től[38]) a M. Kir. Belügyminisztérium határozta meg. 1876-tól 1881-ig a hivatalos megnevezése Magyar Királyi Erdélyi Csendőrparancsnokság.

A M. Kir. Erdélyi Csendőrparancsnokság 1876–1881 között teljesített eredményes rendvédelmére alapozva Tisza Kálmán belügyminiszternek sikerült országos szintre emeltetnie a csendőrséget. 1881 és 1884 között – az erdélyi minta alapján és tapasztalt állományának közreműködésével – kiépítették Magyarország egészére a Magyar Királyi Csendőrséget. A M. Kir. Csendőrség 1881-től az első világháború végéig a közigazgatási apparátusokkal szorosan együttműködve biztosította a falvak és környezetük rendvédelmét.

A községek hatáskörében maradt az alárendeltségükhöz tartozó utak és iskolák karbantartása, a mező és a tűz elleni védekezés megszervezése, valamint a szegényekről való gondoskodás.[39] A község közigazgatási hatósága kiterjedt a hozzá tartozó lakókra, a területén létező minden vagyonra. Kivételt képeztek ez alól a területén lévő honvédség szolgálatában álló egyének és a rájuk vonatkozó katonai igazságszolgáltatás.[40]

JEGYZETEK

1. Berend T. Iván: *Kisiklott történelem. Közép- és Kelet-Európa a hosszú 19. században.* MTA Történettudományi Intézet, Bp., 2003. 25.
2. Imreh István: *A rendtartó székely falu (Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából)*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973. 33.
3. Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Mentor Kiadó, Mvhely, 2002. 343.
4. Uo. 14.
5. Uo. 294.
6. Uo. 295.

7. Uo. 61.
8. Kiemelendő Imreh István munkássága, akinek köszönhetően napvilágot láttak a falutörvények, ezáltal hiánypótló munkákat hagyott hátra az utókor számára.
9. Pál-Antal: i. m. 296.
10. Uo. 196.
11. Uo. 64.
12. A marosszéki alkirálybírók 1710-es esküszövege: „Én nemes Marosszék vice-királybírája, eskeszem az élő Istenre, hogy én ebben az tisztben, kire választattam, mindeneknek, kik én előttem perlődnek személyes válogatás nélkül, hű és igaz leszek, sem kedvet, sem atyafiságot, sem barátságot, sem szeretetet nem nézek, igazat nem hamissitok, hamissat nem igazitok, hanem mindenekben valamik az én tisztemet illetik, az én tehetségem és erőm szerént abban híven s igazán eljárok, igaz törvént és igaz executiót szolgáltatok, és a főtiszteknek ajándékért el nem rejtem, jövedelmet igaz beszolgáltatom tehetségem szerént. Isten úgy segélljen." Uo. 91.
13. Uo.
14. A mohácsi vészt (1526) megelőzően a bűnügyi eseteket utólagosan vizsgálták ki. Erre a célra országosan alkalmazták az úgynevezett cirkálásokat, vagyis az adott településen megjelent a „mozgó törvényszék". Ilyenkor a helyszínen került sor a vétkesek megbüntetésére. A kivizsgálást a királybírók, néhány esküdt és a nótárius látta el. A 17. században törvényben próbálták szabályozni, hogy háromévenként kötelesek megjelenni minden faluban. A kérdéses ügyeket pedig a település elöljárója sorakoztatta fel. Uo. 76.
15. Uo. 97–98.
16. Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1983. 94.
17. Uo.
18. Uo. 95.
19. Ezen megnevezés valószínűleg a középkorig nyúlik vissza, amikor hasonlóképpen hívhatták a székelyeknél a büntetés végrehajtóit. Lásd Pál-Antal: i. m. 142.
20. Uo. 142–143.
21. A székely határőrséget Háromszék, Csík-, Gyergyó- és Kászonszék, Bardóc fiúszék, valamint Aranyosszék egyes községeiben állították fel. „A székely jog ellen vétőket szokták megdúlni, házaikat széthányni, a megbüntetetteket pedig elűzni otthonukból az erre felhatalmazottak. […] Míg Marosszéken magyarul dúlóbiztosoknak hívták őket […] Háromszéken latinosan »dullon«, »dullones« voltak." Uo. 142.
22. Imreh: i. m. 94.
23. Pál-Antal: i. m. 297.
24. Cserey Zoltán: *Önkormányzatiság és katonai hatalom Háromszéken a 18–19. században*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2009. 20.
25. Uo. 172.
26. Imreh: i. m. 21.
27. Cserey: i. m. 18.
28. Imreh: i. m. 34.
29. Uo. 87.
30. Uo. 88.
31. Rektor Béla: *A Magyar Királyi Csendőrség oknyomozó története*. Árpád Könyvkiadó Vállalat, Cleveland, Ohio, 1980. 68–69.
32. *Tisztek Csendőrségi Zsebkönyvek. Zsebkönyv a Magyar Királyi Csendőrség számára*. 1. évf. Franklin, Bp., 1887. 105.
33. Uo. 105.
34. Némethy Ferencz: *A M. Kir. Csendőrség szervezete, szolgálata és viszonya a közigazgatási hatóságokhoz*. Országos Központi Községi Nyomda Részvény-Társaság, Bp., 1899. 1.
35. *Tisztek Csendőrségi Zsebkönyvek*. 107.
36. Uo.
37. Uo. 110.
38. 1876. május 1-től változott meg, a horvát-szlavón részben a horvát, míg Erdélyben a magyar nyelv lett az ügyintézés nyelve.
39. Csizmadia Andor: *Magyarország közigazgatása*. Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, Bp., 1946. 79.
40. Uo. 97.

TÓTH SZABOLCS BARNABÁS

A KÖZIGAZGATÁSI TÖRVÉNYEK FOGADTATÁSA HÁROMSZÉKEN A HELYI SAJTÓ TÜKRÉBEN – 1925–1930

■ Az 1925-ös román közigazgatási törvény volt az első átfogó jogszabály, amely meghatározta az ország helyi közigazgatásának működését a két világháború közötti időszakban. Az erdélyi megyékre nézve egy új rendszert jelentett a törvény alkalmazása. A korszakot elemző irodalom a két világháború közötti politikai rendszert, az Országos Magyar Párt történetét, valamint a magyar többségű megyék helyi közigazgatását tárgyalja. Ezek csak részlegesen érintik a törvények elemzését, még kevésbé azok fogadtatását a helyi lakosság körében. A korabeli magyar sajtóban megjelent cikkek híven tükrözték a helyi magyarság álláspontját, viszonyulását a román politikumhoz és annak tetteihez, főként a tárgyalt időszakban, amikor a kisebbségi sorsra jutott erdélyi magyarok egységesen sorakoztak fel a magyar nyelvű újságok mögött. Háromszéken az egyik nagy múltra visszatekintő sajtóorgánum a *Székely Nép* volt. Gazdag cikkanyag fűződik az 1925-ös és az 1929-es közigazgatási törvények keletkezéséhez, azok végrehajtásához. Kritikai szempontú cikkei alapján feltárható a helyi elit viszonyulása a közigazgatási átalakulásokhoz, melyeknek alapja az említett két törvény volt. A sajtó rendszeresen beszámolt a megyei tanács, a prefektus körül működő bizottságok, valamint Sepsiszentgyörgy város tanácsának tevékenységéről is.

Nagy-Románia, az 1940-ig fennálló, négy állam területéből kiteljesedett állam az első világháború után különleges helyzettel találta szem-

„…először szerezzük meg a menyasszonyt, s csak azután vegyük meg a menyasszonyi ruhát… Ha kultúrában majd utolérjük francia és belga államokat, akkor a plagizációnak lehet még haszna is."

ben magát. Az új országhatárok olyan területeket foglaltak magukban, amelyek egyrészt más közigazgatási hagyománnyal rendelkeztek, másrészt területileg és lakosság szempontjából teljesen eltérő képet mutattak. Mindazon szereplők, akik az új közigazgatási rendszer kialakításában érdekeltek voltak, és valamelyest beleszólásuk is volt annak létrehozásába, azt hangsúlyozták, hogy egy decentralizált közigazgatási rendszer lenne kívánatos, amely lehetőséget teremtene a különböző hagyományokkal rendelkező közigazgatási intézmények megtartására.[1]

Az erdélyi magyarság számára a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatai biztatóak voltak, ugyanis többek között kimondták, hogy „mindenik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által".[2] Mindezen ígéretekből az 1930-as évek végére már szinte semmi sem volt érvényben. A trianoni békeszerződés után a román törvénykezés saját jogszabályok megalkotására volt kényszerítve, a közigazgatás megszervezése pedig folyamatos fejtörést jelentett mind a „megrendelő" politikusoknak, mind az azt végrehajtó „apparátusnak". Mindegyik román párt újra akarta szabályozni az ország közigazgatását, és amikor hatalomra jutottak, ezt meg is tették, általában az önkormányzatiság kárára. 1922 és 1929 között négy párt adott kormányt az országnak. Ez az időszak magán viselte a különböző kormányok sajátos törvényalkotói módszereit. Liberálisok, néppártiak, majd ismét liberálisok váltották egymást. Aztán 1928 végén a Nemzeti Parasztpárt alakított kormányt. Mindenik programjában szerepelt a helyi önkormányzatok visszaállítása, de mint később kiderült, kevés sikerrel vitték ezt véghez.[3]

Az első világháború végén, 1918. december 7-én a Dumitru Ţigoianu százados által vezetett román katonaság szállta meg Háromszék megyeközpontját, Sepsiszentgyörgyöt. A százados az állami hivatalok működését fenntartotta. Az átszervezést célzó intézkedésekre december végén került sor, amikor a bukaresti Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) bekérette a községek szintjén alakuló tanácsok jegyzőkönyveit és a helyi tisztviselők listáját; kivételt képezett a vármegyei és járási tisztviselők névjegyzéke. A tényleges közigazgatási átszervezés 1919 elején kezdődött az 1918 decemberében elfogadott királyi dekrétumok alapján, amelyek 1925-ig voltak érvényben, és Erdélyt új közigazgatási alapokra helyezték.[4]

Háromszék élére román anyanyelvű prefektust neveztek ki. Ő képviselte a kormányt, elnöke volt a megyei közigazgatási bizottságnak, és vezetője a megyei csendőrségnek és rendőrségnek. A megye első román prefektusa, dr. Nicolae Vecerdea jogász 1919. január 30-án kezdte meg hivatali munkáját. A hivatalban levő Török Andor alispán és a megyei alkalmazottak a kinevezést és a román zászló kitűzését a vármegyeháza ormára a román katonai jelenlét „erőhatalmi" jeleként fogták fel és fogadták el, lévén, hogy a közigazgatás ekkor még a régi jogszabályok alapján működött. A kormány képviselője alprefektusnak („kirendelt alispán") Victor O. Roman sepsiszentgyörgyi ügyvédet nevezte ki, amely intézkedés több járási tisztviselő lemondását váltotta ki. Akadtak olyanok is, akik elismerték az új országhatalmat. A törvényhatósági közgyűlés hatáskörének egy részét a prefektus, a másik részét a belügyi tárca hatáskörébe utalták. A prefektus a magyar jogrendből a főispáni, az alprefektus az alispáni szerepkört gyakorolhatta. 1919 márciusa folyamán a megüresedett főszolgabírói állásokat román

tisztviselőkkel töltötték be a Sepsi (Vincenţiu Rauca Răuceanu), Miklósvári (Octavian Popa-Radu) és Orbai (Nicolae Rimbeţiu) járásban.[5]

1920-ban a Belügyminisztérium mellett létrejött egy Simion Mehedinţi egyetemi tanár által vezetett bizottság, amely az ország közigazgatási felosztását volt hivatott vizsgálni.[6] A bizottság szerint a tervezett megyék között nagy eltérések voltak terület, lakosság, valamint a kommunikációs vonalak sűrűsége szempontjából. Egyes megyék formája különleges volt, mások megyeközpontja a közigazgatási terület szélén vagy nehezen elérhető helyen helyezkedett el.[7] Első körben nagyobb, 300 000–400 000 lakosú megyék szervezése mellett döntöttek, amelyek elegendő pénzügyi erőforrással bírtak volna a helyi autonóm közigazgatás megszervezése érdekében. Szóba került egy Felső-Olt nevű megye létrehozása, melynek határai közé került volna Háromszék és Csík megye nagy része, valamint Udvarhely megye a Székelykeresztúri járás nélkül.[8] Számos megye megszüntetését érintő tervük a helyi lakosság ellenkezésébe ütközött, ezért végül elvetették, és országos szinten 76 megyét, 437 járást, 144 várost (comune urbane) hoztak létre.[9] Háromszéken a két városi település mellett 101 falu (comună rurală), illetve 4 járás (plasă) jelent meg,[10] élükön a főszolgabírókkal: Miklósvár, Kézdi, Orbai, Sepsi járások. Továbbá a megye területén 21 községi, 31 körzeti jegyzőség működött.[11]

A közigazgatási egységesítés törvénye – 1925

■ A világháború utáni első fontos törvény, amely az ország adminisztratív-területi felosztását célozta, a 95/1925. sz. közigazgatási egyesítésről szóló törvény volt, amely 1925. június 14-én jelent meg, és 1926. január 1-jétől lépett érvénybe.[12] Elkészítésében részt vett több akkori elismert személyiség: az említett Simion Mehedinţi, valamint Vintilă Mihăilescu és Vasile Meruţiu geográfusok. Az 1920-ban létrejött közigazgatási felosztást előkészítő bizottság tervei csak minimális mértékben érvényesültek az új törvény kidolgozásánál. A politikai érdekek felülkerekedtek a tudományos érveken.[13] Annak tárgyalásánál a helyi román elit számára a hivatalok számának növelése kedvező lehetőség volt, hisz az újabb tisztviselői állások újabb román hivatalnokokat jelentettek.[14] A törvény a Ion I.C. Brătianu által vezetett kormány idején jött létre, tükrözve valamelyest annak ideológiai irányvonalát. Az országban addig létező, több típusú megörökölt közigazgatási sajátosságot akarta felszámolni. A törvény szövegében a megye és a község a helyi közigazgatás adminisztratív-területi alapstruktúráit képezték. Jogi személyiséggel rendelkeztek. A községek városi és vidéki községekre oszlottak. Ez utóbbiak több falut tömörítettek. A területi-közigazgatási egységek egymás között szövetkezhettek közös gazdasági célok elérése érdekében. A megyei és községi közszolgáltatásokat a megyei választmány (delegaţiunea permanentă) irányította.[15]

Az új törvényről a sepsiszentgyörgyi lakosok első ízben 1925. július 5-én értesültek a sajtóból. „A közigazgatási törvény végrehajtása rendén az utasítást készítő bizottságból az a hihetetlen hír szivárgott ki, hogy az összes székely vármegyéket egyetlenegy vármegyébe vonják össze” – írta a *Székely Nép* a *Belföld* rovat első híreként.[16] A cikk szerint Brassó megye kibővítését is tervezték Fogaras és Prahova megyékkel, melynek célja, hogy a magyar és szász lakosság kisebbségben maradjon, vélte a cikkíró. Július 9-én Háromszék megye felosztásáról jelent meg hír. A helyi magyar politikai vezetés elhatározta, hogy tiltakozó népgyűlést tart a témában.[17] A július 12-én megjelenő felhívást az Országos Ma-

gyar Párt háromszéki választmánya nevében br. Szentkereszty Béla elnök és Keresztes Károly titkár írta alá. A tiltakozáshoz Balás Ernő független szenátor is csatlakozott, aki hasonló jellegű népgyűlést hívott össze, ugyanarra az időpontra.[18] A megye felosztásának terve nem csupán a magyar közösséget, hanem a berendezkedett román közigazgatás vezetőit is meglepetésszerűen érintette. Tárgyalások kezdődtek a megye prefektusa, Vincenţiu Rauca Răuceanu vezetésével. Végül a felosztás tervét elvetették, július 16-án a Magyar Párt küldöttsége felkereste a háromszéki prefektust, köszönetüket fejezve ki a felosztási terv ellen való közbelépéséért. A népgyűlést nem tartották meg, a Balás Ernő által szervezett népgyűlésre viszont sor került Sepsiszentgyörgy város dísztermében, ahol köszönőlevelet fogalmaztak meg a kormány felé.[19] Ion I. C. Brătianu a háromszékieknek adott válaszában a következőket közölte: „Kérem, fogadja és adja át élénk köszönetemet a megyei népgyűlésük alkalmával kifejezett érzelmeikért, biztosítva a székely népet a kormány teljes jóindulatáról."[20]

A törvény első magyarázata a *Székely Nép*ben 1925 szeptemberében jelent meg. Annak írója szellemesen jegyezte meg: „ez a törvény is nélkülözi minden jó törvény azon első főkellékeit, hogy az tömör, világos, mindenki által könnyen érthető legyen, és félremagyarázható se legyen".[21] A törvény szövege szerint az ország megyékre oszlott, a megyék pedig vidéki és városi községekre, a vidéki községek egy vagy több faluból állhattak, utóbbi helyzetben a községközpont az egyik falu volt. A városok megyeszékhelyű és nem megyeszékhelyű városok voltak. A megyeszékhelyű városok lehettek törvényhatósági városok. A községek járásokhoz tartoztak, a városok pedig városrészekhez. A község és megye jogi személyiséggel rendelkezett. Községek szintjén községi tanácsot választottak, közvetlen, titkos, kötelező névjegyzékkel való szavazással. Tagjai voltak ugyanakkor a kisebbség képviseletével választott tanácsosok, jog szerinti tanácsosok, valamint „kooptált" női tanácsosok. Sepsiszentgyörgyön 15 választott, 10 jog szerinti és 2 kooptált tanácsos, Kézdivásárhelyen 12 választott, 8 jog szerinti és 2 kooptált tanácsos képezte a tanácsot. Vidéki községekben 9 választott, 6 jog szerinti tanácsos tevékenykedett. Esetükben a tanácsosok mellé egy harmadik póttag is választható volt. A tanácstagok választották a polgármestert és az állandó küldöttséget vagy állandó választmányt. Ez utóbbit négy évre választották, városokban három, községekben kettő rendes és egy póttaggal. A megyei tanács közvetlenül választott képviselőkből, a kisebbségi képviselet alapján választott tagokból és jog szerinti tagokból állt. Háromszéken az összes tag száma 24 lehetett, valamint egyharmad póttag. Hivatalból tagjai voltak Sepsiszentgyörgy polgármestere, a város két tanácsosa, a megye tanfelügyelője, a szak- és másodfokú iskolák legidősebb képviselői, az egészségügy, az állategészségügy, az erdészet és az építészeti hivatalok legidősebb képviselői, a pénzügyi adminisztrátor, a mezőgazdasági tanácsos, a megyében legtöbb hívővel rendelkező vallásfelekezetnek a megyeszékhelyen levő legidősebb papja, a mezőgazdasági, kereskedelmi, ipari és munkaügyi kamara egy-egy képviselője, az állami jogügyek megyei hivatalának főnöke és a szövetkezeti ügyek egy képviselője. A megyei tanácsot a belügyminiszter hívta össze, a tagok a prefektus jelenlétében tettek esküt. Ezt követően a legidősebb tanácstag elnöklete alatt megválasztották az elnökséget négy évre: elnököt, két alelnököt, két titkárt és két kvesztort. A megyei tanács öt szakosztályra oszlott, mindenik öt-nyolc taggal rendelkezett. Azokhoz előadót és helyettest jelöltek ki, legidősebb tagja elnökölt. A szakbizottságok előadói képezték a megyei állandó választmányt, amely a prefektus jelenlétében ülésezett.[22]

Az 1925-ös közigazgatási reform során átrendeződtek a vármegye határai és a határokon belül a járási felosztás. A megye területét első körben négy, majd öt járásra (plăşi, plasă) osztották fel – Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Kovászna, Barót és Uzon központokkal. Háromszék Brassó megye javára elvesztette Bodza vidékét, vagyis az egykori Felső-Fehér vármegyéhez tartozó Bodola, Dobolló, Bodzavám, Szitabodza, Magyarbodza, Márkos, Zágonbárkány, Farkasvágó és Keresztvár községeket. A Bereck községhez tartozó Sósmezőt Bákó megyéhez csatolták. A Miklósvári a Baróti járás, a Kézdi Kézdivásárhely járás, az Orbai Kovászna járás, a Sepsi pedig Sepsiszentgyörgy járás nevet vette fel. Létrejött egy új járás, Uzon járás néven és központtal. A járások élén a „pretor" állt, aki a prefektus intézkedéseit hajtotta végre, illetve a helyi rendőrség vezetője volt. Az új járást 23 település alkotta, melyeket a régi Orbai, Kézdi és Sepsi járásokból csatoltak oda. Sepsiszentgyörgy járáshoz csatolták az egykor a Miklósvári járás részét képező Hidvég, Lüget, Árapatak és Előpatak községeket. Csalódást okozott ugyanakkor a háromszékiek számára, hogy Udvarhely vármegyétől a „Rikán belüli" községeket nem csatolták Háromszékhez.[23]

1925 októberében a közigazgatási törvény végrehajtási módját még senki nem ismerte: „helyesen tennék a közigazgatási hatóságok, ha a végrehajtás iránt tett intézkedéseikről a lakosságot a lapok útján is értesítenék" – írják a *Székely Nép*ben.[24] Az átszervezés fokozatos volt: október 8-án megerősítették a hírt a 76 megye létrejöttéről, október 10-én megszűntek az árvaszékek, és azokat a törvényszékekbe olvasztották. A gyámügyi teendőkkel pedig ezután az ún. gyámtanács foglalkozott.[25]

1926. január 20-án Gheorghe Tătărescu helyettes államtitkár Kolozsváron tartandó értekezletre hívta a megyék prefektusait, ezen „az új közigazgatási törvény alkalmazását és végrehajtásának módozatait vitatták meg".[26] A hír önmagában is arról tanúskodik, hogy több mint fél évvel a törvény elfogadása után maga a liberális kormány sem volt tisztában annak végrehajtási módozataival.

A városok életében az új közigazgatási törvény több újdonságot hozott a közigazgatásban dolgozóknak. A törvény szerint minden helyi érdekű ügy intézése a tanács hatáskörébe tartozott. Idetartozott az elemi oktatás, a vallás, a közegészségügy, az utcákra, vízvezetékekre, csatornázásokra, építkezésekre, mezőgazdaságra, közegészségügyre, állattenyésztésre, egészségügyre vonatkozó ügyek. Mindez nyilván az 1926. március 7-én megalakult Sepsiszentgyörgy város (a törvény szerint városi község) tanácsának hatáskörébe is tartozott.[27] A tanács – Rauca Izidor polgármester vezetésével – jóformán meg sem kezdhette működését, hisz 1926. április 25-én a helyi lakosok arról értesültek, hogy a minisztérium vizsgálatot tartott a helyi tanácsnál annak feloszlatása előtt, ami meg is történt.[28] 1926 júniusában maga az Alexandru Averescu által vezetett kormány állapította meg, hogy az új törvény végrehajthatatlan, ezért új törvényjavaslat előkészítését helyezte kilátásba. Ezt nyugtázták a helyi lapban is, hozzátéve, hogy a törvény feljogosította ugyan a megyei tanácsokat saját szabályrendeletek alkotására, de ez ellentmondásban volt magával a közigazgatás egységesítését célzó törvény szellemével, amelyet ugyanúgy kellett volna alkalmazni az ország minden megyéjében. Hiányolták ugyanakkor bizonyos ún. „normalék" létezését, miszerint a végrehajtás módosítható bizonyos mértékben a helyi viszonyok szerint.[29]

Mivel a törvényt 1926 elején még nem lehetett alkalmazni, a megyei tanács hatáskörét a belügyminiszter a prefektusra ruházta. Ennek értelmében a megye éves költségvetését a prefektus hagyta jóvá.[30]

A megyei tanács hosszú várakozás után, 1926. június 24-én ült össze. A választott és kinevezett tagokat dr. Zaharia Crişan prefektus üdvözölte.[31] Az alakuló ülésen a választott tagok közül három, a kinevezett tagok közül két személy nem jelent meg. Vajna Miklós korelnök nyitotta meg az ülést, amely Bogdán Arturt választotta elnöknek. Alelnökök lettek Nistor Aurel és dr. Molnár Dénes, titkárok dr. Crăciun Miklós és Daragus András. Az új elnök beszéde után a szakbizottságok megalakítása következett, 8-8 taggal: közigazgatási bizottság, közmunkaügyi bizottság, gazdasági és ipari bizottság, vallás- és oktatásügyi bizottság, egészségügyi és népjóléti bizottság. A tanács döntése nyomán a városi tanácsba Bogdán Arturt, dr. Román Viktort és Csutak Vilmost delegálták.[32]

A megyei állandó választmány 1926. július 5-én tartotta első érdemleges gyűlését dr. Zaharia Crişan prefektus elnöklete alatt. A közigazgatás egységesítéséről szóló törvény végrehajtásának módozatairól tárgyaltak. Megállapították, hogy amíg a törvénynek nem jelenik meg a végrehajtási utasítása, annak végrehajtása „nagy körültekintést igényel".[33]

Az év augusztusában Octavian Goga belügyminiszter egy decentralizációs tervvel keltette fel a közvélemény figyelmét, bejárva az ország megyéit. Reformötletei között a tisztviselők nagyobb bérezése is szerepelt, amely hozzájárult volna a korrupció kiküszöböléséhez.[34] Korrupció kapcsán több esetet is észleltek országszerte, ezért is kellett közbelépni: „majdnem mindenik községben nagymérvű szabálytalanságok, sőt egyes községekben a pénzkezelés rendén súlyos visszaélések találtattak" – írták 1926 decemberében a helyi lapban.[35]

A közigazgatási törvény első hivatali bemutatására 1926. augusztus 8-án került sor egy ún. „közigazgatási értekezleten". Maga a prefektus számolt be a törvényről román, majd magyar nyelven. Vármegyéről beszélt, mely olyan „intézmény, amelynek élete, fejlődése és szerepe legszorosabb összefüggésben van a nemzet közéletével". Főleg a törvényt illető kritikákra adott választ, mondván, ahhoz, hogy valamelyik vármegye közigazgatása jól működjön, több tényező szükséges, úgymint a közigazgatás rendelkezésére álló anyagi eszközök, a tisztviselők szakképzettsége és a közigazgatási joganyag. Beszédében szó esett az autonómiáról is, melyet olyan önkormányzati jognak tekintett, amit a kormányzat ruházott át, és amelynek „gyakorlásánál az államérdekek is figyelemben tartandók". A felszólalók sorában Orbán János kifejtette, hogy a román nyelvet nem beszélő községi tanácsosok számára gond a román nyelvű jegyzőkönyv. Ezért javasolta azt két hasábban közzétenni: román és magyar nyelven. Ugyanakkor kérte a magyar nyelv használatát a közigazgatásban a 95%-os magyar többségű megyékben.[36]

A megyei tanács keretében működő „közigazgatási és közmunkaügyi bizottság" szeptember 3-án ülésezett Crişan prefektus elnöklete alatt. A közigazgatási törvény értelmében megalkotandó tisztviselői szabályrendelet és szervezeti szabályrendelet tervezetének elkészítését tárgyalták. Javaslat hangzott el a megye 1927. évi költségvetésének elkészítésére és az októberi ülésen való bemutatására. Dr. Keresztes Károly az állami utak kapcsán terjesztett elő tervezetet. Javasolta, hogy az utak fenntartása és kezelése is a megyei tanács hatáskörébe kerüljön át.[37]

A megyei tanács októberi ülésén véglegesítették a tanácsosok listáját. Napirendjén a megyei költségvetés módosítása, a jegyzők fizetésalapja, a tisztviselők nyugdíjalapja, illetve más, a megye kezelésében levő alapok pénzügyi számadásai szerepeltek. Továbbá napirendre került Torja község szétválasztásának ügye. A következő tanácsülésre november 1-én került sor.[38] Egy közben megjelent miniszteri rendelet miatt azonban ezen a gyűlésen már nem tudták tárgyalni sem

a megye szervezeti szabályrendeletét, sem az 1927. évi költségvetést, elfogadták azonban a megyei hivatalok és azok tisztviselőinek számát tartalmazó táblázatot.[39]

A megyei önkormányzat 1927. március 1-én kezdte meg tavaszi ülésszakát. A szervezési szabályrendelet újból téma volt, ugyanakkor tárgyalták az állattenyésztés fejlesztését célzó adó ügyét, a jogtalan kéménysepréssi díjakat és a megye peres ügyeit.[40] Március 11-én folytatták ülésüket, melyen a megye 1927. évi költségvetése és az állatforgalmi adó voltak a napirendi pontok.[41] A megyei tanács május 24-én tartott rendkívüli közgyűlésén felmerült a megyeház bővítésének terve. A szükséges építkezést az előterjesztett tervek és költségvetés elfogadásával szavazattöbbséggel meghatározta a közgyűlés.[42]

1926. augusztus 28-án Sepsiszentgyörgy város az új tanács megalakítása nyomán polgármestert választott Kovásznai Gábor személyében.[43] Október 30-án fogadta el a város szervezeti szabályrendeletét;[44] 1927 júniusában a kormányváltás nyomán különös fordulat történt. Octavian Goga belügyminiszter az első városi tanács feloszlatásáról szóló belügyminiszteri határozata ellen benyújtott fellebbezését az új kormány visszavonta, és a régi tanácsot újból jogaiba helyezte. Vagyis Rauca Izidor lett újból a polgármester.[45] A december 29-én és 30-án tartott városi gyűlés az alkalmazottak javadalmazásának megállapításával és a városi mozi működtetésével foglalkozott.[46] Az április 10-i gyűlésen a megye prefektusa négy új tanácstagot iktatott be, akik között első alkalommal egy nő is volt, a helyi tanítóképző intézet igazgatónője. Ez kiváltotta a helyi újság ellenszenvét: „a közigazgatás egységesítéséről szóló törvény ilyet nem ismer", a törvény a tanács által kooptált (választott) női tanácsosokról rendelkezik, mi több – érvel a cikkíró –, a törvény a „representantul" szót használja, vagyis csak férfiak nevezhetők ki.[47]

Az 1928. májusi gyűlésen a város 1928. évi költségvetését tárgyalták, és sor került Rauca Izidor polgármester ügyének kivizsgálására, akinek felfüggesztését egy téves intézkedése miatt a tanács maga kérte, amit a belügyminiszter jóvá is hagyott.[48] Az eset után a polgármester lemondott a közigazgatási szerepköréről, és ügyvédi pályára lépett Kolozsváron.[49]

Az 1925-ös közigazgatási törvény által létrehozott járások közül a sajtóban a legtöbb hír az Uzoni járásról érkezett. Részletesen beszámoltak az 1926-ban és 1927-ben tartott járási „közigazgatási konferenciákról".[50] A járás vezetője Balomiri György volt (a sajtóban folyamatosan főszolgabíróként emlegetik), aki általános közszeretetnek örvendett.[51]

A közigazgatás továbbra sem működött zökkenőmentesen, ugyanis 1927 októberében, a parlament megnyitása alkalmával Miklós herceg, régenstanácstag a felolvasott trónbeszédben rámutatott azokra a teendőkre, melyek elintézése a törvényhozó testület feladatát képezi. Ezek között a közigazgatás egységesítése is szerepelt. Elhangzott az 1925-ben meghozott egységesítési törvény kritikája is, mely törvényt az akkori liberális párt alkotott meg „a törvénytervezetekre nézve országunkban szokásos előzetes titoktartás mellett. Hogy a most érvényben levő törvénynek csak módosítását tervezi-e a kormány, avagy egészen új törvényjavaslattal járul a törvényhozás elé? Nem tudjuk, de hogy a törvényjavaslat, előzetes nyilvános megvitatás nélkül, megint a hiányosságok és ellentmondások gyűjteményét fogja képezni, azt megjósolhatjuk" – írták a vezércikkben, érzékeltetve egy újabb törvény megalkotásának szándékát.[52] Szintén októberben a belügyminiszter a székely vármegyék felülvizsgálatát határozta el, „melyek állítólag elégedetlenek a közigazgatással". A feladatra Hodor Viktor vezérfelügyelőt nevezték ki.[53]

Bukarestből 1927 novemberében újabb meglepő hírek érkeztek. A belügyminisztérium elvetette a Duca- és Tătărescu-féle közigazgatási átszervezési terveket, és azok helyett új közigazgatási kerületeket állapítottak meg, melyeket vezérfelügyelőségeknek neveztek. Tíz ilyen struktúra jött létre az ország területén. Ezekből négy Erdélyre és a Bánságra jutott. A nyolcadik számú kerület területe Maros-Torda, Csík, Háromszék, Udvarhely, Torda és Brassó megyét foglalta magában, székhelye Marosvásárhelyen volt. Vezetőjévé az említett Hodor Viktort nevezték ki.[54]

A közigazgatáshoz kapcsolódó autonómia témája több, ebben az időszakban írt cikkben felmerült. Ezek közül az egyik egy 1927-ben közölt cikk a *Székely Nép*ben. „Őszinte örömet keltett az 1925-ben hozott új közigazgatási törvény, mely visszaadta a vármegyék és községek autonómiáját […]. Az autonómia azonban ma még a valóságban csak árnyékautonómia, melynek gyümölcsei alig láthatók […]. A megyegyűléseken több helyt hallhatók voltak a panaszok, hogy a tanácsi határozatokra egy teljes éven át nem jön meg a végrehajtásukhoz szükséges miniszteri jóváhagyás. A kormány évente különféle rendelkezéseket ad arra nézve, hogy hogyan kell összeállítani a községi és megyei költségvetéseket. Amikor ezek figyelembevételével elkészül a költségvetés, és megszavazza azt az illetékes tanács, kisül, hogy nem nyerheti el a jóváhagyást, mert közben a minisztérium újabb utasításokat adott ki, melyeket pótlólag alkalmazni kell. Így aztán kétszer-háromszor a tanács elé kerül ugyanaz a költségvetés megszavazás végett" – panaszolta a cikkíró.[55] Az 1925-ös törvény 13. cikkelye többször is szóba került. Ez a cikkely kimondta, hogy a belügyminiszter irányítja és ellenőrzi a községek és megyék működését, összhangba hozva azt az állam általános érdekeivel. Ez valójában béklyóba kötötte a megyék és községek bármilyen csekély önkormányzati jogát is. A cikkely alapján az éves költségvetés megállapításának jogát folyamatosan felülírta a minisztérium, ami oda vezetett, hogy a megyék május-június előtt nem rendelkeztek költségvetéssel.[56]

1928 elejére a községi tanácsok feloszlatása kezdett egyre gyakrabban előfordulni. „Nap nap után olvassuk a lapokból, hogy itt is, ott is egy-egy községi tanácsot feloszlattak a közigazgatás egységesítéséről szóló törvény 273. cikkelye alapján." A törvény szerint a községi és megyei tanácsok feloszlathatók, ha a tanácsok kompromittálják a közigazgatás érdekeit. A cikkíró szerint a törvény rosszul van megszövegezve, hisz a rosszhiszeműséget nehéz bizonyítani közigazgatási intézkedések esetén.[57]

Tíz év mérlegét vonta le a *Székely Nép* Szánthó Károly tollából megjelent vezércikke, amikor 1928. május 13-án „francia és belga kaptafán" készült közigazgatásnak titulálta a román törvényt, amelyről lehangolóan nyilatkozott: „annyi a megjegyzésünk, hogy az nálunk a visszafejlődés leghatalmasabb eszköze. Ahol született, ott elhisszük, hogy jól beválik, de mi először szerezzük meg a menyasszonyt, s csak azután vegyük meg a menyasszonyi ruhát, és nem megfordítva. Ha kultúrában majd utolérjük francia és belga államokat, akkor a plagizációnak lehet még haszna is" – fejtette ki.[58]

Az 1928 folyamán tartott rendes megyei tanácsülések napirendjén több község – Cófalva és Nagyborosnyó, Oltszem és Málnás, Martonos és Ozsdola – egyesítése, körorvosi lakások és rendelők építése szerepelt mint különleges napirendi pontok.[59] Molnár Dénes tanácstag javaslatot terjesztett elő az állami iskolák segélyezése kérdésében. Továbbá az 1928-as költségvetés módosítása is szerepelt a pontok között. Javaslat merült fel a megyei számvevőségi, pénzügyi és

gazdasági szolgálati ágak elkülönítéséről, tárgyalták a fiúárva- és szeretetház 1927. évi számadását és 1928. évi költségvetését, a megyei állandó választmány jelentését a tanalap ügyében.[60] A megye a tanalap vagyonát vissza szerette volna adni eredeti rendeltetésének – a magyar nyelvű oktatást vállaló felekezeti tanintézmények finanszírozása –, hisz annak egy részét évek óta olyan iskolák javítására is fordították, amelyek már nem tartoztak Háromszék megye területéhez.[61] A megyei árvaház ügyében bérleti kérdés merült fel. Keresztes Károly kezdeményezésére határozati javaslatot fogadtak el az állami utak fenntartására nézve.[62] Br. Apor Péter az állam építészeti hivatalában uralkodó helyzetet tette szóvá, mely szerint az intézményben a magyar nyelv használata még tolmács útján is tilos. Az iskolaügyeknél dr. Ferenczy Géza a román anyanyelvű tanítók kapcsán szólalt fel: a megye számos községébe olyan tanítót helyeztek, akik nem ismerték a tanulók anyanyelvét. Válaszában Caţaveiu tanfelügyelő közölte, hogy nem akadt mindkét nyelven tudó jelentkező, ezért alkalmaztak román nyelvű tanítókat.[63]

1928 szeptemberében röppent fel a sajtóhír, hogy a kormány törvénytervezetet készített elő, mellyel a közigazgatási szervezetek (megyei, városi és községi tanácsok és állandó választmányok) meglévő hatáskörét szerette volna szűkíteni. Az 1925-ös törvény kritikája ezúttal sem maradt el: „Bizony az félszeg alkotás volt, és nemcsak a miniszternek, hanem kisebb hatalmasságoknak is olyan beavatkozást engedett meg a községek és megyék ügyeibe, ami teljesen illusóriussá tette azt, hogy van-e önkormányzat, vagy nincs." Az új törvény létrejöttét veszélyként fogta fel a cikkíró, hisz az a kialakulóban levő önkormányzati életet fojtotta el.[64] A módosításra a kormány bizottságot nevezett ki. A törvényalkotók az állandó választmányi tagok nagy számát és nagy javadalmazását kifogásolták, ezért számuk és bérük csökkentését tervezték. Az állandó választmány nemcsak javasló, határozó, hanem egyes esetekben ellenőrző szerv is volt – érveltek a helyiek. Megszüntetésével a közigazgatás ellenőrzésének gyakorlata szűnt volna meg. A tervezet szerint egy-két tagra szállították volna le az állandó választmány tagságát, akiket a prefektus véleményadásra akkor hív össze, amikor akar, és akik fizetés helyett napidíjat kapnak.[65]

1929-ig a megyei tanács és az állandó küldöttség folyamatosan működött. 12 alkalommal ültek össze, melyből 8 rendes és 4 rendkívüli gyűlés volt. A tanács rendszerint szabályrendeletek alkotására koncentrált, a megyei pénzügyeket tárgyalta, valamint a korábbi évek pénzügyi mérlegeit vizsgálta felül. Ritkán tárgyaltak községi ügyet, amikor ilyenről szó esett, legtöbbször azok adminisztratív határainak módosítása volt a téma.[66]

Új kormány, új törvény: az 1929–es közigazgatási törvény

■ 1929 elején az új, Nemzeti Parasztpárt által alakított kormány kapcsán jelent meg vezércikk *Mit vár a székelység Maniutól?* címmel. A cikk úgy érvelt, hogy a gyulafehérvári határozatok és a párizsi kisebbségi egyezmény végrehajtása a helyi közigazgatásban a tényleges magyar közigazgatást jelenthette volna a magyar többségű megyékben, saját tisztviselőkkel, magyar nyelvű beadványokkal és azokra magyar nyelvű válasszal.[67] Szintén év elején érkezett a hír a községi és megyei tanácsok feloszlatásáról, „éspedig nem a meghozandó új közigazgatási törvény alapján, hanem egy e célból hozandó egyszakaszos törvénnyel". A feloszlatott tanácsok helyett ún. „interimare bizottságok" kinevezését, ezt követő-

en pedig új választások kiírását tervezték. A cikk az érvényben levő közigazgatási törvényt kritizálta, azt sejtetve, hogy amennyiben az új színezetű kormány által szorgalmazott törvény csak a feloszlatást, köztes bizottságok kinevezését és új választások kiírását írta elő, akkor félő, hogy a cél a párt embereinek elhelyezése a közigazgatásban.[68]

Az új törvény készítésének híre már tény volt 1929 februárjában. Arról a helyi tudósítók a kormánypárti *Dreptatea* című lapból értesültek. Abból pedig arra következtettek, hogy „a Nemzeti Parasztpárt programjához híven az új törvényben a legteljesebb decentralizációt lépteti életbe". Az új törvénytervezet önkormányzati jogot adott a járásnak is, melynek élén a választott szolgabíró (pretor) állt, választott tanáccsal és állandó bizottsággal (delegaţia permanentă). A járásokat tíz-tizenkétezer lakost tömörítő közigazgatási egységekre tervezték. Az ország területén pedig közigazgatási bíróságok felállítását írták elő. A törvénytervezet a lakosságnak jogot adott az ellenőrző hatóságoknál megfellebbezni a közigazgatási hatóságok rendelkezéseit. Községekben a polgármestert közvetlen módon választhatták. Szavazati jogot kaptak a nők is. A megyei prefektus a kormány képviselője, és csak ellenőre lehetett a közigazgatásnak, nem gazdasági intézője. Napvilágot látott az ország tartományokra osztásának a híre is. Ezekben a kinevezett tanács, a városi, illetve megyei küldöttek, valamint kormányzók (guvernatori) vezették volna a közigazgatást. A különböző tanácsokba hivatalból kinevezett tagok számát leszállították, és megvonták tőlük a szavazati jogot.[69]

A jegyzők helyzete ellehetetlenedett az első tíz évben. Erre világít rá egy cikk, melynek szerzője Szánthó Károly egykori jegyző. Írásában a nagyváradi tábla „kontenciós" törvényszéki döntését közölte, mely szerint a jegyzőt fegyelmi eljárás megindítása és befejezése nélkül más jegyzőségbe áthelyezni nem lehet. Ez az eljárás a szerző szerint gyakorlattá vált a román közigazgatásban, hisz a prefektusok gyakran éltek a jegyzők áthelyezésével. Ez azt eredményezte, hogy „a jegyzői pálya nem tartozott azon állások közé, amelyért az ambiciózus fiatalság vonzalma – különösen a magyar és német fiatalság részéről – emelkedett volna, sőt ellenkezőleg, a hanyatlás jelenségei voltak észlelhetők".[70]

1929 márciusában az említett Szánthó Károly fedezte fel, hogy a törvényjavaslat a *Vármegye* című szaklapban már hat hónapja a nyilvánosság elé került. Ahhoz a vármegyei tisztviselők országos egyesülete újabb meg újabb előterjesztéseket nyújtott be. „Sajnálattal kell megállapítanunk, új kormányunk még ma is a régi kapta szerint kezeli a törvények gyártását. Már réges-rég óta hozzászoktunk ahhoz, hogy az egymást elég sűrűn felváltó kormányok egyébbel nem foglalkozzanak, mint a mindennapi értelemben vett politikával, s az országépítő munka másodrangú kormányzati feladatnak tekintessék" – hangzott el újabb kritika a kormány irányában.[71] Szánthó szerint annak ellenére, hogy az érvényben lévő közigazgatási törvény lényegében jó, a tervezet szerint a közigazgatás tulajdonképpen politikai szervvé fog alakulni.[72]

Időközben sor került a megyei tanács 1929. évi márciusi soros ülésére, Bogdán Artur elnökletével és Crăciun Nicolae prefektus jelenlétében. A gyűlésen döntöttek az 1%-os állatforgalmi adó eltörléséről, melynek következtében az 1923-as szabályrendeletben megállapított adók maradtak érvényben. A helyi autonómiának köszönhetően „vármegyénk lakosságának egy súlyos és méltánytalan sérelme nyert orvoslást, amennyiben már holnaptól kezdve ez az 1%-os taxa nem szedhető" – hangsúlyozták.[73]

A közigazgatás átszervezésére vonatkozó új törvénytervezetet a megye április végén kapta meg.[74] Ennek kapcsán közölt cikket Keresztes Károly megyei választott. Az első benyomása, hogy annak logikája teljesen elütött az erdélyi jogértelmezéstől. Furcsállta a több faluból (sat) álló község (comună) szervezetét, melynél nemcsak a hatáskörök különböztek, hanem a polgármester választása is teljesen elütött az egy faluból álló községtől. Itt valóban többszázados hagyományról volt szó a helyi közigazgatást illetően, éspedig a falvak, községek féltve őrzött autonómiájáról, amit most felborított az új törvény. Sérelmesnek és helytelennek tartotta azt az intézkedést is, mely szerint a törvény megszüntette a megyéknek járásokra való felosztását, és teljesen önkényesen állapította meg a pretorok hatáskörét. Ezeket hatáskörük tekintetében a prefektushoz hasonlóan az állami hatalom képviselőinek tekintette. Hol a prefektus utasításait voltak kötelesek teljesíteni, hol pedig a megyei állandó választmány elnökének az intézkedéseit kellett végrehajtaniuk. A törvény elvei helyesek voltak az autonómiát illetően. Ez viszont csak látszólagos volt, hisz az állandó megyei választmány alárendeltsége lehetetlenné tette annak gyakorlását. Helyeselte a jegyzők község általi választását mint újítást. Az állandó választmány kapcsán helyesebbnek látta volna, ha annak elnöke, az alispán irányította volna a megyei közigazgatást. Szintén helyeselte a közigazgatásban dolgozók alkalmazásánál kért képességfelmérést, de elfogadhatatlannak tartotta a megyei állandó választmány elnökétől megkövetelt tízéves közigazgatási gyakorlatot, ami kizárta, hogy azt kisebbségi személy tölthesse be. Polgármesterek esetében a románnyelv-tudás kötelezővé tételét is túlzott követelménynek tartotta, főleg a közigazgatás területén. Továbbá helyesnek találta, hogy polgármestert a tanácson kívül is lehet választani.[75] Egy következő cikkében Keresztes Károly a községi és a városi tanácsok összetételéről írt az új közigazgatási törvénytervezet alapján. Egyfalvas községekben a tanácsnak 8 választott tagja lehetett 1000 lakásig, 10 tagja 2000 lakásig, 12 tagja 3000 lakásig, 14 tagja 4000 lakásig. A tanácsosokat listás választással választhatták. Megmaradt a jog szerinti tanácstag státusa. Ezek között volt az állami iskola képviselője, valamint a legnagyobb felekezet lelkésze szavazati jog nélkül. A polgármester (a cikk folyamatosan bíróról beszél) mellé két állandó választmányi tagot választott a községi tanács. Sepsiszentgyörgynek 18 választott tanácstagja volt, Kézdivásárhelyen 16 választott személy volt jogosult a helyi képviseletre, jog szerinti tanácstag pedig csak 4 személy. Városi községben a polgármestert a városi tanács választhatta abszolút többséggel. Ebbe a szerepbe bárki – nemcsak tanácstag – megválasztható volt, aki középiskolai végzettséggel rendelkezett. Ha egyik jelölt sem kapta volna meg a szavazatok abszolút többségét, akkor a három legtöbb szavazatot kapott jelölt közül a belügyminiszter nevezhetett ki polgármestert. Kézdivásárhely polgármesterét ilyen helyzetben a megyei állandó választmány nevezte volna ki. Nem világos a törvény szövege arra nézve, hogy mi történt volna az addig alkalmazásban levő városi és községi tisztviselőkkel: újból meg kellett választani őket, vagy nem? A törvény végső formájában ugyan nem szerepelt, a Keresztes Károly által elemzett szövegben viszont a tervezet szerint a megyék területének megállapítását a törvényhozó egy központi bizottságra bízta volna.[76]

Ez utóbbi feltételezés hamar eljutott a lakossághoz, ennek hangot is adtak egy július 7-i cikkben. „Ez a javaslat egy olyan szerencsétlen alkotás, amely senkinek nem kell, és az összes közigazgatási tényezők azt mondják, hogy tele van hibával.” A szöveg írója a régi városok önállósági jogának megszüntetését és azok-

nak a megyei tanácsok és alispánok alá rendelését sérelmezte. Ennél is súlyosabb volt azonban a szándék, hogy erdélyi megyéket akartak a régi királyság megyéihez csatolni. A reformjavaslat nem nyerte el a román pártok többségének a tetszését sem, a Nemzeti Parasztpártot kivéve. Dr. Lupu és Vintila Brătianu liberális politikusok is felszólaltak a törvénytervezet ezen része ellen.[77]

Végrehajtási utasítás hiányában „három év küzdelmes munkájával nagy nehezen át lehetett ültetni a gyakorlatba az 1925-ös közigazgatási törvényt – ezen idő alatt meglehetősen kialakult a jogszokás, és már kezdett nem döcögős lenni a közigazgatás szekere" – írták 1929 augusztusában.[78] Erre megjelent az új törvény, amely egyes rendelkezéseinek végrehajtása már szeptember elején akadályokba ütközött. Bukarestből a Nemzeti Banktól olyan hírek érkeztek, hogy nincs pénz az új törvény által létesítendő állások költségeire. Ez a hír a megyei és községi tanácsok feloszlatásával párhuzamosan látott napvilágot. Ez utóbbiak helyére ideiglenes bizottságokat (interimare bizottságokat) neveztek ki. Magyar többségű településeken az a furcsa helyzet állt elő, hogy a Nemzeti Parasztpárt hiányában a feloszlatott tanácsok helyét ugyanazokból a személyekből kinevezett bizottságok vették át. További panasz volt, hogy „sok megyében a bizottságokban közigazgatási gyakorlattal bíró egy tag sincsen, sőt sok helyen még jogász sincs". Így történt ez Háromszék megye esetében is, ahol a prefektus 1929. augusztus 28-án feloszlatta a megyei tanácsot. Az ideiglenes bizottságba csak román anyanyelvűeket és közigazgatáshoz nem értő személyeket választottak, „akik a megye történelmi fejlődésével semmi kontaktusban nem állnak": Cserghi Pop Victor gyógyszerész, elnök, Basarabescu Victor tartalékos ezredes, Ciora Ioan görögkeleti lelkész, dr. Bratfeleanu Liviu baróti ügyvéd, Radoiu Nicolae görögkeleti lelkész, Nistor Aurel görögkeleti esperes, Kocsis Benedek gazdálkodó, Bangeanu Nicolae tartalékos őrnagy és Axente Alexandru gazdálkodó.[79]

A tanácsok feloszlatása után a következő sokkoló hír érkezett a *Curentul* című laptól a területi felosztás terve kapcsán: „egy megyét akarnak csinálni Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyékből". A kormány állítólagos terve egy nagy megye volt Udvarhely központtal. A tervezet hátránya volt, hogy ugyan megoldotta volna a székelykérdést, de Csík és Háromszék megye veszített volna területéből Neamţ és Brassó megye javára. Kisebbségi kérdésektől eltekintve a tervezet közigazgatási szempontból sem volt észszerű, hisz Udvarhely mint megyeközpont nagyon távol esett sok településtől, ami ügyintézés tekintetében lehetetlen állapotot szült volna.[80]

Miután 1929 augusztusában feloszlott az addig működő megyei tanács, az új testület megválasztására a belügyminiszter 1930. február 5-re írt ki választásokat. A június 5-i alakuló ülésen megválasztották a héttagú vezetőbürót, és ötéves időtartamra a megyei tanács küldöttségét, valamint az ellenőrző bizottságot. A választott tanácsosok azon irányú kérését, hogy magyar nyelven folytathassák a tárgyalásokat, a prefektus elutasította. Második meglepetése a megyei tanácsosoknak az alakuló ülésen hozott döntések megsemmisítése volt központi szintről. Ezért újabb alakuló ülést kellett kitűzni 1930. augusztus 28-ra. Az új közigazgatási törvény megjelenése után az első tanácsülésre, amelyen érdemben is tudtak tárgyalni határozatokat, 1930. december 19-én került sor. Mindez sikertelen kezdeményezés volt, mivel 1931 nyarán a kormány újból feloszlatta a megyei tanácsot. Ezzel tulajdonképpen kezdetét vette a megyei tanács és a kormány közötti szélmalomharc, amely mindig azzal végződött, hogy a megyei választ-

mányt feloszlatták, vagy az üléseket elnapolták, ahogy ez történt 1933 és 1934 folyamán többször is.[81]

Az 1920-as években az írott sajtó képezte a háromszéki lakosság egyik legfontosabb információs forrását. A kis helyi közösségek információigényét nagyszerűen kielégítették a *Székely Nép* hasábjain mindenki számára érthető módon megfogalmazott újságcikkek, elemzések, beszámolók. Ami a közigazgatási rendszer működését illeti, a tárgyalt időszak végén a helyi magyarság szemlélete még nem alakult át. Nagyon sok impériumváltás előtti berögződés tovább élt a két világháború közötti években. A helyi lapban megjelenő cikkek is ezt tükrözik. Annak ellenére, hogy az 1925-ös, 1929-es helyi közigazgatást szabályozó törvények nyelvezete más volt, a közbeszédben a megye vármegye maradt, a községek vezetője a bíró és nem a polgármester volt, ha polgármester, akkor inkább a „primar" kifejezés jelenik meg a nép ajkán. Az újonnan létrehozott járások vezetőjét (primpretor) folyamatosan szolgabírónak nevezik, és a prefektus kifejezés is nehezen elfogadható számukra, inkább „prefectet" használnak, az alprefektust pedig végképp alispánként emlegették.

A román nyelv ismerete sarkalatos probléma volt, hisz a trianoni békeszerződést követően az évek teltével a magyar nyelv hivatalos helyeken való használata igencsak háttérbe szorult. Ebből származott a közigazgatásban használatos számos kifejezés nem megfelelő használata a közéletben. A községi és járási tisztviselők jó része nehezen boldogult az állam nyelvével. Míg a hivatalos okmányok román nyelven születtek, addig a magyar többségű településeken a közigazgatásban való mindennapi kommunikáció magyar nyelven folyt. A román jogi nyelv ismerete csak néhány helyi értelmiségi kiváltsága volt.

Nagymértékű volt a hagyományos székely községek státusához való ragaszkodás. A törvények értelmezésekor szinte érthetetlen volt a helyi vezetők számára a több településből alkotott község fogalma. Az egyfalvas és többfalvas községek főleg az 1929-es közigazgatási törvényben kaptak nagy hangsúlyt. Szintén félreértésre adott okot a törvényben megjelenő falusi és városi községek kifejezés, ami addig ismeretlen volt. Háromszék esetében 33 több településből álló községet, 16 egyetlen településből álló községet és 87 saját tanáccsal rendelkező falut, illetve két várost állapított meg. A közigazgatási törvény azonban lehetőséget adott a megyei tanácsoknak, hogy településeket egyesítsenek oly módon, hogy azok lélekszáma ne haladja meg a 10 000 főt.[82]

Ugyanakkor a megye vezetői értetlenül álltak a törvény adta lehetőség előtt, mely szerint a nők is jelen lehettek a választott közigazgatási szervekben. Mi több, az 1929-es törvény a nők egy részét választójoggal ruházta fel, miszerint szavazati joga volt minden 21 évet betöltött nőnek, aki román állampolgársággal és legalább négy középiskolai osztállyal vagy szakiskolai végzettséggel rendelkezett.

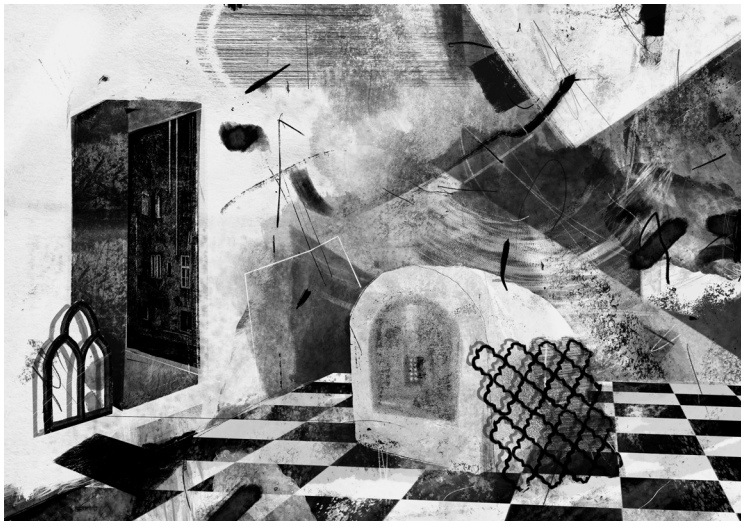
Az időszakot a nagy fokú politikai bizonytalanság jellemezte, ami szokatlan volt az erdélyi, háromszéki magyarság számára. A román pártok közötti csatározások, a gyakori kormányváltások, amelyek sok esetben figyelmen kívül hagyták a kisebbségek ügyeit, nyomot hagytak a helyi lakosságban. Egyrészt a régi rendszer még elevenen élt a köztudatban, másrészt az új, számos újítást tartalmazó rendszer visszatetszést váltott ki, hisz egy idegen államhatalomtól származott. A modernizáció, a lassú léptékű fejlődés az erdélyi magyarságot kisebbségi sorban érte utol. A fiatal román állam a kiteljesedett határok között viszont nem tudott megbirkózni az új helyzettel. Erre szűk 15 év állt a rendelkezésére, ami túl

rövidnek bizonyult. A modernizáció kiteljesedésére pedig a második világháború utáni évtizedek sem adtak lehetőséget.

JEGYZETEK

1. Radu Săgeată: *Evoluţia organizării administrativ-teritoriale a Transilvaniei*. Institutul de Geografie, Academia Română, Buc., 2012. 8.
2. Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 311.
3. György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története*. Doktori értekezés, Bp., 2006. 65. 132.
4. Nagy Botond: *Háromszék közigazgatása 1918–1940 között*. Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XIV. 159–163.; Fráter Olivér: *Erdély román megszállása 1918–1919-ben*. Kisebbségkutatás 2000. 9. évf. 2. sz.
5. Nagy: i. m. 159–164.
6. A bizottság hivatalos neve Comisia pentru Studiul unei Noi Arondări a Judeţelor. https://ro.wikipedia.org/wiki/Fi%C8%99ier:Propunere_judete_si_regiuni_1920.png
7. Raularian Rusu: *Organizarea spaţiului geografic în Banat.* Mvsevm banaticvm temesiense, bibliotheca historica et archaeologica Banatica 2007. XLII. 213.; Viorel Stănică: *Politici administrativ-teritoriale în România modernă şi contemporană*. Editura Accent, Cluj, 2010. 17.
8. Gidó Csaba: *Udvarhely megye közigazgatás-története impériumváltástól impériumváltásig (1918–1940)*. Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok XIV. 225.
9. *Anuarul statistic al României 1923*. Buc., 1924. 6–7.
10. Uo.
11. Nagy: i. m. 176.
12. Legea nr. 95 din 13 iunie 1925 pentru Unificarea Administrativă publicată în Monitorul Oficial nr. 128 din 14 iunie 1925.
13. Raularian Rusu: i. m. 218.
14. Gidó: i. m. 240.
15. Daniela Antonescu: *Evoluţia reformelor administrativ-teritoriale din România în ultimul secol.* Institutul Naţional de Cercetări Economice – Academia Română, Buc., 2018. 5.
16. Székely Nép 1925. július 5.
17. Székely Nép 1925. július 9.
18. Székely Nép 1925. július 12.
19. Székely Nép 1925. július 16. 19; Balás Ernő politikai tevékenységéről lásd: Kolumbán Zsolt: *Balás Ernő (1875–1949) 2*. Acta siculica 2007. 497–514.; Székely Nép 1925. július 23.
20. Székely Nép 1925. július 26.
21. Székely Nép 1925. szeptember 10.
22. Uo.
23. Nagy: i. m. 176.; Székely Nép 1925. október 11.
24. Székely Nép 1925. október 1.
25. Székely Nép 1925. október 8.; Székely Nép 1925. október 11.
26. Székely Nép 1926. január 24.
27. Székely Nép 1926. március 7.
28. Székely Nép 1926. április 25.
29. Székely Nép 1926. június 20.
30. Nagy: i. m. 179–182.
31. Székely Nép 1926. június 24.
32. Székely Nép 1926. június 26.
33. Székely Nép 1926. július 8.
34. Székely Nép 1926. augusztus 5.
35. Székely Nép 1926. december 5.
36. Székely Nép 1926. augusztus 12.
37. Székely Nép 1926. szeptember 9.
38. Nagy: i. m. 179–182.
39. Székely Nép 1926. november 4.
40. Székely Nép 1927. március 3.
41. Székely Nép 1927. március 13.
42. Székely Nép 1927. május 26.
43. Székely Nép 1926. szeptember 2.
44. Uo.
45. Székely Nép 1927. június 9.

46. Székely Nép 1928. január 12.
47. Székely Nép 1928. április 15.
48. Székely Nép 1928. május 24.
49. Székely Nép 1928. június 14., augusztus 30.
50. Székely Nép 1926. október 21.; Székely Nép 1927. november 20.
51. Székely Nép 1927. április 17.
52. Székely Nép 1927. október 23.
53. Székely Nép 1927. október 9.
54. Székely Nép 1927. november 24.
55. Székely Nép 1927. december 22.
56. Székely Nép 1928. február 5.; Székely Nép 1928. február 23.
57. Székely Nép 1928. február 12.
58. Székely Nép 1928. május 13.
59. Székely Nép 1928. május 24.
60. Székely Nép 1928. október 25.
61. Nagy: i. m. 179–182.
62. A felterjesztés teljes szövegét lásd itt: Székely Nép 1928. november 8.
63. Székely Nép 1928. november 4.
64. Székely Nép 1928. szeptember 13.
65. Székely Nép 1928. szeptember 16.
66. Nagy: i. m. 179–182.
67. Székely Nép 1929. január 6.
68. Székely Nép 1929. január 17.
69. Székely Nép 1929. február 17.
70. Székely Nép 1929. február 21.
71. Székely Nép 1929. március 3.
72. Székely Nép 1929. március 7.
73. Székely Nép 1929. március 17.
74. Legea nr. 167 din 3 august 1929 pentru organizarea administraţiunii locale publicată în Monitorul Oficial nr. 170 din 3 august 1929.
75. Székely Nép 1929. május 2.
76. Székely Nép 1929. május 5.
77. Székely Nép 1929. július 7.
78. Székely Nép 1929. augusztus 4.
79. Székely Nép 1929. szeptember 1.
80. Székely Nép 1929. október 20.
81. Nagy: i. m. 184–188.
82. Uo.

LAKATOS ARTUR – VERES DÁVID-GÁBOR

A PREFEKTUSI HIVATAL MŰKÖDÉSE ROMÁNIÁBAN

A funkció betöltéséhez szükséges kritériumokat lehet szigorúbban, komolyabban venni – akár doktori címhez vagy speciális tanulmányok, képzések meglétéhez kötni a prefektusi kinevezést...

Tanulmányunkban a prefektusi hivatal működésére vonatkozó néhány alapvető, mégis kevesek által tudatosított ismeretet foglalunk össze.[1] Túl azon, hogy sor kerül e közigazgatási szerv adminisztratív kompetenciáinak ismertetésére, néhány gondolatot megfogalmazunk gyakorlati működésére vonatkozóan is.

A prefektusi hivatal legitimitása az ország alaptörvényére, az 1990-ben elfogadott alkotmány cikkelyeire van alapozva. Románia Alkotmányának[2] ötödik fejezete szól a közigazgatás megszervezéséről. Az első cikkben esik szó a központi közigazgatás szerveiről, beleértve a kormányt és az ennek keretében működő minisztériumokat is, míg a második cikkely foglalkozik a helyi közigazgatás szerveivel; ezek kompetenciái napjainkig alapvetően nem sokat változtak. A 119-es cikkely két elvet foglal magában, a helyi autonómia fogalmát és a közügyek decentralizációjának elvét. Ugyanakkor nem tévesztendő össze a helyi közigazgatás fogalma az alkotmány által is ismertetett helyi közigazgatási szervekkel,[3] egyrészt mert maga a fogalom jóval túlmutat az alapvető szervek autoritásán és kompetenciagyakorlásán, másrészt pedig ezeknek alárendelve vagy tőlük függetlenül létrehozhatóak más, közigazgatási szerepeket betöltő intézmények is, a törvények betartásával. Ilyenek például a kormány közvetlen alárendeltségébe tartozó különböző regionális fejlesztési hatóságok.[4] Az alkotmány 123-as szakasza szól a prefektus intézmé-

nyéről, öt cikkelyben.[5] Ennek az intézménynek – nagy vonalakban – magyarországi megfelelője jelenleg a vármegye főispánja.

A kis egyesülést követő 1864-es közigazgatási törvény a prefektust a megyei adminisztráció fejének nevezi, aki a kormány képviseletét látja el a megyei tanács mellett, ennek gyűlésein felszólalási joggal rendelkezik – a tanácsok pedig a kötelezettséggel, hogy meghallgassák. A megyei tanács feloszlatása esetén, amíg az új összetételében újjá nem alakul, a prefektus joga és kötelessége volt a tanács adminisztratív jogkörének betöltése is. A munkából történő hiányzása esetén a prefektusi hivatal igazgatója helyettesíthette.[6] Az 1918-ban létrejött új modern állam közigazgatási egységesítésére volt igény, az akkori politikai és szellemi elit akarata értelmében, ennek megfelelően a közigazgatás egységessé tétele, valamint szigorú központi ellenőrzése céljából a prefektusi hivatalok erejét és tekintélyét is megnövelték és fenntartották az egymást követő kormányok.[7] A második világháborút követően azonban törés állt be az intézmény kontinuitásában.

A kommunista rendszer kiépülését követően ez az intézmény megszűnt, és lényegében helyét a megyei pártszervezet vette át. A forradalmat követő többpártrendszerben azonban a megszűnt kommunista párt megyei első titkársága helyébe fontos volt megtalálni a helyi szint összeköttetését a központi kormányszervekkel. Erre volt hivatott a prefektúra intézménye. 1990-et követően annál is inkább szívesen állította vissza a törvényhozó ezt az intézményt, mivel Ó-Romániában és a két világháború közötti Nagy-Romániában is ez az intézmény eredményesen működött.[8]

Podaru értelmezése szerint a kormány helyi képviselőjének megléte (prefektus) feltétlenül szükséges egy olyan struktúrában, melyet a helyi autonómia elve határoz meg, ugyanakkor feleslegessé válik egy tökéletesen dekoncentrált rendszerben, ugyanis, amennyiben a helyi hatóságok részéről nem áll fenn semmiféle alárendeltségi viszony a központi szervek irányában, nem szükséges egy ellenőrző szerv megléte sem.[9] Tisztában kell lennünk ugyanakkor azzal is, hogy amennyiben nem létezik a helyi szervek felett ellenőrzés, nemcsak a törvénytelenségek gyakoribb előfordulására nyílhatnak lehetőségek, hanem a tudatlanságból, eljárási hibákból fakadó problémákra is.

Így például a prefektusnak hatáskörébe tartozik egy adminisztratív döntés teljes vagy részleges megtámadása. Amennyiben csak egyes elemeit támadja meg közigazgatási bíróságon egy bizonyos határozatnak – mint például egy terjedelmesebb agglomerációfejlesztési terv egyes pontjait –, ha a közigazgatási bíróság neki ad igazat, csak a megtámadott részek esetében kerül sor eltörlésre, maga a határozat érvényben marad, és többi pontja gyakorlatba ültethető.[10]

Az Európai Unió országai nagy részében létezik egy hasonló szerv, amely felügyeli a helyi közigazgatások működésének törvényszerűségét a központi szervek részéről, mint például Franciaországban, Görögországban, Olaszországban, Hollandiában vagy Dániában.[11]

A prefektus és a helyettesi szerepet betöltő alprefektus esetére Romániában a törvény felsőfokú végzettség kötelezettségét írja elő. A prefektus és alprefektus nem lehetnek képviselők vagy szenátorok, megyei vagy helyi tanácsok tagjai, polgármesterek, nem tölthetnek be funkciójukkal egy időben más köztisztviselői hivatalt vagy más fizetett munkahelyet állami vagy magánvállalatokban.[12]

Az átmeneti évek zűrzavarában a prefektusi hivatalnak nagy szerepet szántak, mivel a politikai elit jelentős része tisztában volt azzal, hogy a helyi szintű közigazgatás választott szervei számára nem fog könnyen menni az átállás a szo-

cialista jogrendről a demokratikus országokat jellemző jogrendre. „A romániai demokrácia első évtizedében a helyi döntési szituáció jellemzője a beszűkült döntéshozatali tér" – írta Tăraş Silviu a fentebb már említett és idézett tanulmányában.[13] Ennek megfelelően, azzal együtt, hogy a prefektus jogkörének meghatározását egy később, az alkotmány alapján kidolgozandó organikus törvény keretébe sorolja, a román alaptörvény 123-as cikkelye öt bekezdésben tárgyalja a prefektus jogkörét, kiemelve azt a két alapvető feladatot, melyre az egész intézmény létének legitimitása épülni fog. Ennek megfelelően egyrészt helyi viszonylatban a kormány képviselője, és ő vezeti a minisztériumoknak és a többi központi közigazgatási szervnek a területi-közigazgatási egységekbe dekoncentrált közszolgálatait, másrészt pedig a közigazgatási bíróság előtt megtámadhatja a megyei, a helyi tanács vagy a polgármester valamely aktusát, ha ezt törvényellenesnek véli. Amennyiben erre a lépésre sor kerül, a megtámadott aktus jog szerint felfüggesztettnek tekintendő. Ugyanakkor az alaptörvény megfogalmazója fontosnak érezte kijelenteni azt is, hogy a prefektus, másfelől a helyi tanácsok és a polgármesterek, valamint a megyei tanácsok és ezek elnökei között nem állnak fenn fölé- és alárendeltségi viszonyok. Amennyiben az alkotmány és az organikus törvény értelmében összegezni próbáljuk a prefektus kompetenciáit, a következő három pontban lehetne összefoglalni ezeket.

A prefektus hármas szerepe:

– a kormány helyi szintű képviselője;

– a megye szintjén a közösségi szolgáltatásokat ellátó intézmények főkoordinátora;

– a közigazgatási törvényesség őre.[14]

A 340/2004-es törvény hatodik cikkelyének hatodik bekezdése lehetővé teszi, hogy a prefektus hivatala nemzetközileg finanszírozott programok pénzforrásainak haszonélvezője lehessen, vagyis pályázhasson ezekre, és elnyerhesse őket, amennyiben ezek a programok a közigazgatási reform folyamatainak előmozdításáról szólnak.

A prefektus helyzetét és jogállását a közigazgatási kódex elfogadása előtt a 460/2006-os törvény (a prefektusra és a prefektusi intézményre vonatkozóan), valamint az ezt kiegészítő 460/2006-os rendelet (a 300/2004-es törvény gyakorlatba ültetésére vonatkozóan a prefektus és a prefektusi hivatal esetén) szabályozta. A törvény második fejezete rendelkezett a prefektusi hivatal tisztviselői apparátusának kompetenciáiról, majd ezeket részletesebben magyarázza, értelmezi, kifejti a hozzá kapcsolódó, gyakorlati aspektusokat szem előtt tartó rendelet is. A rendelet szövegének értelmében az első cikkely szerint a prefektus biztosítja az operatív kapcsolatot egy minisztérium és a helyi szinten ennek alárendelt dekoncentrált intézmény vezetősége között. A miniszterek saját döntésük értelmében a prefektusnak bizonyos vezetési és ellenőrzési kompetenciákat delegálhatnak saját kompetenciájuk keretén belül.

A közigazgatási kódex 249–252. cikkelyei a prefektus kompetenciáival egy időben rendelkeznek az alprefektusok jogköréről. A prefektus hiánya esetén annak hatáskörét az egyik alprefektus veszi át.

1998. január 30-án Románia Kormánya kormányrendelettel elfogadta a 32. számú törvényt, mellyel létrehozták a méltósági kabineteket, amelyeken belül a méltóságok személyes tanácsadókat fogadhattak fel. Azok a hivatali méltóságok, akik megkapták a jogot, személyükhöz kötött kabineteket hoztak létre, és ezek a törvény értelmében a következők lehettek: miniszterelnök, miniszterelnök-he-

lyettes, a miniszterelnökségi főtitkár, miniszterek, államtitkárok, helyettes államtitkárok, valamint a prefektusi hivatalok is rendelkezhettek külön kabinettel. E rendelet szerint a méltóság hivatala kabinetigazgatóból, asszisztensekből, személyes tanácsosokból, titkárokból és személyes küldöncökből (a román nyelvű eredeti szövegben: curier personal) állhatott. A törvény azóta több kiegészítésen, módosításon is átesett, és a kabinet mérete a tisztségviselőnek a közigazgatási hierarchia rangsorában elfoglalt helyétől függően változik.[15]

Az EU-csatlakozást előkészítő közigazgatási reform keretében felmerült, hogy habár a prefektusok és helyetteseik, az alprefektusok kinevezése politikai támogatással történik, szükséges a funkciónak bizonyos szintű depolitizálása, mivel ezek a tisztviselők elsősorban közigazgatási funkciót látnak el, és habár jogkörük széles, egy jól működő közigazgatással és világos törvényes keretekkel működő társadalomban mozgásterük, döntési lehetőségük aránylag kicsi. Ennek megfelelően született meg a 188/1999-es törvény (a magas rangú köztisztviselőkre vonatkozóan), mely többek között a prefektusok és alprefektusok magas rangú tisztviselői státuszát rögzíti, ezáltal ezek a tisztviselők a köztisztviselők jogi státuszából fakadó egyéb előnyöket is élvezik, azok kötelességeivel egyetemben. A 11-es cikkely értelmében a prefektus és az alprefektus is a magas rangú köztisztviselők kategóriájába tartozik. A 17. cikkely értelmében a prefektust a kormány, az alprefektust pedig a miniszterelnök nevezte ki. Amennyiben a magas rangú tisztviselői státuszt ezek a tisztviselők versenyvizsga alapján töltötték be, funkciójukból csak áthelyezhetőek voltak, más, hasonló, magas rangú tisztviselői státuszt biztosító funkcióba, a magas rangú köztisztviselői státusztól való megfosztás csakis jogi úton volt lehetséges, a munkatörvénykönyv más dolgozókra is vonatkozó szabályozásának megfelelően. A 340/2004-es számú törvény harmadik fejezete részletesen tárgyalta a prefektusok és az alprefektusok, valamint a belőlük álló testületek jogkörét és kötelezettségeit, többek között olyan széles körű, de részleteiben nem pontosított feladatköröket, mint az együttműködés a helyi közigazgatási szervekkel a természeti katasztrófák megelőzésére, a megyei tanáccsal és a helyi tanácsokkal együttműködve a megye fejlődési prioritásainak meghatározása vagy az európai integrációs folyamatok elősegítése.

A prefektus évenkénti gyakorisággal a kormány elé bizalmas jellegű jelentést terjeszt a megye általános közigazgatási, gazdasági, társadalmi és kulturális helyzetére vonatkozóan.[16]

Az 554/2004-es számú törvény a közigazgatási bíróságról szabályozta a közigazgatási bíróság jogkörét, valamint azt, hogy a prefektusi hivatal milyen esetekben járhat el.

Az első cikkely értelmében bárki olyan személy, aki sértve érzi valamely jogát vagy legitim érdekét egy közigazgatási dokumentum kibocsátása kapcsán, a kompetens közigazgatási bírósághoz fordulhat.

A 3-as számú cikkely értelmében a prefektus megtámadhatja azokat a helyi közigazgatási szervek által kibocsátott döntéseket, melyeket törvénytelennek tart, valamint a Köztisztviselők Országos Szövetsége megtámadhatja azokat a döntéseket, melyek sértik a köztisztviselői státusra vonatkozó szabályokat.

Az 5. cikkely előírja, hogy nem vihetők a közigazgatási bíróság elé olyan döntések, melyek a közigazgatási szerveknek a parlamenttel való kapcsolatát szabályozzák, a katonai jellegű hadiparancsok, sem azok az intézkedések, melyek számára más jellegű törvényes eljárások szükségesek, vagy a szükségállapotban

meghozott döntések. Ez utóbbiakat utólag, a szükségállapot elmúltával csakis hatalommal való visszaélés fennállása esetében lehet támadni.

A 7. cikkely értelmében a prefektus nem köteles előzetesen a megkérdőjelezett döntés visszavonását kérni.

Ugyanakkor ismételten meg kell jegyeznünk, hogy e törvények rendelkezései csak abban az esetben érvényesek mind a mai napig, amennyiben cikkelyeik át lettek emelve a közigazgatási kódexbe.

Amint láthatjuk, elvileg a törvény széles jogköröket engedélyez a prefektusoknak, a gyakorlatban azonban, az idő teltével, a helyi közigazgatási szervek szakmai apparátusának tökéletesedése, fejlődése következtében, másrészt pedig a politikai kontroll következtében – visszaélések esetében a prefektus az őt kinevező kormány által rendelettel elmozdítható – a ténylegesen kirívó eseteket leszámítva aránylag a lehetőségek kis százalékával él a prefektusi hivatal.

A prefektus távolról sem teljhatalmú vezetője a megyének, mozgástere a törvény értelmében meglehetősen korlátozott. Ugyanakkor a közigazgatási törvényesség őreként, mint láthattuk, meglehetősen széles jogkörrel rendelkezik a helyi közigazgatási szervek különböző döntéseinek megtámadásához; egy, a helyi tanács és polgármesteri hivatal kezdeményezéseivel ellenséges prefektus nagyon sok kárt okozhat teljesen törvényes úton, a közigazgatási bíróság által nyújtott lehetőségek igénybevételével. Ezt a magyar sajtó is érzékeli a Maros, Hargita és Kovászna megyei székelyzászló-ügyek kapcsán, mely esetekben a prefektusi hivatal tölti be a legtöbb esetben a felperes szerepét. Kevésbé látványosak, de igencsak romboló hatásúak azok az esetek, melyekben gazdasági ügyek kerülhetnek szóba, így például a prefektusi hivatal által nem támogatott területfejlesztési beruházások is.

Ennek a hivatalnak a szerepe a decentralizáció növekedésével egyre jobban csökken, de a közeljövőben semmiféle reform felszámolni nem fogja. Habár sohasem lesz ennek a kormány helyi képviseletét végző szervnek akkora hatalma, mint volt a múltban – Alexandru Ioan Cuza idejében például a prefektus bármely helyi tanácsi határozat végrehajtását elhalaszthatta harminc napra, vagy akár végleg hatályon kívül is helyezhette[17] –, ellenőrzést végző szerepe megmarad. Sőt léteznek olyan, máskülönben a közigazgatási transzparenciát hangoztató tanulmányok, melyek szerzői amellett érvelnek, hogy a prefektus szankcionáló jogkörét érdemes lenne jobban kiterjeszteni a törvényt átlépő önkormányzatok és dekoncentrált igazgatóságok esetében.[18] És habár voltak kísérletek a funkció depolitizálása kapcsán, párhuzamosan egy szakmai alapon létrehozott magas rangú köztisztviselői testülettel,[19] ez a törekvés nem igazán bizonyult sikeresnek. Nem véletlen, hogy 2021-ben az akkori román kormány hivatalosan és nyíltan is felhagyott minden ilyenfajta kísérlettel, és újra politikai funkcióvá nyilvánította a prefektusi funkciót – nem mintha a reformkísérlet idejében is gyakorlatilag nem ugyanígy működött volna.[20] Már csak azért sem sikerülhetett ez ténylegesen – habár elviekben ez nem tűnik lehetetlennek –, mert egy ilyen jelentős funkció esetében a mindenkori kormány számára fő a politikai bizalom. A funkció betöltéséhez szükséges kritériumokat lehet szigorúbban, komolyabban venni – akár doktori címhez vagy speciális tanulmányok, képzések meglétéhez kötni a prefektusi kinevezést –, ugyanakkor ez politikai szempontból bumerángeffektussal bírhat, mert hűséges, megbízható és viszonylag kompetens „pártkatonák” előtt zárhatja el a lehetőséget. Ezt pedig a mindenkori román politikai elit nem valószínű, hogy szeretné.

Függelék. Románia Alkotmánya, 123-as szakasz a prefektus intézményéről

■ 123. szakasz – A prefektus

(1) A kormány minden megyébe és Bukarest municípiumba prefektust nevez ki.

(2) A prefektus helyi viszonylatban a kormány képviselője, és ő vezeti a minisztériumoknak és a többi központi közigazgatási szervnek a területi-közigazgatási egységekbe dekoncentrált közszolgálatait.

(3) A prefektus feladatkörét organikus törvénynek kell megállapítania.

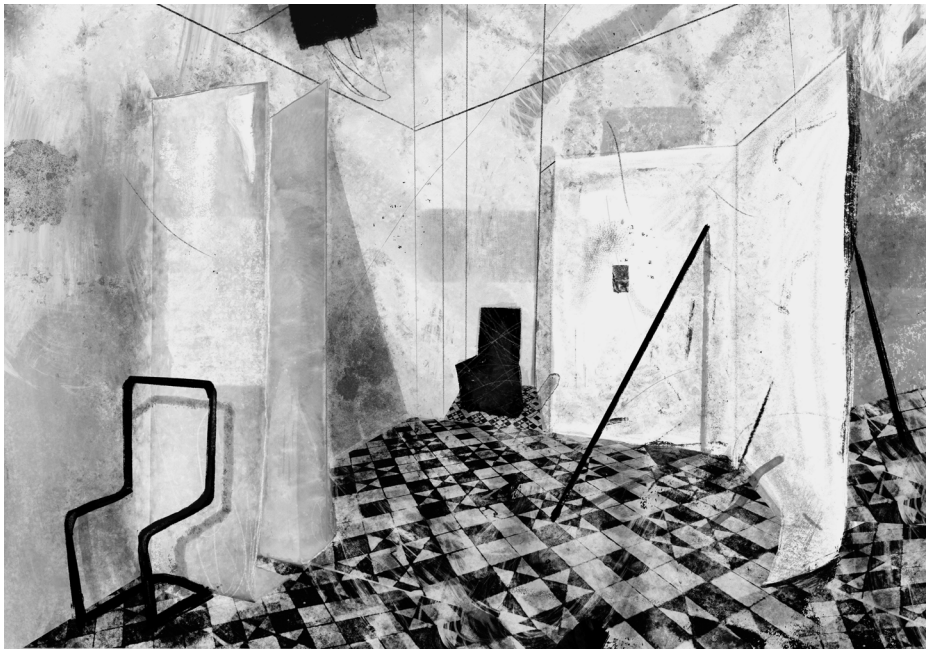
(4) Egyfelől a prefektusok, másfelől a helyi tanácsok és a polgármesterek, valamint a megyei tanácsok és ezek elnökei között nincsenek alárendeltségi viszonyok.

(5) A prefektus a közigazgatási bíróság előtt megtámadhatja a megyei, a helyi tanács vagy a polgármester valamely aktusát, ha ezt törvényellenesnek véli. A megtámadott aktus jog szerint felfüggesztettnek tekintendő.

■ **JEGYZETEK**

1. A jelen tanulmányban foglalt információk egy része megtalálható e korábbi tanulmányban is: Lakatos Artur: *A kormány helyi közigazgatási szerve: a prefektusi hivatal működése Romániában*. In: Borsi-Kálmán Béla (szerk.): *Homályzónák. Felvilágosodás és liberalizmus / Zones d'Ombre. Lumiérs et Liberalisme. Tanulmányok Kecskeméti Károly 80. születésnapjára.* Kortárs Kiadó, Bp., 2019. 364–370. E mostani írásunk ennek a kibővített, némiképpen átstrukturált és aktualizált változata. Így például a korábbi szövegben és az ebben a tanulmányban is megemlített törvények, amelyek a prefektusi hivatalt szabályozták, érvényüket vesztették a 2019-es évben bevezetett közigazgatási kódex rendelkezései értelmében, ugyanakkor a közigazgatási kódex ezek legtöbb rendelkezését átvette. Amennyiben egy korábbi törvény betűje ellentmond a sürgősségi kormányrendelettel bevezetett közigazgatási kódex szövegének, a közigazgatási kódex rendelkezései a törvényerejűek, mérvadók.
2. Magyar fordításban elérhető a következő linken: http://jog.sapientia.ro/data/hallgatok/letoltesek/Romania_alkotmanya_HU.pdf
3. Antonie Iorgovan: *Tratat de drept administrativ*. I. Editura Allbeck, Buc., 2001. 449.
4. A romániai regionális fejlesztési szervek kialakulására vonatkozóan lásd Lakatos Artur: *Globalizáció és regionalizmus*. A Hét 2004. 30. sz. 6–8.
5. Lásd a Függeléket.
6. Dănuţ Pop – Călin-Cornel Pop – Cosmin-Radu Vlaicu: *Elemente istorice şi legislative privind organizarea instituţiei administrative a prefectului din România*. Revista Transilvană de Ştiinţe Administrative 2010. Nr. 1 (25). 147–168. 149.
7. Györke Zoltán: *Instituţia prefecturii în perioada interbelică (1923-1938). Proiecţii legislative*. Revista Transilvană de Studii Administrative 2010. Nr. 3. (27). 79–96. 79–80.
8. Erre vonatkozóan lásd a következő könyvet: Györke Zoltán: *Prefectura judeţului Cluj (1923-1938)*. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013.
9. Ovidiu Podaru: *Legea 215/2001 a administraţiei publice locale comentată*. Editura Sfera Juridică, Cluj-Napoca, 2004. 46–47.
10. Uo. 49.
11. Iorgovan: i. m. 456–457.
12. Közigazgatási kódex, 2019-es évi 57-es számú sürgősségi kormányrendelet, 274-es számú cikkely. Megtekinthető a következő linken: https://cv.prefectura.mai.gov.ro/wp-content/uploads/sites/41/2020/01/Cod-administrativ.pdf
13. Tăraş Silviu: *Döntéshozatali mechanizmusok kialakulása a helyi közigazgatásban a romániai rendszerváltást követően*. 191–209. In: Cziprián-Kovács Loránd – Kozma Csaba (szerk.): *A második erdélyi nemzetközi közigazgatás-tudományi konferencia magyar nyelvű tanulmányai. Kolozsvár, 2017. okt. 31*. Accent Kiadó, Kvár, 2018.
14. Közigazgatási kódex, 249-es számú cikkely.
15. Bianca Veronica Radu – Liviu Radu: *Rolul consilierii demnitarilor în România: între expertiză şi rol politic*. Revista Transilvană de Ştiinţe Administrative 2019. nr. 1 (44). 66–77. 66. A cikk tévesen állítja, hogy az alprefektusok is rendelkezhettek saját kabinettel.
16. Iorgovan: i. m. 519.

17. Codrin Munteanu: *Consideraţii privind organizarea şi dezvoltarea instituţiei prefectului în România*. Transylvanian Review of Administrative Sciences 2006. 16. 85–91. 86.
18. Claudia Simona Timofte: *Aspects of Decisional Transparency within the Prefect's Institution in Romania as a Challenge in a European Union Governence.* Annals of the University of Oradea, Series Economic Science, July 2016. 112–118.
19. Az EU-csatlakozást megelőző közigazgatásireform-folyamat HR-aspektusainak kapcsán lásd: Poór József: *Az átalakuló román közszolgálati emberierőforrás-menedzsment.* Vezetéstudomány, 2008. 7–8. sz. 46–60.
20. Ennek kapcsán lásd Crina Aline De Smet: *The Recent Legal Evolution of the Romanian Prefect in European Context: From Senior Civil Servant to Public Official.* Challenges of the Knowledge Society 2021. Vol. 14. No. 1. 586–590.

OLÁH ANDRÁS

holnap is

történetünk kétismeretlenes egyenlet
csak megoldóképlet nincs hozzá
de a fájdalom hozzászokik a szívhez
és kitartunk akár a falragaszok
hogy aztán odalakatoljuk magunkat a hídhoz
és ott maradjunk egymásba rozsdállva
míg a törvényszerűségek végül
lehetőséggé nem bonyolódnak
önmagunk túlélőiként kitaláljuk majd
egymást újra s ott leszel felújításra
váró életemben holnap is
és a féltékeny álmok záporában
lesz kivel megosztani legszebb bűneinket

egyedül

in memoriam G. P.

nem akartalak bántani
s nem is lekezelő gőggel
adtam el magam
csak szükségem volt
párhuzamokra
viszonyítási pontra
amibe belesűríthettem
minden halált
pedig akkor még nem tudtam
hogy az álhírek vagyont érnek
s a közömbösség néha kincs
mert nem a magány a
legfájdalmasabb hanem az út
ami elvezet a sínekig

késésben

elkéstél – mint mindig –
de a múlt befejezetlen nélküled

graffitikkel telefestett vasúti kocsik
közt téblábolsz – az idő búcsúhoz kevés

várakozásnak hosszú

megváltó sípszó
ennyi maradt a gyermekévekből

egymásba csúsznak az emlékek
– a pipafüstben nagyapád arca –

karon ragad a képzelet

a támlába kapaszkodva
kapargatod az ablakra dermedt
jégvirágokat

innentől az idő
már nem szimmetrikus

néma hiányok furakodnak
a kivágott diófa árnyékába

s ott bolyongsz te is örökös késésben

mellékszereplő

az igazság sokrétűvé színeződött
a szabályok feloldódtak
felülírhatja bárki
te bűnhődsz úgyis
– veszélyes áldozat –
már szemernyi nyugalom sincs
pokolba kívánkozol
boldog arcok közé
huncut mosoly az Úr asztala
kényszerszülte beismerés
és hiába rendezed át
életed zsinórpadlásán a díszletet
mielőtt világgá mégy
ha rossz navigátorra bízod magad
– és lehajtott fejjel visszaút sincs

SZTAKICS ISTVÁN ATTILA

A TERÜLETI-KÖZIGAZGATÁSI EGYSÉGEK KÖZ- ÉS MAGÁN-VAGYONÁNAK AZ ÜGYKEZELÉSE

Jogszabályi rendelkezések

■ Az ügykezeléssel kapcsolatos jogszabályi rendelkezések elsősorban az alkotmányban találhatóak, amely a 136. cikk (4) bekezdésében kimondja, hogy „a köztulajdonba tartozó javak elidegeníthetetlenek. Az organikus törvény feltételei között az önállóan gazdálkodó egységek vagy közintézmények igazgatásába adhatóak, illetve koncesszióba vagy bérbe adhatóak; hasonlóképpen a közérdekű intézmények ingyenes használatába adhatóak".

A Polgári törvénykönyv 866. cikkében kimondja, hogy „a köztulajdonhoz kapcsolódó dologi jogok az ügykezelési jog, a koncessziós jog és az ingyenes használati jog".

Az 57/2019. sz. Közigazgatási törvénykönyv több ehhez a témához kapcsolódó rendelkezést tartalmaz, mint például a 87. cikk (5) bekezdése, amely értelmében „a helyi önkormányzás szellemében az önkormányzatok kezelik, illetve adott esetben rendelkeznek a területi-közigazgatási egységek pénzügyi forrásaival, valamint köz- és magánvagyonával". Továbbá a 108. cikkben utal a területi-közigazgatási egységek köz- és magánvagyonának az ügykezelésére, miszerint „a helyi képviselő-testületek és a megyei közgyűlések a jelen törvénykönyv V. részében meghatározott feltételek között határoznak arról, hogy a helyi vagy megyei köz- vagy magánvagyon részét képező vagyonelemeket esetenként: a) a tulajdonjoggal rendelkező területi-közigazgatási egységek alárendeltségében mű-

...az ügykezelési jog a magántulajdonhoz kapcsolódó dologi jognak is tekinthető, de csak abban az esetben, ha a magántulajdonjog kizárólag az államhoz vagy egy területi-közigazgatási egységhez tartozik.

ködő közintézmények és autonóm társaságok ügykezelésébe adják; b) koncesszióba adják; c) bérbe adják; d) közhasznú intézmények ingyenes használatába adják; e) egyéb törvényes módon hasznosítják".

Ugyanazon törvénykönyv értelmében a 287. cikk szerint a területi-közigazgatási egységek közvagyona fölötti tulajdonjogot a helyi önkormányzatok döntéshozó testületei gyakorolják a területi-közigazgatási egységek közvagyonának részét képező vagyonelemek tekintetében.

A Közigazgatási törvénykönyv 362. cikke értelmében „az állami vagy a területi-közigazgatási egységek magánvagyonának vagyonelemei ügykezelésbe, koncesszióba vagy bérbe adhatók". Illetve „az állam vagy a területi-közigazgatási egységek közvagyonának részét képező vagyonelemek ügykezelésbe, koncesszióba, bérbe- vagy ingyenes használatba adására vonatkozó rendelkezések megfelelőképpen alkalmazandók".

Az említett jogszabályoknak a magyar nyelvű romániai Hivatalos Közlönyben közzétett fordítása nem egységes. Amíg az alkotmány az igazgatásba adásról, addig a Polgári törvénykönyv, valamint a Közigazgatási törvénykönyv ügykezelési jogról beszél. Figyelembe véve az eredeti román nyelvű jogszabályok rendelkezését, kitűnik, hogy az igazgatásba adás, valamint az ügykezelési jog a „darea în administrare", illetve „drept de administrare" kifejezéseket takarja.

A területi-közigazgatási egységek köz- és magánvagyona ügykezelésének meghatározása

■ A fent említett jogszabályok olvasatából nem fogalmazható meg egyértelműen az ügykezelés meghatározása. Addig, amíg az alkotmány, valamint a Polgári törvénykönyv ebben a témakörben csak az államhoz vagy a területi-közigazgatási egységeknek a köztulajdonába tartozó javairól, a Közigazgatási törvénykönyv a területi-közigazgatási egységek közvagyonába tartozókról, ugyanakkor a magánvagyonukba tartozó javak kezeléséről is rendelkezik.[1]

Az alkotmány és a Polgári törvénykönyv rendelkezései nem világítanak rá a tulajdonos mint közigazgatási-területi egység és a vagyonkezelő közötti viszonyra. Ezt a Közigazgatási törvénykönyv megjelenésével, először 2019-ben szabályozzák úgy, hogy az ügykezelési jogot a tulajdonjoggal rendelkező területi-közigazgatási egységek alárendeltségében működő közintézmények és önálló ügyviteli egységek gyakorolhatják.

Ezeket figyelembe véve lehet megfogalmazni az ügykezelési jog meghatározását. A területi-közigazgatási egységek tulajdonában lévő javak ügykezelési joga – mint a tulajdonjog gyakorlási módozata – a területi-közigazgatási egységek fő dologi joga, amely tárgyát a köz- és a magánvagyonában található javak képezik, amelyet a helyi és megyei közigazgatási hatóságok vagy ezen közigazgatási hatóságok alárendeltségében található, valamint megyei és helyi közintézmények és önálló ügyviteli egységek a köz hasznára vagy közszolgálatok megvalósítása, illetve ezen javak eredményes hasznosítása érdekében a helyi autonómia elvei szerint gyakorolnak.

A területi-közigazgatási egységek köz- és magánvagyona ügykezelésének jogosultjai

■ A területi-közigazgatási egységek javai ügykezelésének a jogosultjai a következők lehetnek:

a) a helyi közigazgatási hatóságok – minden területi-közigazgatási egység szintjén létrejött helyi, valamint megyei önkormányzat. A Közigazgatási törvénykönyv 89. cikkének (5) bekezdése szerint „a helyi önkormányzás szellemében az önkormányzatok kezelik, illetve adott esetben rendelkeznek a területi-közigazgatási egységek pénzügyi forrásaival, valamint köz- és magánvagyonával".

b) önálló ügyvitelű egységek vagy más néven autonóm társaságok[2] – a Polgári törvénykönyv 868. cikkének (1) bekezdése értelmében „az ügykezelési jog esetenként az önálló ügyvitelű egységeket vagy a központi, illetve helyi közigazgatási közhatóságokat és más országos, megyei vagy helyi érdekű közintézményeket illeti meg".

c) közintézmények – a Közigazgatási törvénykönyv 5. cikke w) pontja szerint a közintézmény „közhatalmi rendszerben cselekvő és/vagy közszolgáltatásokat nyújtó, a közpénzügyeket szabályozó törvény szerint költségvetési és/vagy saját bevételekből gazdálkodó funkcionális szerv".

A Közigazgatási törvénykönyv 108. és 300. cikke alapján a területi-közigazgatási egységek köz-, illetve magánvagyonában található javakat csak azon közintézmények kezelhetik, amelyek az illető területi-közigazgatási egységek szintjén megalakult közigazgatási hatóságok alárendeltségében vannak.

A területi-közigazgatási egységek köz- és magánvagyona ügykezelésének jogi természete

■ A Legfelsőbb Semmítő- és Ítélőszék a 724/2017. sz. döntésében megállapította, hogy a Polgári törvénykönyv 867. cikkének (1) bekezdése és a 868. cikk (2) bekezdése szerint az ügykezelési jog – mint a köztulajdonhoz tartozó dologi jog – kormányhatározat, megyei vagy helyi önkormányzat határozata révén jön létre, lehetőséget teremtve az erre jogosultaknak, hogy az ügykezelésbe kapott javakat használja és rendelkezzen fölöttük a törvény, valamint az ügykezelést elrendelő határozat keretein belül. Ebből kifolyólag a kormányhatározat mint az ügykezelés alapító okirata egyoldalúan határozza meg a dologi jog tartalmát, beleértve ennek a kiterjedését is.

A szakirodalomban a Közigazgatási törvénykönyv életbelépése előtt megfogalmazták: „tekintettel arra, hogy az ügykezelési jog megszületése, léte és gyakorlásának az előfeltétele maga a köztulajdonjog, az ügykezelési jog egy fő dologi jog, amely a köztulajdonjogból ered, nem pedig ennek egy korlátolt dologi joga".[3]

Tekintettel arra, hogy a 2019-ben megjelent 57. sz. Közigazgatási törvénykönyv értelmében az ügykezeléssel kapcsolatos jogszabályi előírások a területi-közigazgatási egységek magánvagyonára is érvényesek, úgy értelmezzük, hogy az ügykezelési jog a magántulajdonhoz kapcsolódó dologi jognak is tekinthető, de csak abban az esetben, ha a magántulajdonjog kizárólag az államhoz vagy egy területi-közigazgatási egységhez tartozik.

Nem lehet viszont a magánszemélyek dolgainak az ügykezeléséről beszélni, csak a Polgári törvénykönyv 792. és következő cikkeiben meghatározott esetekben, ami nem képezi a jelen dolgozat tárgyát.

Bizonyos viszont az a tény, hogy az ügykezelési jog a közjognak egy jellemző része, amelyről a legbővebben a Közigazgatási törvénykönyv rendelkezik.

A tulajdonos és az ügykezelő között alárendeltségi viszony áll fenn, amely egy egyoldalú közigazgatási irat révén jön létre, következésképpen ezen irat kibocsátója vissza is vonhatja az ügykezelési jogot egy egyoldalú közigazgatási irattal, anélkül, hogy az ügykezelői jog jogosultja polgárjogi módszerekkel védekezhessen.[4]

A területi-közigazgatási egységek köz- és magánvagyona ügykezelési jogának képződése

■ A hatályos jogszabályok előírják, valamint a szakirodalom is úgy vélekedik, hogy a területi-közigazgatási egységek közvagyonának az ügykezelési joga megyei, illetve helyi önkormányzat határozata révén jön létre. Ezen hatóságok ellenőrzik az közvagyon tárgyát képező javak ügykezelési jogának a gyakorlását.

A Közigazgatási törvénykönyv rendelkezik a területi-közigazgatási egységek köz- és magánvagyonának az ügykezeléséről, megjegyezve a 362. cikkben, hogy a magánvagyon ügykezelésére ugyanazok az előírások érvényesek, mint a közvagyon esetében. Ebből az következik, hogy a területi-közigazgatási egységek magánvagyonának az ügykezelése is helyi önkormányzati határozattal jön létre.

Az ügykezelési jogot elrendelő közigazgatási irat tartalmát illetően a Közigazgatási törvénykönyv megszabja, hogy ezek legalább az alábbiakat kell hogy tartalmazzák:

a) az ügykezelésbe adott vagyonelem azonosítási adatai és leltári értéke;

b) az ügykezelésbe adott vagyonelem rendeltetése;

c) a vagyonelem átadásának-átvételének határideje.

A 300. cikkben megtalálhatóak azok a jogok és kötelezettségek, amelyeket az ügykezelőnek (közigazgatási hatóság, alárendelt közintézmény vagy önálló ügyviteli egység) kell teljesítenie.

Habár nincs konkrét jogszabályi előírás, az a joggyakorlat alakult ki, miszerint az ügykezelést szabályozó közigazgatási irat mellékletében jóváhagyott, a tulajdonos és az ügykezelő között ügykezelési szerződés/megállapodás jön létre.

Számtalan ilyen aláírt szerződés található különböző megyei, municípiumi, városi vagy községi önkormányzat internetes oldalán.

Felmerült viszont ezeknek az ügykezelési szerződéseknek a törvényessége – épp azért, mert sem a Polgári, sem pedig a Közigazgatási törvénykönyv nem írja elő ezen szerződéseknek a kötelezőségét, és a jogszabály ügykezelésbe adásról rendelkezik, mint egyoldalú közigazgatási irat.

A következőkben épp egy ilyen ügyben kimondott bírósági határozatot mutatunk be, amely a Kovászna Megyei Törvényszéken volt napirenden.[5]

X megye kormánymegbízottja Y város önkormányzatát és Z közintézményt Y város önkormányzata __ számú határozatának és a ___ számú ügykezelési szerződés megsemmisítése érdekében perelte be, azt állítván, hogy a fent említett szerződés megkötése törvénytelen, mert ellentmond a Polgári törvénykönyv 867–870. cikkeinek, valamint a Közigazgatási törvénykönyv 298–301. cikkének és a 362. cikk (1) és (3) bekezdésének.

A törvényszék a beadványt megalapozatlannak találta, tekintettel arra, hogy a szóban forgó ügykezelési jog önkormányzati határozat révén jött létre, és az ügykezelési szerződés révén a Közigazgatási törvénykönyv 300. cikke alapján

csak az ügykezelő intézmény jogait és kötelezettségeit állapították meg, amely megállapítás kizárólag egy szerződés révén valósulhatott meg. Az ügykezelő intézmény csak egy szerződés megkötése nyomán vállalhatta fel a rá háruló kötelezettségeket, illetve vehette tudomásul a tulajdonos jogait.

A törvényszék még azt is megállapította, hogy tekintettel arra, hogy a törvény nem írja elő a felek jogainak és kötelezettségeinek az ügykezelést elrendelő közigazgatási iratba való kötelező belefoglalását, az egyetlen lehetőség az ügykezeléssel kapcsolatos jogok és kötelezettségek felek közötti kölcsönös vállalására egy ilyen szerződés megkötése.

Továbbá a jogszabály által a 300. cikkben előírt jogokat és kötelezettségeket az ügykezelést elrendelő közigazgatási irat alapján született jogviszony felei kölcsönösen magukévá kell hogy tegyék, és ezek betartása kötelező. A létrejött jogviszonyt a felek csak egy kétoldalú ügykezelési megállapodás megkötésével valósíthatták meg.

Mivel az ügykezelést elrendelő határozat egy egyéni közigazgatási irat, amely nem tartalmazhatja az ügykezelő aláírását, szükség volt egy szerződés/megállapodás megkötésére.

A fentiek szerint a törvényszék elutasította a kormánybiztos kérését, amit fellebbvitelben a Brassó Megyei Táblabíróság megerősített.

Az ügykezelési jog jogi tartalma

■ Az ügykezelési jog jogi tartalma a Polgári törvénykönyv 868. cikke (2) bekezdéséből körvonalazódik, amely szerint „az ügykezelési jog jogosultja használhatja az ügykezelésbe adott dolgot, rendelkezhet vele a törvényben és esetenként a létesítési okirattal meghatározott feltételek között”.

A fenti előírás szerint tehát az ügykezelési jog esetében a tulajdonjog jellemzői bizonyos korlátozásokkal vannak jelen.

A birtoklás – mint az ügykezelési jog egyik tulajdonsága nem feltételezi a jogtulajdonos azon akaratát, miszerint úgy jár el, mint egy igaz tulajdonos, mert kötelező a dolgot visszaszolgáltatni. Ebben az értelemben az ügykezelő valójában bírlaló.

A használat – az ügykezelő a dolgot a közérdek és a közhasznúság figyelembevételével használhatja a közvagyon tárgyát képező javakat, illetve a magánvagyont képező dolgok esetében, azon cél érdekében, amelynek megvalósításáért ügykezelésbe kapta a dolgot.

A rendelkezés – az ügykezelési jog jogosultjának korlátozott rendelkezési joga van az ügykezelésében található javak/dolgok fölött. Az ügykezelő nem fogja tudni elidegeníteni vagy zálogba adni ezeket, tekintettel arra, hogy nem tulajdonos. Ennek ellenére az ügykezelési jog jogosultja javára építkezési engedély állítható ki, viszont bontási engedély nem.

Az ügykezelési jog megszűnése

■ A Polgári törvénykönyv 869. cikke szabályozza az ügykezelési jog megszűnésének okait.

Ennek értelmében az ügykezelési jog a köztulajdonjog megszűnésével egyidejűleg szűnik meg, illetve a létesítő szerv által kibocsátott visszavonási okirattal, a törvény feltételei között, ha az érdekek így kívánják.

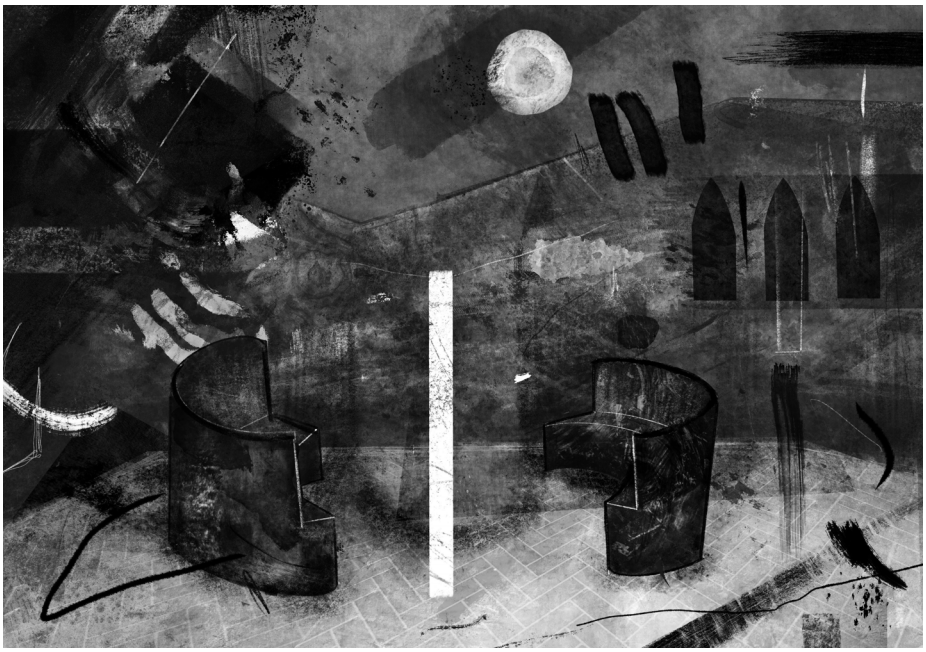
Az ügykezelési jog szankcióként is visszavonható, abban az esetben, ha az ügykezelő nem tartja be a vállalt kötelezettségeit. Ez a művelet alapjában véve a tulajdonjog kényére van hagyva. Ennek ellenére az ügykezelő a jogait közigazgatási bíráskodás révén védheti meg, ha úgy értékeli, hogy az ügykezelési jogot megalapozatlanul vonták vissza.

A felek kölcsönös beleegyezése is képezheti az ügykezelési jog megszűnésének okát.

Ami a területi-közigazgatási egységek magántulajdonában lévő javak ügykezelésének a megszűnését illeti, úgy értékeljük, hogy a dolgok elidegenítése nem képezheti az ügykezelés megszűnésének az okát, mert ezt még az elidegenítés előtt kell visszavonni.

JEGYZETEK

1. Lásd art. 362, OUG nr. 57/2019 privind Codul administrative, cu modificările şi completările ulterioare.
2. A 57/2019. sz. sürgősségi kormányrendelet – Közigazgatási törvénykönyv – hivatalos magyar fordításában a 108. cikk (1) bekezdésének a) pontjánál, valamint a 300. cikkében a *regii autonome* kifejezés *autonóm társaságok*ként szerepel.
3. Ioan Adam: *Drept civil. Drepturile reale*. All Beck, Buc., 2002; Adina Calotă-Ponea – Diana-Domnica Dănişor: *Consideraţii asupra dreptului de administrare ca drept real principal*. https://drept.ucv.ro/RSJ/images/articole/2006/RSJ3/A07AdinaPoneaCalota.pdf
4. Uo.
5. A Kovászna Megyei Törvényszék 569/2021 sz. ítélete, amelyet a Brassó Megyei Táblabíróság 662/2021. sz. döntésével megerősített.

SZABÓ-M. SÁNDOR

AZ EU-S PÁLYÁZATOK HATÁSA A LEADER PROGRAM KERETÉN BELÜL BRASSÓ MEGYE ÉSZAKKELETI KISRÉGIÓJÁBAN

Felelősség a vidékfejlesztésért

■ A városi és vidéki térségekben különböző mértékben mutatkozó fejlesztésekben tapasztalt hiányosságok csökkentése olyan világméretű politikák és programok célkitűzését képezi, amelyeket a Világbank, az Egyesült Nemzetek Szövetségének Élelmezési Szervezete, valamint a Nemzetközi Agrárfejlesztési Alap működtetnek.

Európai viszonylatban hasonló jellegű programokat támogat az EU általános költségvetése, amelynek közös agrárpolitikája két pillérre épül: a közös piacszervezésre és a vidékfejlesztésre. A mezőgazdasági politikák fő célkitűzései közé tartozik az élelmiszer-biztonság megteremtése, ami egyszersmind a termelők támogatására irányul, hogy azok minőségi termékeket állíthassanak elő.

A Közös Stratégiai Keret szerint az Európai Bizottság 2011-ben olyan fejlesztési tevékenységeket kezdeményezett, amelyeket a közösségek saját felelősségükre bonyolíthattak le. A fejlesztések a kisrégiókat célozták meg, és a felelősségek átruházása végett a haladási irány lentről felfelé történt. Európai szinten a programokat a Bizottság támogatta a tagállamokkal együttműködve, amelyekre áthárult a források kezelésének feladata. Romániai viszonylatban a Nemzeti Vidékfejlesztési Program volt az, amely az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alapból lehívható – fejlesztésre szánt – anyagi támogatásokat kezelte a 2014–2020-as időszakban. A programnak hat célkitűzése volt: a meglévő farmok korszerűsítése; a vidéki fiata-

A fejlesztési politikák a nagy cégek érdekeit támogatták a kisvállalkozással szemben, és arra törekedtek, hogy a vidék sokszínűségét megszüntessék, megfosztva azt a tartós fejlődés lehetőségétől.

lok farmerekké történő konverziójának előmozdítása; vidékfejlesztés az infrastruktúra javítását követően; a vidéki gazdaság vállalkozásszerű megalapozása; a gyümölcstermesztés elősegítése; a LEADER program gyakorlatba ültetése.[1]

A magán- és a jogi személyek befektetései mellett a program támogatta a helyi akciócsoportok, az integrált területi beruházások és a közösségközi fejlesztési egyesületek működését is. A vidéki környezetben végbement pozitív változások nagy részben a strukturális alapok által finanszírozott programoknak tulajdoníthatók. A vidéki környezetre vonatkozó európai programok kritikai elemzése[2] azonban azt mutatja ki, hogy a pénzügyi támogatási rendszerek nem voltak összhangban a vidéki térségek konkrét realitásával, azt emelve ki, hogy a nyugat-európai mezőgazdasági rendszerek modelljének kiterjesztése nem vette figyelembe a közép- és kelet-európai agrárrendszerek sajátosságát a különböző történelmi és társadalmi változásokat követően. A mezőgazdaság – mint a vidéki gazdaság kiemelkedő ágazata – legtöbb esetben nem a helyi valóságnak megfelelően volt kezelve, aminek következtében bizonyos tevékenységeket nem támogattak kellőképpen, vagy a földek parlagon hagyását idézték elő. A fejlesztési politikák a nagy cégek érdekeit támogatták a kisvállalkozással szemben, és arra törekedtek, hogy a vidék sokszínűségét megszüntessék, megfosztva azt a tartós fejlődés lehetőségétől. Azon állítást, miszerint a nagy mezőgazdasági kitermelések jólétet képesek biztosítani a vidéki közösségek számára, Romániában az a tény cáfolja meg, hogy a legnagyobb mezőgazdasági térségek mutatják a szegénység legnagyobb fokát. A kistérségi mezőgazdasági vállalkozások megadóztatása annak figyelembevétele nélkül, hogy a romániai agrártámogatások háromnégyszer alacsonyabbak, mint a nyugat-európai országokban, a vidékfejlesztés szempontjából egyáltalán nem bizonyult helyes intézkedésnek. Mindezeken túl kiválik, hogy időben és arányai tekintetében a fejlesztés felelőssége egyre inkább áthárult a helyi közösségekre, amelyek utóvégre a fejlesztési folyamatok tulajdonképpeni haszonélvezői voltak.

Bevezetés

■ A LEADER megnevezés a francia rövidítésből ered (Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale), és olyan mozgósítási és támogatási módszert feltételez, amely a vidéki közösségek fejlesztésével foglalkozik.

A Románia területén elhelyezkedő vidéki közösségek könnyen tapasztalható hiányosságokkal küszködnek, még egy átlagos mezővároshoz képest is. Ezek a különbségek leginkább az egészségügy, az oktatás, a kultúra, a gazdasági fejlődés és az infrastruktúra szintjén tapasztalhatóak. A differenciák enyhítésének stratégiáját az Európai Unió a következőképpen foglalta össze: „olyan fejlesztési stratégiák kidolgozása és gyakorlatba ültetése a helyi közösségek által, amelyek kiindulópontja a helyi szinten meghatározott szükségletek összessége".[3] Ebből kifolyólag startol 1991-ben a LEADER program mint válasz a vidéki közösségek igényeire.

1991 előtt az Európai Unió közös agrárpolitikája (KAP) kizárólag mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozott. A LEADER-kezdeményezés megjelenése után a vidékfejlesztési politika a KAP szerves részét képezi. Az újonnan létrehozott politikán belül dolgozták ki az Európai Unió vidéki közösségeit érintő tartós fejlesztési programot, olyan problémák kezelésével, amelyek a kistérségek legfontosabb gazdasági és szociális aspektusait érintik. Egy ilyen stratégia kidolgozása minden szempontból indokolt volt, hiszen az adott esetben az Európai Unió la-

kosságának fele rurális környezetben élt. A LEADER indítása egyúttal lehetővé tette a falusi közösségek számára azon eszközökhöz való hozzáférést is, amelyek révén beleavatkozhattak az őket érintő döntések hozatalába.[4]

1991 és 2006 között három LEADER-generáció létezett, miként az alábbi táblázatból kiderül. Ebben az időszakban az Európai Unió tagállamai autonóm módon ültethették gyakorlatba a programot, az EU célirányos finanszírozásával.[5] 2007-től a LEADER szerves részét képezte az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának, a tagállamok szerinti finanszírozás az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) történt.

A LEADER program gyakorlatba ültetése a következő alaptulajdonságokkal számolt:[6]

1. vidékre irányított fejlesztési stratégia – kis, homogén terület létezését feltételezi, amelyet szociális kohézió, erős hagyományőrzés, identitásszellem, közös elvárási horizont jellemez, olyan térséget, amely a vidékfejlesztési politika gyakorlatba ültetésének célját képezheti;

2. a lentről felfelé történő kezdeményezés (bottom-up) – feltételezi a helyi lakosok részesedését a döntéshozatalban, a fejlesztési stratégiák kidolgozásában, valamint a közösség prioritásainak meghatározásában;

3. a közéleti és a magánszféra közös tevékenysége – a helyi akciócsoport szintjén a partnerség feltételeként kezeli, hogy a csoportok azonosítják és gyakorlatba ültetik a fejlesztési stratégiákat, elfogadják a támogatás juttatásával kapcsolatos rendeleteket, és a helyi közösség igényeinek a fontossági sorrendjéhez igazítják azokat;

4. az újítások könnyítése – lehetővé teszi a helyi akciócsoportok kiszállását a vidéki területekre, informáló kampányok lebonyolítását, illetve új módszerek alkalmazását a problémák megoldása érdekében;

5. integrált és több szektorra kiterjedő tevékenységek – a vidékfejlesztési stratégiáknak egyidejűleg több területet kell lefedniük, aminek következtében különféle tevékenységi szektorokat integrálnak;

6. elérhetőségek meghatározása a hálózaton belül – olyan eszköz, mely lehetővé teszi a tapasztalatcserét, az újítások elterjedését, a vidékfejlesztéssel elsajátított tapasztalatok gyakorlatba ültetését;

7. együttműködés – valamelyik helyi akciócsoport közös projektet hajt végre egy másik LEADER-csoporttal, vagy másik régióban, tagállamban, akár harmadik országban hasonló eljárási módot alkalmazó csoporttal.

A LEADER program gyakorlatba ültetése Romániában egybeesik az ország Európai Unióhoz való csatlakozásával, és különálló tengelyként (4. tengely), a Nemzeti Vidékfejlesztési Program integrált részeként működött. Szükségesnek bizonyult egy országos szintű vidékfejlesztési program gyakorlati kivitelezése, mivel Lengyelországot követően Románia a második legnagyobb állandó vidéki lakossággal rendelkező tagállam. Az elmúlt öt évben a Román Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai szerint a városi és vidéki lakosság közötti aránykülönbségek 12-13% körül voltak Románia összlakosságához viszonyítva. A LEADER tengely kezdeményezésének gyakorlatba ültetése 2006-ban kezdődött el, amikor a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium egy 120 főből álló, mikroregionális térségekből származó csapatot választott ki a LEADER típusú tevékenységek megvalósítása érdekében.[7]

A LEADER tengely alapvető célkitűzéseit lépésről lépésre dolgozták ki, a kezdeti tevékenységek fő irányultsága a szervezési problémák megoldásában rejlett.

A LEADER program tulajdonképpen 2011-ben debütált 81 helyi akciócsoport létrehozásával, amelyekhez egy évvel később újabb 82 akciócsoport társult. A 2014–2020-as költségvetési keret kezdetén (2015-ben) újabb 76 akciócsoport alakult meg, így jelenleg Románia területén 239 szervezet működik.

A LEADER-tengelyen belül működő akciócsoportok területi egységeit községek és falvak képezték, de részt vehettek olyan kevésbé fejlett városok is, amelyek népessége nem haladta meg a 20 000 főt, míg gazdasági termelésük főként agrártevékenységekre szorítkozott. Bizonyos akciócsoporthoz egyetlen város tartozhatott; kivételes esetekben csatolhattak több kisvárosi szintű települést (az egyetlen ilyen példa jelenleg Temes megyében van), viszont a városok lakosságának száma nem haladhatta meg az akciócsoport összlakosságának 25%-át.

A döntéshozó hatóság minden akciócsoport esetében a privát szektor és a civil társadalom képviselőiből állott, akik létszámszerűen meghaladták az 50%-ot úgy, hogy a testületen belül az állami szektor képviselőinek száma 50% alá csökkent.

Módszertan

■ Jelen tanulmány célja választ adni arra a kérdésre, hogy milyen gazdasági-szociális fejlesztési hatása van a LEADER programnak egy bizonyos kistérségen belül. Az esettanulmány elvégzése érdekében a kvantitatív kutatási módszert alkalmaztam, és azon belül a dokumentumelemzést. A tanulmányhoz kapcsolódó információkat az ATBN akciócsoport ügyfélszolgálata bocsátotta rendelkezésemre. A felhasznált adatok alapján egyszersmind választ próbálok találni a bevezetésben megfogalmazott kérdésekre.

Esettanulmány

■ Brassó megye északkeleti része kevésbé fejlett a térség többi részéhez képest. A mikrorégió fejlesztése érdekében Brassó megye alapokat hívott le 2009-ben a Fenntartható Fejlesztési Ügynökség által finanszírozott megyefejlesztési tervezet programból. Ebben az összefüggésben született meg a vidékfejlesztést támogató állami-civil/privát partneri kapcsolat, amit 2010-ben első lépésként az Észak-brassói Erdély Egyesület megalapítása követett. A fejlesztési ügynökség által elfogadott stratégia alapján a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium akciócsoportként jóváhagyta az egyesület működését, aminek következtében 2011-ben létrejött az Észak-brassói Erdély Egyesület Helyi Akciócsoport.

A kisrégió ipari szempontból kevésbé fejlett. A kommunizmus utáni időszak negatívan hatott ki a térségre, hiszen minden bányát és majdnem minden gyárat bezártak. Az egyetlen ma is működő nagy termelőképes egység az olthévízi cementgyár, amely a francia Lafarge alegysége; ezenkívül Kőhalomban három kis méretű bútorgyár működik, egy szőnyeggyár, valamint a zeolitgyár. A térség lakosságának nagy része mezőgazdaságból, fakitermelésből, turizmusból és másféle kisvállalkozásból biztosítja a megélhetését, a fiatalok elvándorlása pedig mindennapos esemény. Említendő, hogy a térség tizenhárom településéből nyolc (Alsórákos, Apáca, Ágostonfalva, Homoród, Szászmagyarós, Ürmös, Felsőtyúkos és Ungra) település lakóinak az emberi fejlettségi index (Human Development Index – HDI) szerinti értéke legfeljebb 55 a 100-ból.

Az Észak-brassói Erdély Egyesület Helyi Akciócsoport által lefedett teljes terület 1178 km², amely a 2011-es népszámlálási adatoknak megfelelően 37 232

lakost számlált. Az akciócsoportot 12 község (Alsórákos, Apáca, Ágostonfalva, Szászbuda, Kaca, Olthévíz, Homoród, Zsiberk, Szászmagyarós, Ürmös, Felsőtyúkos, Ungra) és Kőhalom város alkotja, ahol a szervezet székhelye működik.

A 2007–2013-as költségvetési időszak alatt az akciócsoport rendelkezésére 2 800 000 euró állt. Ebből az összegből körülbelül 570 000 eurót a szervezet működtetésének költségeire, 2 230 000 eurót pedig a kidolgozott stratégia gyakorlatba ültetésére fordítottak. A projektek kivitelezése érdekében az első csatlakozás utáni költségvetési időszakban öt intézkedést használtak fel a LEADER-tengely keretéből:[8] 41-121 – mezőgazdasági kitermelések modernizálása; 41-312 – kisvállalkozások alapítása és fejlesztése; 41-313 – turisztikai tevékenységek fellendítése; 41-322 – az alapvető szolgáltatások fejlesztése, a helyi örökségek értékesítése; 421 – együttműködési projektek kivitelezése. A következő költségvetési keretben bevezettek két további intézkedést, a célkitűzések megnevezését pedig megváltoztatták:[9] M1/2A – a mezőgazdasági üzemek korszerűsítése, a feldolgozás és a helyi marketing fejlesztése; M2/2B – fiatal gazdák és a kisgazdaságok fejlesztése; M3/6A – a nem mezőgazdasági jellegű tevékenységek diverzifikációja; M4/6A – a nem mezőgazdasági tevékenységek korszerűsítése; M5/6B – a helyi örökség, az alapszolgáltatások és a kis léptékű infrastruktúra újjáélesztése az akciócsoport által lefedett térségben; M6/6B – befektetések a társadalmi infrastruktúrába és a kisebbségi integrációba; M7/1B – a részvénytőke konszolidációja.

Első lépésként az akciócsoport munkatársai informáló jellegű tájékoztatókat tartottak mind a 13 településen, bemutatták a finanszírozási lehetőségeket, 2013 tavaszán pedig aláírták az első finanszírozási szerződést.

A kohéziós alapok hatékonyabb felhasználásának érdekében a román hatóságok megkapták az Európai Bizottság jóváhagyását a határidők meghosszabbítására. Ennek értelmében a kezdeti hét évet meghosszabbították még két évvel, így az akciócsoportok 2015 végéig kivitelezhették pályázataikat.

A 2014–2020-as költségvetési időszak alatt 2 548 326,41 eurót bocsátott a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium az akciócsoport rendelkezésére. Ebből az összegből 509 665 eurót a szervezet működtetésének költségeire, 2 038 661,41 eurót pedig a kidolgozott stratégia gyakorlatba ültetésére fordítottak. Az ATBN akciócsoport úgy döntött, hogy a 2 038 661,41 euróból 319 251,6 eurót egy bicikliút megvalósítására, a megmaradt 1 719 409,81 eurót pedig más pályázatokra fordítja.

Mindkét fejlesztési stratégiában a hangsúlyt a turizmus, a mezőgazdaság és az alapvető szolgáltatások fejlesztésére, valamint a kisvállalkozások fellendítésére fektették. Ez volt a követendő irányvonal, mivel a térségben ipar gyakorlatilag nem létezik.

1. táblázat. Pályázati összegek felosztása évek szerint[10]

Évek	Pályázatok összege	Az EMVA által lefedett összegek	Önrészek által lefedett összegek
2013	586 392	334 762	251 630
2014	1 557 946	1 234 258	323 688
2015	401 345	375 833	25 512
2017	340 000	340 000	0
2018	905 433,44	829 233,31	76 200,13
2019	402 253,88	377 300,14	24 953,74
2020	172 906,36	172 906,36	0

A fenti táblázat a megnyert pályázatok összértékét tartalmazza, az EMVA és az önrész összegeire lebontva. Látható, hogy a 2007–2013-as időszakban az önrészek aránya jóval magasabb, mint a 2014–2020-as ciklusban. Az első évben az EMVA/önrész arány 57,08%-42,92%, 2014-ben ugyanaz az arány 79,22%-20,78%, míg 2015-ben 93,64%-6,36%. Az első pályázati ciklustól számítva évről évre csökkent az önrészek értéke, az EMVA által lefedett összegek értéke pedig növekedett. A második pályázati ciklusban kétszer is előfordul a 100%-0% arány. 2018-ban és 2019-ben pedig az önrészek által lefedett összegek 10% alatt maradtak. 2018-ban 91,58%-8,42%-os, 2019-ben 93,79%-6,27%-os arány állapítható meg.

2. táblázat. Pályázati összegek felosztása intézkedések szerint a 2007–2013-as költségvetési időszakban

Intézkedések	Kivitelezett pályázatok száma	Pályázatok összege	Az EMVA által lefedett összegek	Önrészek által lefedett összegek
41-312	5	400 686	284 177 (70,92%)	116 509 (29,08%)
41-313	5	785 284	481 572 (61,32%)	303 712 (38.68%)
41-322	12	1 178 430	1 079 983 (91,64%)	98 447 (8,36%)
41-121	2	155 820	73 658 (47,27%)	82 162 (52,73%)
421	1	25 463	25 463 (100%)	

A 2. táblázat a pályázatokat intézkedések szempontjából rendszerezte. Látható, hogy 2007 és 2013 között minden intézkedésen belül volt kivitelezett pályázat. A legtöbb pályázat és a legnagyobb pénzösszeg a 41-322-es intézkedés alatt futott, és az alapvető szolgáltatások fejlesztését foglalta magában. Öt-öt pályázat a 41-312-es és a 41-313-as intézkedésen belül volt lebonyolítva, ezek által a mezőgazdaságot és a kisvállalkozásokat fejlesztették. Két pályázatot a 41-121-es intézkedésen belül futtattak le, ezek révén is a mezőgazdaságot fejlesztették. A 421-es intézkedésen belül egyetlen együttműködéssel kapcsolatos pályázatot bonyolítottak le, az ATBN akciócsoport rendezvénysorozaton belül.

3. táblázat. Pályázati összegek felosztása település, köz- és magánszféra szerint a 2007–2013-as költségvetési időszakban

Község	Szféra	Kivitelezett pályázatok száma	Pályázatok összege	Az EMVA által lefedett összegek	Önrészek által lefedett összegek
Apáca	Közszféra	1	121 302	121 302	–
Szászbuda	Közszféra	2	257 051	236 131	20 920
	Magánszféra	4	559 420	285 416	274 004
Kaca	Közszféra	1	157 358	127 029	30 329
	Magánszféra	2	155 820	73 658	82 162
Olthévíz	Közszféra	1	154 672	154 672	–
	Magánszféra	1	61 578	34 802	26 776
Homoród	Közszféra	3	255 140	199 567	55 573
	Magánszféra	1	96 292	67 404	28 888
Zsiberk	Közszféra	2	168 407	151 434	16 973

Szászmagyarós	Közszféra	2	162 380	162 380	–
	Magánszféra	2	222 800	167 960	54 840
Ürmös	Közszféra	1	42 780	42 780	–
Felsőtyúkos	Közszféra	1	105 220	94 855	10 365
ATBN akciócsoport	Közszféra	1	25 463	25 463	

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy az ATBN akciócsoport által lefedett területen belül mely közösségek nyertek el legalább egy pályázatot, valamint az is megállapítható, hogy a három nagy szektor közül (köz-, magán- és civil) melyekben volt megnyert pályázat a 2007–2013-as periódusban. Megfigyelhető, hogy a 2007–2013-as periódusban Szászbudán volt a legtöbb kivitelezett pályázat, szám szerint hét, ebből négy a magánszektorban, három pedig a közszférában.[11] Szászmagyaróson és Homoródon négy-négy kivitelezett pályázat volt, az előbbi községben kettőt a magánszférában, kettőt a közszférában bonyolítottak le, míg Homoródon egy a magán-, illetve három a közszférára irányult. Kacán három pályázatot kiviteleztek, ebből egyet köz-, kettőt a magánszférában. Zsiberken és Olthévízen két-két kivitelezett pályázat volt az említett periódusban, Zsiberken mindkét pályázatot a polgármesteri hivatal nyerte meg, míg Olthévízen egyet a magánszektorban és egyet a közszférában bonyolítottak le. Három községben, Apácán, Ürmösön és Felsőtyúkoson a polgármesteri hivatalok nyertek pályázatot, az utolsó pályázat kivitelezője az ATBN akciócsoport volt a 2007–2013-as költségvetési időszakban.

4. táblázat. Pályázati összegek felosztása köz- és magánszféra szerint a 2007–2013-as költségvetési időszakban

Szféra	Pályázatok összege	Az EMVA által lefedett összegek	Önrészek által lefedett összegek
Közszféra	1 449 773	1 315 613 (91,74%)	134 160 (8,26%)
Magánszféra	1 095 910	629 240 (57,41%)	466 670 (42,59%)

A fenti táblázat a két nagy szektorban lehívott pénzösszegeket mutatja. Megfigyelhető, hogy a közszférában jóval kisebb az önrész a magánszférához képest, ahol majdnem fele-fele arány állapítható meg.

5. táblázat. Pályázati összegek felosztása intézkedések szerint a 2014–2020-as költségvetési időszakban

Intézkedések	Kivitelezett pályázatok száma	Pályázatok összege	Az EMVA által lefedett összegek	Önrészek által lefedett összegek
M3/6A	11	650 000	650 000 (100%)	
M2/2B	9	345 000	345 000 (100%)	
M1/2A	4	335 433,44	259 203,31 (77,27%)	76 200,13(22,73%)
M5/6B	6	290 610,36	290 610,36 (100%)	
M4/6A	2	199 549,88	174 596,14 (88,37%)	24 953,74 (11,63%)

Az 5. táblázatban a pályázatokat intézkedések szerint rendszereztem. Megfigyelhető, hogy a 2014–2020-as költségvetési időszakban öt intézkedés keretében érkeztek be pályázatok. Szám szerint több pályázat érkezett be a 2007–2013-as periódushoz képest. A legtöbb pályázat az M3/6A intézkedésen belül volt kivitelezve, szám szerint 11. Látható, hogy mind a 11 pályázat 100%-os finanszírozásban részesült, de az összegeket nem fordították a mezőgazdasági kisvállalkozások fejlesztésére. Az M2/2B intézkedés által a fiatal gazdák vállalkozásait támogatták. Megállapítható, hogy az M2/2B intézkedésen belül minden pályázó 100%-os finanszírozásban részesült. Az M5/6B intézkedésen belül hat pályázatot bíráltak el pozitívan, mindegyik szintén 100%-os támogatásban részesült. Az M5/6B intézkedés a helyi alapvető szolgáltatások fejlesztését célozta meg, de a célkitűzések megvalósítására fordított költségvetési keret jóval alulmaradt az előző perióduséhoz képest. Az M1/2A intézkedésen belül négy pályázatot kiviteleztek, ezek a meglévő mezőgazdasági üzemek fejlődését próbálták támogatni. Az M4/6A intézkedés keretében két kivitelezett pályázattal próbálták előmozdítani a nem mezőgazdasági jellegű vállalkozások fejlődését. Esetükben önrészesedés állapítható meg.

6. táblázat. Pályázati összegek felosztása település, köz- és magánszféra szerint a 2014–2020-as költségvetési időszakban

Község	Szféra	Kivitelezett pályázatok száma	Pályázatok összege	Az EMVA által lefedett összegek	Önrészek által lefedett összegek
Alsórákos	Közszféra	1	23 219,7	23 219,7	
	Magánszféra	4	220 000	220 000	
Apáca	Magánszféra	4	190 000	190 000	
Szászbuda	Magánszféra	9	559 549,88	534 596,14	24 953,74
Kaca	Közszféra	1	29 205,66	29 205,66	
	Magánszféra	3	231 593	184 876	46 717
Olthévíz	Közszféra	1	28 221	28 221	
	Magánszféra	1	40 000	40 000	
Homoród	Magánszféra	3	135 000	135 000	
Zsiberk	Közszféra	1	63 490	63 490	
Szászmagyarós	Közszféra	1	28 770	28 770	
	Magánszféra	1	83 330	74 970	8 330
Ürmös	Közszféra	1	117 704	117 704	
Ungra	Magánszféra	1	70 510,44	49 357,31	21 153,13

Az előző költségvetési periódushoz hasonlóan Szászbuda szerepel a legtöbb kivitelezett pályázattal, szám szerint kilenccel, ezeknek az értéke pedig meghaladta a félmillió eurót – amint a fenti táblázatból kivehető, ezek mindegyike vállalkozásokat segített elő. A 2014–2020-as periódusban Alsórákos is számolt öt kivitelezett pályázattal, ezekből egyet a polgármesteri hivatal nyert meg, négyet pedig a kisvállalkozók. Apácán és Kacán négy-négy pályázat nyert finanszírozást, melyből hét vállalkozások megalakulását, illetve fejlesztését szolgálta.

Homoród három pályázatot tudhatott magáénak, mindhárom a magánszektor fellendítését szolgálta. Olthévízen és Szászmagyaróson két-két pályázatot viteleztek ki, ezekből egy-egy a köz-, ugyanannyi a magánszféra fejlesztését segítette elő. Zsiberkről, Ungráról, illetve Ürmösről egy-egy pályázat volt finanszírozható. Az első két településen a vállalkozások fejlesztését szolgálták, Ürmösön pedig a közszféra fejlesztését segítették elő.

7. táblázat. Pályázati összegek felosztása köz- és magánszféra szerint a 2014–2020-as költségvetési időszakban

Szféra	Pályázatok összege	Az EMVA által lefedett összegek	Önrészek által lefedett összegek
Közszféra	290 610,36	290 610,36 (100%)	
Magánszféra	1 529 983,32	1 428 799,45 (93,39%)	101 153,87 (6,61%)

A 7. táblázatból megállapítható, hogy az előző költségvetési periódushoz képest a 2014–2020-as periódusban jelentősebb összeg (duplájánál is több) irányult a helyi gazdaság fejlesztésére, a polgármesteri hivatalok pedig jóval kevesebb pályázatot nyertek meg az előző időszakhoz viszonyítva.

8. táblázat. Pályázati összegek felosztása fejlesztési szektorok szerint a két költségvetési időszakban

Fejlesztési szektor	Kivitelezett pályázatok száma	Pályázatok összege	Az EMVA által lefedett összegek	Önrészek által lefedett összegek
A turizmus fejlesztése	14	1 194 452	916 494	277 958
A mezőgazdaság fejlesztése	14	821 253,44	662 891,31	158 362,13
A kisvállalkozások fejlesztése	9	635 650,88	504 147,14	131 503,74
Az alapvető szolgáltatások fejlesztése	21	1 714 920,36	1 580 760,36	134 160

Az utolsó táblázatban a pályázatokat és az összegeket fejlesztési szektorok szerint rendszereztem. Mind a szám szerinti mennyiség, mind a lehívott összegek szempontjából az alapvető szolgáltatások fejlesztésére fordították a legtöbb pénzforrást, ami véleményem szerint helytálló, hiszen a környékbeli falvak a legalacsonyabb fejlődési szintet mutatták, de azt is hozzáfűzném, hogy a lebonyolított pályázatokkal sem értek el jelentős változást. Ami a helyi gazdaság (turizmus, mezőgazdaság, illetve kisvállalkozások) fejlesztését illeti, véleményem szerint a pályázatok hatékonyak voltak. Sok olyan kisvállalkozás jött létre, amelyet kerethiány okán nem tudtak volna fenntartani vagy fejleszteni.

A pályázatok értékelése szempontjából fontos megemlíteni, hogy minden pályázati kiírás rendelkezett útmutatóval, a pályázatokat zsűri pontozta értékelési rács szerint. Azt is hasznos tudatni, hogy a programok és a projektek finanszírozásának típusát, a társfinanszírozásra (önrészre) vonatkozó követelményeket központi szinten határozzák meg.

Következtetések és fejlesztési javaslatok

■ Az elemzésből kiderült, hogy a két költségvetési ciklusban 58 finanszírozási szerződést írtak alá, ezekből az összes megvalósult. Az aláírt szerződések összértéke 4 366 276,68 euró volt, amelynek 83,92%-a (3 664 292,81) az EMVA-ból származott, a fennmaradó 16,08%-ot (702 583,87) a kedvezményezettek viselték. A pályázatok kivitelezésével sikerült 46 új munkahelyet teremteni, 23-at a 2007–2013-as periódusban, 23-at pedig a 2014–2020-as ciklusban. A polgármesteri hivatalok teljes mértékben éltek a pályázati lehetőségekkel, pénzösszegeket hívtak le a közszolgáltatások színvonalának emelésére, valamint a kulturális központok korszerűsítésére. Ezek a beruházások a LEADER program nélkül nem valósulhattak volna meg, mert a községek prioritásként kezelték az infrastrukturális, a vízellátással, a szennyvízelvezetéssel és a szeméttárolással kapcsolatos problémákat, de a más nemzeti operatív programok (pl. Regionális Operatív Program) esetében sokkalta nehezebbnek bizonyult összegeket lehívni, tekintettel arra, hogy a legtöbb vidéki polgármesteri hivatal nem rendelkezik megfelelő költségvetéssel az önrész fedezésére, se kellőképpen felkészült humán erőforrással. Számtalan példa van arra, hogy valamelyik közhivatal pályázatot nyert egy nagy operatív program keretén belül, de nem rendelkezett elegendő pénzforrással az önrész finanszírozásához.

A LEADER program előnyösnek bizonyult a magánbefektetők számára, mivel helyi szinten tudtak projekteket kidolgozni és megvalósítani. A fent említett támogatások nagy része nem valósulhatott volna meg, ha nem kíséri a lentről felfelé történő kezdeményezés. A turisztikai beruházásokra, pontosabban a panziók építésére azért volt szükség, mert a kisrégiót nagyszámú turista látogatja (számtalan turisztikai látványosság található itt: a kőhalmi vár, az UNESCO világörökség részét képező Szászfehéregyháza, az alsórákosi Sükösd–Bethlen-kastély, az ugyancsak Alsórákoson elhelyezkedő geológiai komplexum, a környező falvak erődtemplomai). 2011-ig csak három-négy panzió működött, a LEADER programnak köszönhetően további nyolc épült. A mezőgazdaság terén is hasznosnak ítélem meg a LEADER-stratégiát, mert a kisgazdák számára is biztosítottak lehetőséget arra, hogy fejlesztéseket hajtsanak végre vállalkozásaikon belül. Úgy gondolom, hogy a LEADER jellegű programokra igény lesz a jövőben is, mivel a kistérségnek szüksége van a további gazdasági fejlesztésre. Véleményem szerint a következő költségvetési időszakban az ATBN akciócsoportnak a megkezdett vonal (turizmus, mezőgazdaság, kisvállalkozások) további fejlesztési stratégiáit kell kidolgoznia. A közhivataloknak tudatosítaniuk kell, hogy csak szövetkezve lesznek képesek olyan projekteket kidolgozni, amelyek hatékonyan mozdítják elő a térség fejlődését. Olyan pályázatokra gondolok, melyek megoldanák a hulladékszállítás és -tárolás problémáját, mert minden község küzd ezzel a nehézséggel, és egy ilyen jellegű pályázat csak együttműködés által lesz megvalósítható. Fontosnak találom továbbá, hogy az ATBN akciócsoport nagyobb erőfeszítéseket tegyen a helyi lakosság tájékoztatása érdekében. Megítélésem szerint a kistérség lakosságának 85-90%-a nem hallott sem a LEADER programról, sem az ATBN akciócsoportról. Szükséges lenne olyan kommunikációs csatornákat találni, amelyeken keresztül az információk mind az idősebb, mind a kevésbé képzett emberekhez eljutnak. A pályázatok népszerűsítését szolgálná a helyiek és a pályázatokban részt vevők közti találkozók megszervezése, ami felkelthetné az emberek érdeklődését az ilyen jellegű finanszírozások iránt.

A civil szféra hiányát jelentős negatívumnak ítélem meg. Amint a táblázatokból kivehető, egyetlen pályázat sem érkezett be nonprofit szervezet részéről. A jövő tekintetében mindenképpen fontosnak tartom, hogy külön intézkedést tarthassanak fenn ennek az ágazatnak, amit központi szinten kell eldönteni.

JEGYZETEK

1. V. Stănică: *Probleme strategice de dezvoltare în mediul rural din Transilvania*. Revista Transilvană de Ştiinţe Administrative 2016. 2. 206–218.
2. F. Mihalache: *O analiză critică asupra dezvoltării agriculturii şi zonelor rurale, pe baza PNDR 2007–2013*. Calitatea vieţii 2013. 3. 277–294.
3. http://galtinutulhaiducilor.ro/despre-noi
4. http://taranasaudului.ro/vechi/pdf/leader_approach_ro.pdf
5. Uo.
6. Uo.
7. http://www.madr.ro/docs/dezvoltare-rurala/PNDR_2007-2013_versiunea-consolidata-nov2013.pdf
8. http://galatbn.ro
9. Uo. 2020.
10. A táblázatok adatainak forrása: saját számítások a szerző által készített adatbázis alapján.
11. Jelen esetben a közszférán polgármesteri hivatalokat értünk.

CSŐSZ CSONGOR

A ROMÁNIAI KONSZOLIDÁLT ÁLLAMHÁZTARTÁS JÖVEDELMÉNEK ELEMZÉSE ÉS ÖSSZEHASONLÍTÁSA

a svédországi állami költségvetés jövedelmeivel a 2006–2021-es periódusban

...Románia gazdasági teljesítménye (GDP, GDP PPP) és Svédország gazdasági teljesítménye között csökken a különbség.

Bevezető

■ A bevezetőben szeretnék néhány olyan általános, de fontos gondolatot leírni az államháztartással, az adózással kapcsolatban, amelyek megértését és elfogadását elengedhetetlennek tartom a hosszú távon jól működő adórendszer, illetve államháztartás esetén.

Ma az állami pénzügyeknek hármas funkciójuk van, amelyek a következők:

– stabilizálás (a gazdasági hullámzás mérséklése, a pénzügyi egyensúly biztosítása);

– allokáció (erőforrások biztosítása az állami szolgáltatások végzéséhez);

– redisztribúció (a lakossági jövedelmek befolyásolása, a különbségek mérséklése).

A jól működő adórendszernek jól meghatározott elveken kell alapulnia. Ki szeretném emelni a jó adózás elvei közül a következőket:

– legyen az adórendszer méltányos (igazságos);

– az eltérítő hatás legyen kicsi;

– legyen átlátható (jól érthető), egyértelmű.

Ezen három elemből egy bekezdés erejéig meg szeretném említeni az eltérítési hatás fontosságát, amelyet jelentősnek gondolok az egész adórendszer, az államháztartás bevételei szempontjából. Az adózási szabályok változása – kivételes esetektől eltekintve – nemcsak az adózó rendelkezésére álló jövedelemre, hanem viselkedésére is kihat: az adózó módosítja viselkedését. Egy új adó, illetve az adóváltoztatás gazdasági hatása kettős: változtatja az adózó rendelkezésére álló jövedelmet – ebben az esetben az

adó jövedelmi hatásáról beszélünk; valamint rendszerint változtatja az adózó viselkedését – ebben az esetben az eltérítési hatásról beszélünk.

Módszertan

■ Az empirikus kutatás célja, hogy a romániai és svédországi állami költségvetés jövedelmeit összehasonlítsa a 2006–2021-es periódusban, illetve a kutatás elején a romániai és a svédországi BHT (GDP) és BHT VPA (GDP PPP) összehasonlítása a 2006–2021-es időszakra. Ennek érdekében először létrehoztam az adatbázist, amely tartalmazza a 2006–2021-es időszakra a GDP, GDP PPP, illetve az állami költségvetés jövedelmeit olyan analitikus struktúrában, amelyben a svédországi és a romániai illetékes központi költségvetési szervek közzétették.

Az empirikus kutatásban, hogy igazoljam vagy cáfoljam a megfogalmazott hipotéziseket, leíró statisztikai módszereket használtam; ezek segítségével összehasonlítottam az abszolút és relatív értékeket, amelyek a 2006–2021-es periódusra megmutatták a változás trendjét és dinamikáját. Továbbá az adatok feldolgozására használtam a t-tesztet, kétmintás egyenlő eltéréseket feltételezve (t-Test: Two-Sample Assuming Equal Variances). A t-Test Paired Two-Sample for Means kétmintás Student-féle t-tesztet hajt végre, hogy megbizonyosodjon arról, hogy a nullhipotézis (két sokaság átlaga egyenlő) elfogadható-e, vagy elvethető.

Ugyanakkor az elvégzett empirikus kutatás keretében egyszerű lineáris regressziót alkalmaztam, amely Pearson lineáris korrelációjának kiterjesztése, és hasznos lehet egy VI (független változó) és egy VD (függő változó) közötti kapcsolat leírásában.

Hipotézisek

■ Megfogalmaztam 7 hipotézist, amelyeket a kutatás alapján bebizonyítok vagy cáfolok. Megjegyzendő, hogy egy hipotézis kétséget kizáróan nagyon kevés esetben bizonyítható, megcáfolni azonban gyakrabban lehet. Ha bizonyos változók között észreveszünk egyes ok-okozati összefüggéseket, azokat megfigyelésekkel alá lehet támasztani. Minél több megfigyelés támasztja alá a hipotézist, az annál erősebb lesz, vagyis nagy a valószínűsége, hogy igaz. Ezt az utat próbáltam bejárni a tanulmány során, minél több ismérv és egy hosszú időintervallum (2006–2021) mentén.

H_1: Románia gazdasági teljesítménye (GDP, GDP PPP) és Svédország gazdasági teljesítménye között csökken a különbség.

H_2: A romániai konszolidált államháztartás jövedelme gyorsabb ütemben változik, mint a svédországi államháztartás jövedelme.

H_3: A romániai konszolidált államháztartás folyó évi összjövedelmében az adóbevételek (fiskális jövedelmek) szignifikánsan nagyobb hányadot tesznek ki, mint a másik két jövedelemcsoport együttvéve.

H_4: A romániai adójellegű bevételek között a fogyasztási adók szignifikánsan nagyobb hányadot tesznek ki, mint a más fiskális adók együttvéve.

H_5: A fogyasztási adók hasonló szerepet töltenek be a romániai és a svédországi állami jövedelmek között.

H_6: A HÉA-adókulcs egyenesen arányos az ebből az adóból jegyzett jövedelemmel Románia esetében.

H_7: A társaságiadó-kulcs egyenesen arányos az ebből az adóból jegyzett jövedelemmel Svédország esetében.

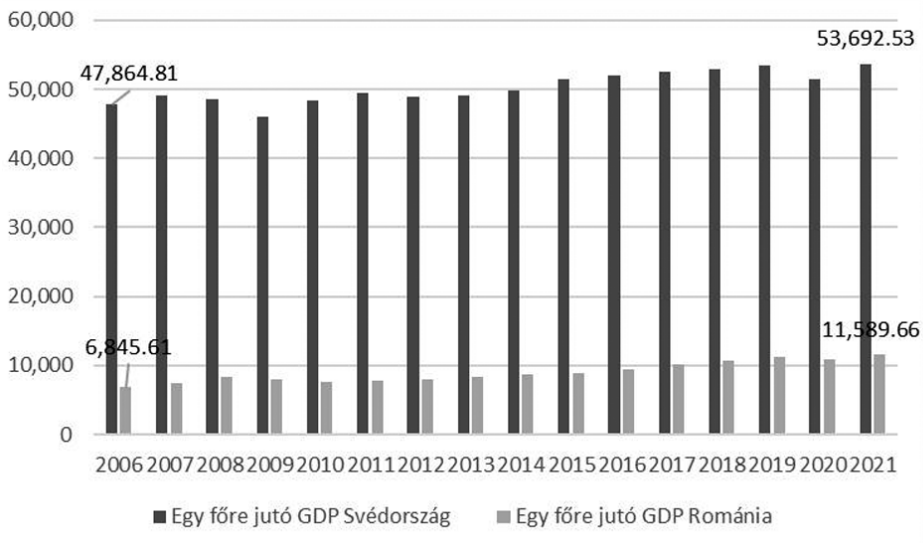
Az adatok bemutatása és elemzése

■ Az elemzést két általános földrajzi és demográfiai információval kezdem, annak érdekében, hogy az elemzett adatok összehasonlításának megértéséhez kapaszkodót nyújtsanak. Svédország területe 450 295 km², Romániáé pedig 238 397 km², tehát Svédország területe 88,88%-kal nagyobb, mint Románia területe. A demográfiai adatok a 2006–2021-es periódusra Románia esetében negatív tendenciát mutatnak, míg Svédország esetében pozitív a tendencia. Svédország lakossága 2006-ban 9 050 000 fő volt, míg 2021-ben már 10 380 000 fő, vagyis 14,70%-kal növekedett 16 év alatt. Románia lakossága 2006-ban 21 257 016 fő volt, ami 2021-re lecsökkent 19 201 662 főre, vagyis a csökkenés 9,67%-os. Összehasonlításban 2006-ban Svédország lakossága 42,57%-a volt a romániai lakosságnak, ez az arány 2021-re 54,06%-ra nőtt. Egy más összehasonlításban Románia lakossága a svédországinak 2006-ban 234,88%-a, vagyis 134,88%-kal több lakosa volt Romániának, mint Svéd-országnak; ez az arány 2021-re lecsökkent 184,99%-ra, vagyis 2021-ben már csak 84,99%-kal laknak többen Romániában, mint Svédországban.

A továbbiakban rátérek az empirikus kutatás eredményeinek bemutatására; először a romániai gazdasági teljesítményt (GDP, GDP PPP) és a svédországit mutatom be a 2006–2021-es periódusra.

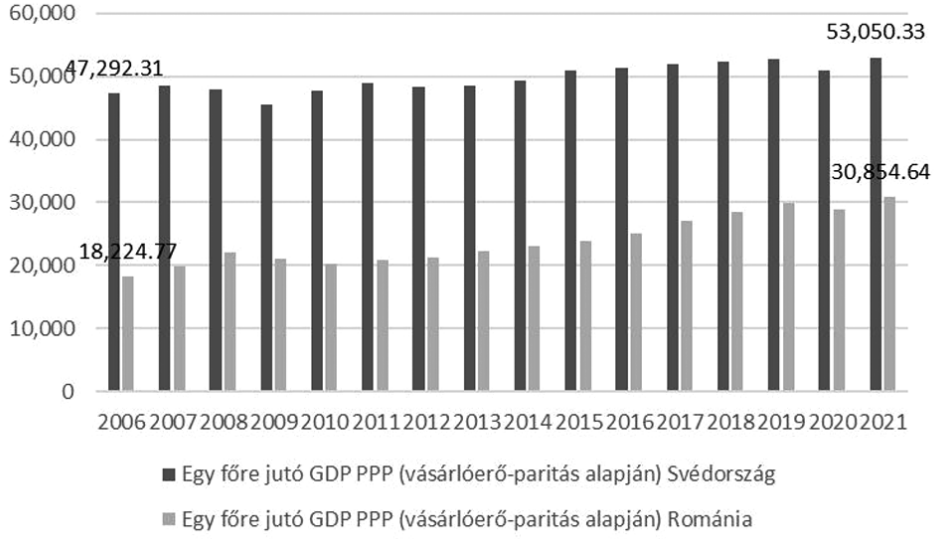
1. ábra. A romániai és a svédországi egy főre jutó BHT (GDP) a 2006–2021-es időszakra

Az 1. ábrán látjuk, hogy a bruttó hazai termék (constant 2015 USD) esetén nagyon nagy különbség van a két ország teljesítménye között, de azt is lehet látni, hogy a svédországi BHT e 16 év alatt 12,18%-kal nőtt, míg a romániai 69,30%-kal.

A 2. ábra az egy főre jutó BHT-t mutatja be az elemzett periódusra a vásárlóerő-paritás alapján Románia és Svédország esetében.

2. ábra. A romániai és a svédországi egy főre jutó BHT (GDP) a 2006–2021-es időszakra

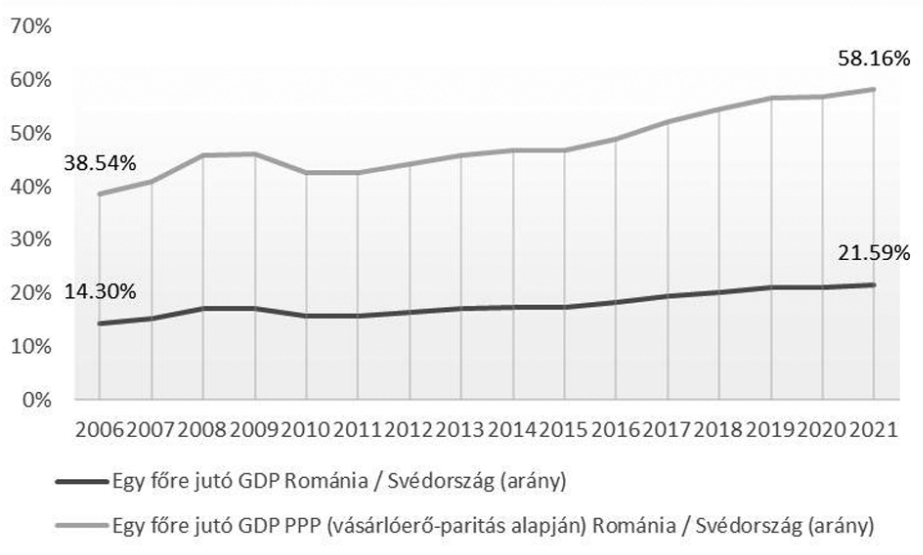
A 2. ábra alapján is hasonló eredményekre jutottam, mint az 1. ábra adatai alapján. Az elemzett periódusban a bruttó hazai termék (vásárlóerő-paritás alapján) (constant 2017 international dollars) tekintetében különbség van a két ország teljesítménye között, ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a különbség csökkenő tendenciát mutat a vizsgált 16 évben.

A 3. ábra az első két ábra relatív értékeit tartalmazza, amelyek jól mutatják a kialakult változás trendjét.

A romániai és a svédországi BHT arányában első ránézésre nem tűnik számottevőnek a növekedés, de ha tüzetesebben megnézzük a 14,30% és a 21,59% között a különbséget, az 50,92% (21,59 / 14,30 = 150,92%, 150,92% – 100,00% = 50,92%), ami már lényegesebb változásnak tűnik. A vásárlóerő-paritás alapján számolt BHT az elemzett periódusban átlépte az 50%-os határt, 2021-ben 58,16%-ot jegyeztünk.

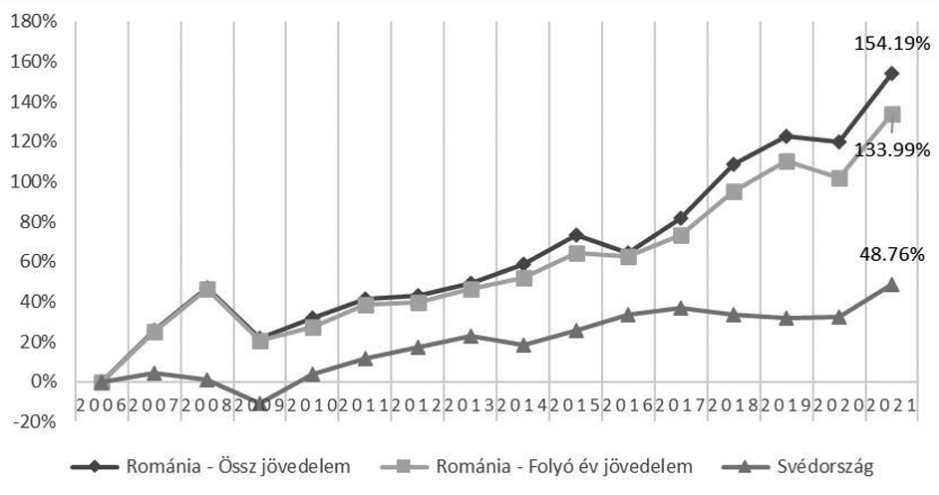
A bemutatott eredmények alapján a H_1 hipotézist igazoltam, vagyis Románia gazdasági teljesítménye (GDP, GDP PPP) és Svédország gazdasági teljesítménye között csökken a különbség.

3. ábra. A romániai és a svédországi BHT (GDP) és BHT VPA (GDP PPP) aránya a 2006–2021-es időszakban

A következőkben a romániai konszolidált államháztartás jövedelmének és a svédországi államháztartás jövedelmének dinamikáját elemeztem, illetve a romániai konszolidált államháztartás jövedelmének arányát a svédországi államháztartás jövedelméhez képest. A változást a 2006-os évhez képest jegyeztem, vagyis a változást állandó alappal számoltam.

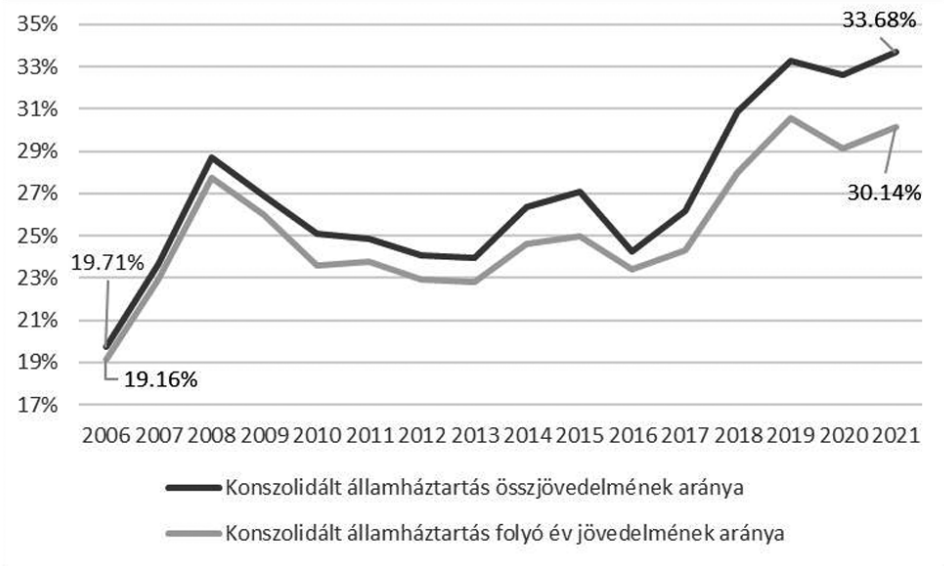
4. ábra. Az államháztartási jövedelmek változása a 2006–2021 közötti időszakban (millió euró)

Abban az esetben, ha csak a folyó év jövedelmeit vesszük figyelembe, 2006–2021 között a romániai konszolidált államháztartás jövedelme 133,29%-kal nőtt meg, de ha az összjövedelmet vesszük alapul, akkor ez a változás még nagyobb, eléri a 154,19%-ot. Az összjövedelem és a folyó év jövedelme között a különbséget legnagyobb mértékben az Európai Uniótól kapott támogatások teszik ki. A 4. ábrán látszik, hogy a két jövedelem között a különbség főképp 2017-től kezd megnőni. Ezen hasonló időszakban a svédországi államháztartás jövedelme 48,76%-ot nőtt. Tehát a romániai konszolidált államháztartás jövedelme dinamikusabban változik, mint a svédországi államháztartás jövedelme.

Az 5. ábra rávilágít arra, hogy a két jövedelemszint között meglehetősen nagy különbség van.

5. ábra. A romániai konszolidált államháztartás jövedelmének aránya a svédországihoz képest

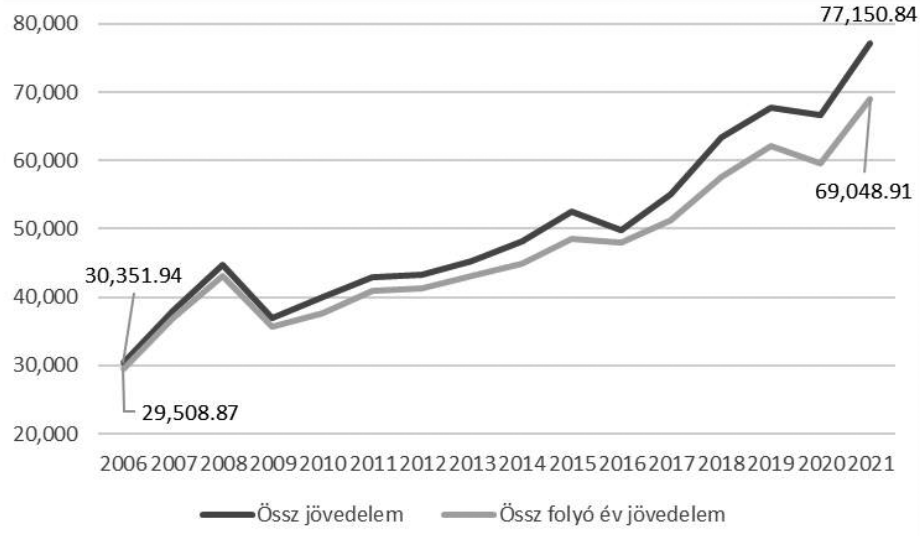
Az 5. ábrán bemutatott adatok jól érzékeltetik azt, hogy bár a tendencia pozitív, az arány 2006-ban csak 19,16%, illetve 19,71% volt, ami 2021-re 30,14%-ra, illetve 33,68%-ra változott, ezért a két költségvetés jövedelmeinek mértéke nagyban eltér egymástól. Ha csak a 2021-es adatokat emeljük ki (ezek a legmagasabbak), akkor is láthatjuk, hogy a svédországi államháztartás jövedelme szinte 296,89%-a a romániai konszolidált államháztartás jövedelmének, vagyis az szinte háromszor akkora, mint a romániai konszolidált államháztartás jövedelme (Svédország költségvetés-jövedelme 2021-ben 229 056,97 millió euró, Románia konszolidált államháztartásának jövedelme 2021-ben 77 150,84 millió euró).

A bemutatott és elemzett eredmények alapján a H_2 hipotézist igazoltuk, vagyis a romániai konszolidált államháztartás jövedelme gyorsabb ütemben változik, mint a svédországi államháztartás jövedelme. Azt a megjegyzést hozzá kell tenni, hogy ez a tendencia teljesen nyilvánvaló abban az esetben, amikor egy fejlődő és egy fejlett ország adatait hasonlítjuk össze.

A harmadik téma a romániai konszolidált államháztartás jövedelmének elemzése, amelynek kapcsán bemutatom a 2006–2021 közötti változást, az összjövedelem és az folyó évi összjövedelem értékét, a folyó évi jövedelem három csoportját: a fiskális jövedelmek, a társadalombiztosítási járulékok és a nem fiskális jövedelmek alakulását, illetve a fiskális jövedelmek főbb csoportjait.

A 6. ábra mutatja be, mennyit változott a romániai konszolidált államháztartás jövedelme az elemzett 16 pénzügyi évben. Ahogyan már az előbbi bekezdésekben leírtam, az elemzett periódusban a jövedelem értéke 154,19%-kal, illetve 133,99%-kal nőtt. A konszolidált államháztartási összjövedelem és a folyó évi összjövedelem között a különbség – mint említettem – az EU-támogatások értéke, amelyet nem jegyeznek a folyó év jövedelmei között. Abszolút értékben a romániai konszolidált államháztartás jövedelme 2021-ben volt a legnagyobb: 77 150,84 millió euró, amelyből 69 048,91 millió euró a folyó évi jövedelem.

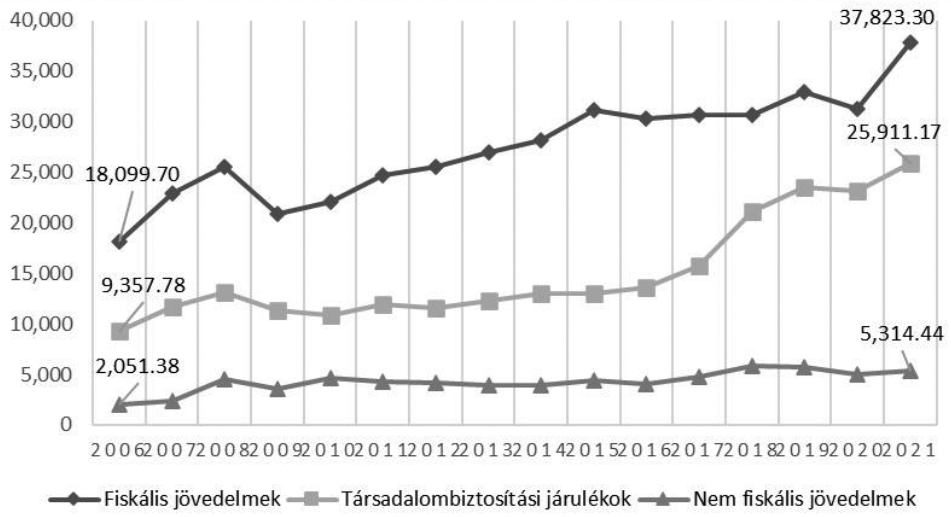
6. ábra. A konszolidált államháztartás össz- és folyó évi jövedelme 2006–2021 között (millió euró)

A folyó évi jövedelem három alcsoportra (fejezetre) oszlik: fiskális jövedelmek, társadalombiztosítási járulékok és nem fiskális jövedelmek. A 7. ábra ezen alcsoportok alakulását mutatja be 2006–2021 között.

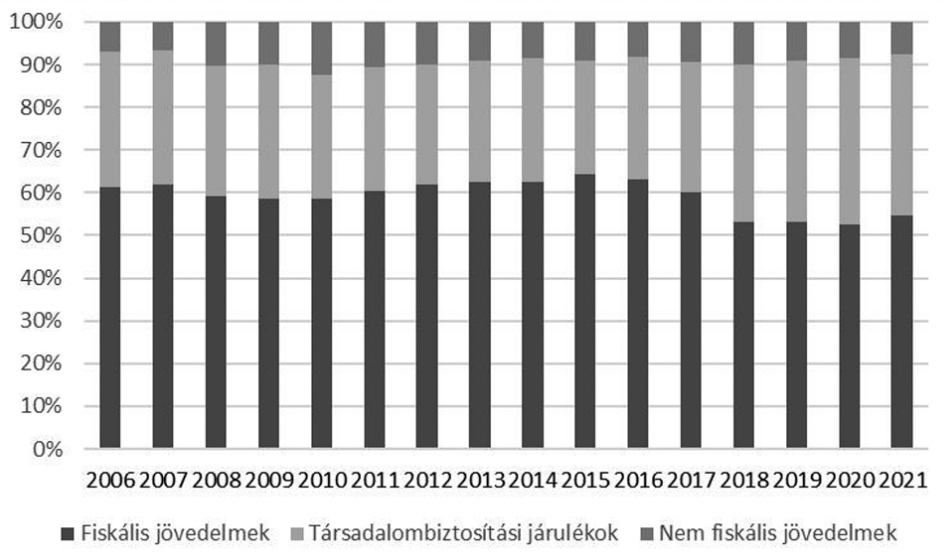
Az alábbi ábrán látható, hogy a három csoport között a távolság 2017-ig szinte teljesen szimmetrikus; 2018-tól mutatkozik a társadalombiztosítási járulék esetében egy nagy változás, és megközelíti a fiskális jövedelmeket. A fiskális jövedelmek 2021-re 108,97%-ot nőttek 2006-hoz képest, míg a társadalombiztosítási járulékok értéke ebben a periódusban 176,89%-ot nőtt, tehát a társadalombiztosítási járulékok értéke dinamikusabban fejlődött, mint a fiskális jövedelmeké.

7. ábra. A konszolidált államháztartás folyó évi jövedelme 2006–2021 között (millió euró)

A 8. ábra segítségével a három csoport közötti arányt mutatom be, ahol látszik, hogy a 60%-os szint alá a fiskális jövedelmek a 2018-as évtől csökkentek le.

8. ábra. A konszolidált államháztartás folyó évi jövedelmének arányai 2006–2021 között (millió euró)

A 9. ábrán a fiskális jövedelmek öt csoportját vázolom fel. Nyilvánvalóvá válik, hogy a legfontosabb csoport a fogyasztási adók, illetve a társasági és más tőkeadók.

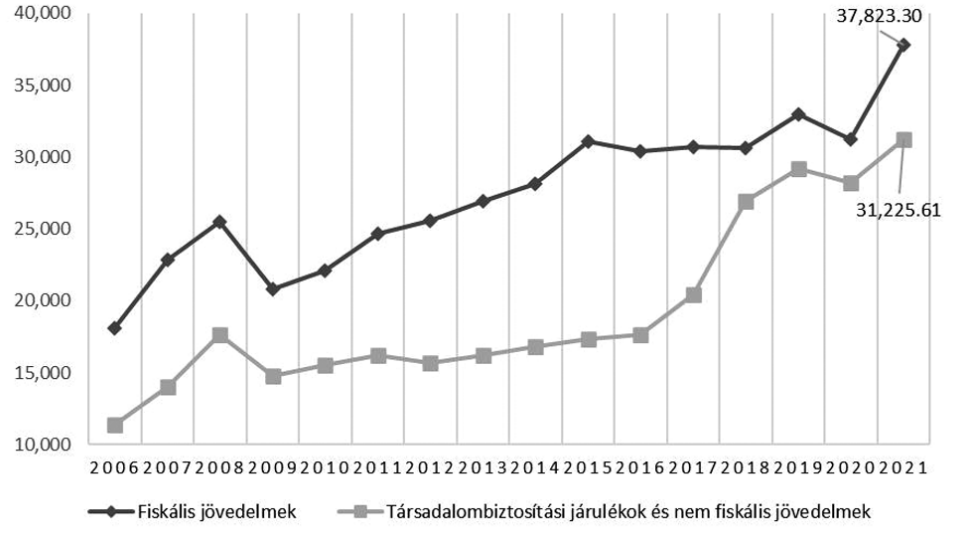
9. ábra. A fiskális jövedelem értéke 2006–2021 között (millió euró)

A következőkben alaposabban fogom elemezni a fiskális jövedelmek közti kapcsolatot, de annyit már most is megállapíthatok, hogy az elemzett 16 pénzügyi évben a fiskális jövedelmek nagy részét a fogyasztási adók teszik ki.

Ahhoz, hogy igazolni vagy cáfolni tudjam a H_3 hipotézist – amely azt mondja ki: a romániai konszolidált államháztartás folyó évi összjövedelmében a fiskális jövedelmek szignifikánsan nagyobb hányadot tesznek ki, mint a másik két jövedelemcsoport együttvéve –, szükségem volt arra, hogy a három csoport adatait két csoportba soroljam át: 1. fiskális jövedelmek és 2. társadalombiztosítási járulékok és nem fiskális jövedelmek. A 10. ábra segítségével mutatom be a kapott eredményeket.

10. ábra. A fiskális és egyéb jövedelmek alakulása 2006–2021 között (millió euró)

A következőkben a kétmintás t-teszt egyenlő eltéréseket feltételezve (t-Test: Two-Sample Assuming Equal Variances) statisztikai teszt eredményeit mutatom be. Az említett t-teszt kétmintás Student-féle t-tesztet hajt végre, hogy megbizonyosodjon arról, a nullhipotézis (két sokaság átlaga egyenlő) elfogadható-e.

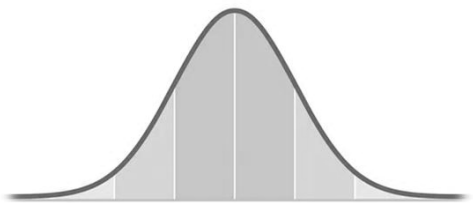
H_0: $\mu_1 - \mu_2 = 0$ (vagyis a két sokaság átlaga megegyezik).

H_a: $\mu_1 - \mu_2 \neq 0$ (vagyis a két sokaság átlaga nem egyezik meg, vagy nem 0).

Szabály: 1. elvetjük a H_0-t ha p-Value < α; elfogadjuk a H_0-t ha p-Value > α, illetve 2. elvetjük a H_0-t, ha t stat nincs benne a nem elutasítási régióban – non rejection region (itt ± 2,042272456); elfogadjuk a H_0-t, ha t stat benne van a nem elutasítási régióban (itt ± 2,042272456).

T stat = a t-statisztika egy paraméter becsült értékének a feltételezett értékétől a standard hibájához való eltérésének aránya. T Critical two-tail – kétoldalas próba = a kétirányú teszt azt is megvizsgálja, hogy az átlag szignifikánsan nagyobb-e, mint x, és ha az átlag szignifikánsan kisebb-e, mint x. P value approach two-tailed test – kétoldalas teszt esetén a p-érték = az alacsonyabb végű p-érték p-értékének kétszeresével, ha a mintából származó tesztstatisztika értéke negatív. A p-érték azonban megegyezik a felső végű p-érték p-értékének kétszeresével, ha a mintából származó tesztstatisztika értéke pozitív.

Jelen esetben a p-érték (P(T<=t) two-tail) 0,000283189, amely kisebb < α (0,05), illetve a t stat értéke 4,108460899, amely kívül esik a ± 2,042272456 intervallumon.

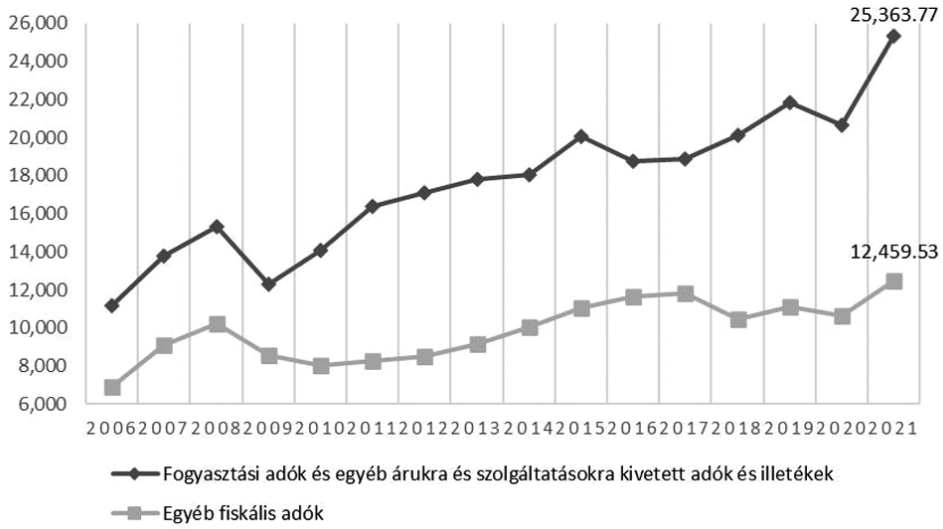
t-Test: Two-Sample Assuming Equal Variances		
	Fiskális jövedelmek	Társadalombiztosítási járulékok és nem fiskális jövedelmek
Mean	27 841,41874	19 342,19747
Variance	26 064 470,4	36 730 863,82
Observations	16	16
Pooled Variance	31 397 667,11	
Hypothesized Mean Difference	0	
df	30	
t Stat	**4,108460899**	
P(T<=t) one-tail	0,000141594	
t Critical one-tail	1,697260887	
P(T<=t) two-tail	**0,000283189**	
t Critical two-tail	**2,042272456**	

Ezen eredmények alapján kijelenthetem, hogy a H_3 hipotézist igazoltam, elvetettem a nullhipotézist, és elfogadtam az alternatív hipotézist, ami azt jelenti, hogy a romániai konszolidált államháztartás folyó évi összjövedelmében a fis-

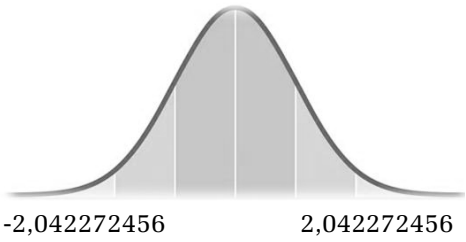
kális jövedelmek szignifikánsan nagyobb hányadot tesznek ki, mint a másik két jövedelemcsoport együttvéve.

A következőkben tovább elemzem a romániai konszolidált államháztartás folyó évi jövedelmének alkotóelemeit, a hangsúly a fogyasztási adókra esik. Az előzőekben már láttuk, hogy ezen adók fő alkotóelemei a fiskális jövedelmeknek az elemzett periódusban.

11. ábra. A fogyasztási adók és egyéb fiskális adók értékének alakulása 2006–2021 között (millió euró)

A következőkben akárcsak a H_3 hipotézis igazolásánál, a t-tesztet kétmintás egyenlő eltéréseket feltételezve (t-Test: Two-Sample Assuming Equal Variances) használtam. Jelen esetben a p érték (P(T<=t) two-tail) 0,00000001, amely kisebb < α (0,05), illetve a t stat értéke 7,68331889, ami kívül esik a ± 2,042272456 intervallumon.

Ezen eredmények alapján kijelenthetem, hogy a H_4 hipotézist igazoltam, elvetettem a nullhipotézist, és elfogadtam az alternatív hipotézist, ami azt jelenti, hogy a romániai fiskális jövedelmek között a fogyasztási adók szignifikánsan nagyobb hányadot tesznek ki, mint más fiskális adók együttvéve.

A tanulmány következő részében főképp a fogyasztási adók szerepével foglalkozom Románia és Svédország esetén. Annak érdekében, hogy egy összehasonlítási grafikont készíthessek a svédországi költségvetési jövedelmek és romániai konszolidált államháztartás jövedelmeinek arányáról, a svédországi jövedelemstruktúrát vettem figyelembe. A svédországi állami jövedelmeket három csoportba osztják: 1. munkajövedelem utáni adók (tax on earned income and social

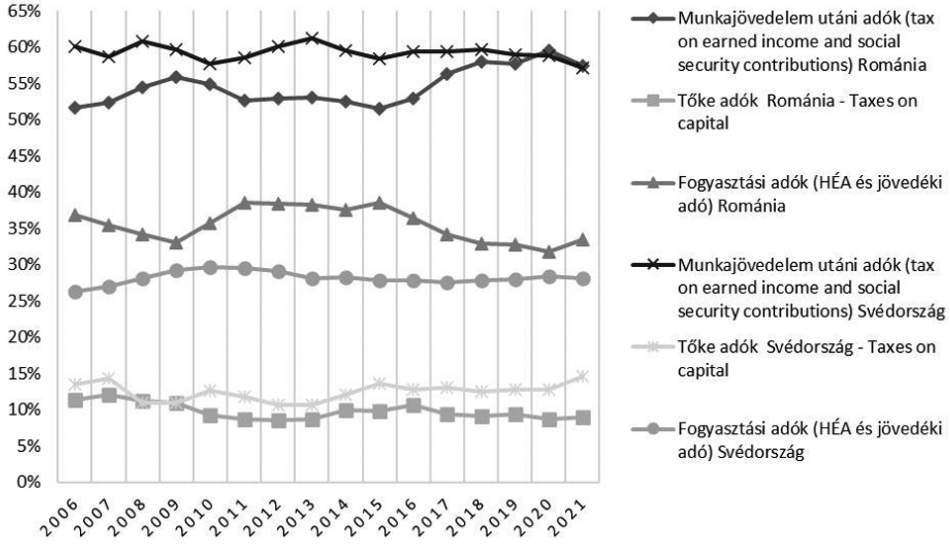
t-Test: Two-Sample Assuming Equal Variances		
	Fogyasztási adók és egyéb, árukra és szolgáltatásokra kivetett adók és illetékek	Egyéb fiskális adók
Mean	17 608,52209	9 872,896651
Variance	13 732 914,37	2 485 676,973
Observations	16	16
Pooled Variance	8 109 295,671	
Hypothesized Mean Difference	0	
df	30	
t Stat	**7,68331889**	
P(T<=t) one-tail	0,00000001	
t Critical one-tail	1,69726089	
P(T<=t) two-tail	**0,00000001**	
t Critical two-tail	**2,04227246**	

security contributions), 2. tőkeadók (taxes on capital) és 3. fogyasztási adók – HÉA és jövedéki adó (taxes on consumption and input goods).

Tehát a harmadik csoportba a HÉA és a jövedéki adó került, a második csoportba a társasági adó és más tőkejövedelmek, illetve az ingatlanadó-jövedelem, és az első csoportba azon adó- és járulékelemek, amelyek nem kerültek be a második és a harmadik csoportba.

A 12. ábra mutatja, hogy arányosan ez a három csoport hogyan vesz részt az költségvetési összjövedelem alakulásában.

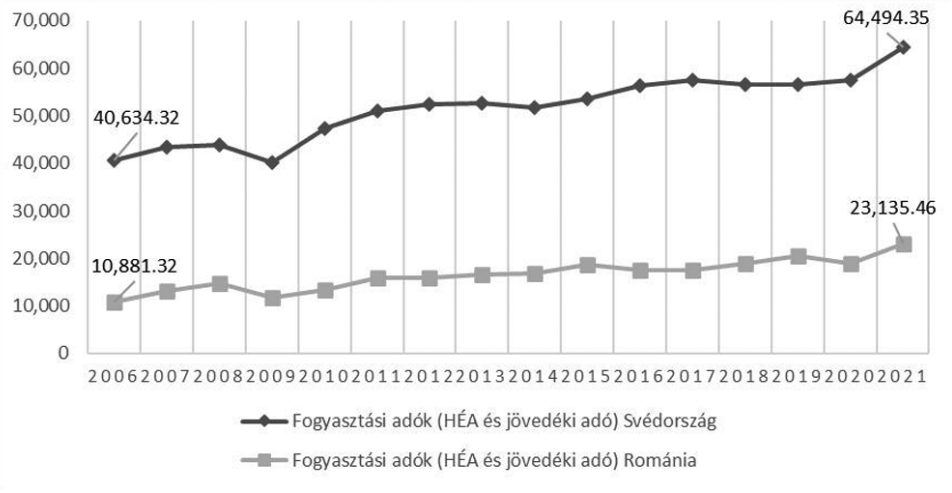
12. ábra. A folyó év jövedelemarányainak összehasonlítása Svédország és Románia esetében 2006–2021 között

A grafikonból láthatjuk, hogy a fogyasztási adók mindkét országban a második helyet foglalják el, vagyis megelőzik a tőkejövedelmek arányát, de lemaradnak a többi adó- és járulékcsoport teljesítményétől. Romániában fontosabb szerepet töltenek be, hiszen az elemzett periódusban, 2006–2021 között a fogyasztási adók részaránya 31,79% (2020) és 38,62% (2011) között ingadozott, míg Svédország esetében az arány 26,39% (2006) és 29,32% (2009) között mozgott. Romániában az átlag arányérték (16 év) 35,54%, míg Svédországban az átlagérték csak 28,22% volt.

A következő ábrán bemutatom a fogyasztási adókból befolyt összegek alakulását 2006–2021 között.

13. ábra. A fogyasztási adókból befolyt pénzösszeg Svédország és Románia esetében 2006–2021 között (millió euró)

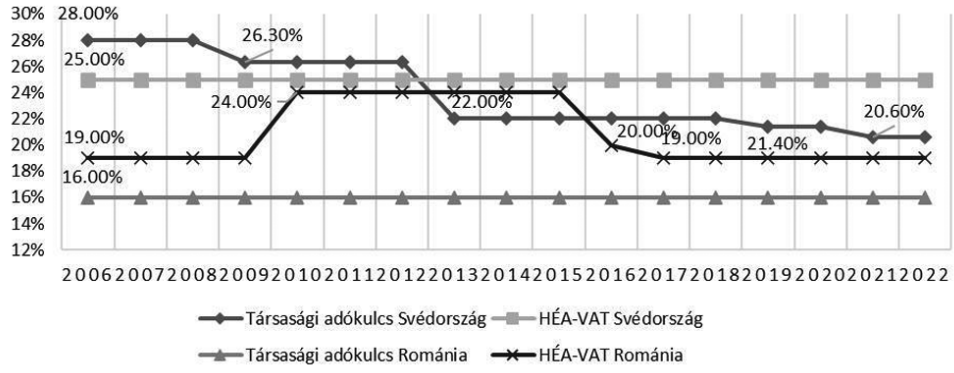
Látható, hogy a különbség nagy. Számológép használata nélkül is észleljük, hogy 2006-ban a svéd fogyasztási adók értéke szinte négyszerese a romániai értéknek, ami az elemzett 16 évben zsugorodott, hisz 2021-re a svédországi érték szinte csak háromszorosa a romániai értéknek, de mind a két országban a fogyasztási adók szerepe változatlan maradt.

A fent bemutatott adatok alapján igazoltnak tekintem a H_5 hipotézist, amely kimondja, hogy a fogyasztási adók hasonló szerepet töltenek be a romániai és a svédországi állami jövedelmeken belül.

A tanulmány utolsó részében a két legfontosabb adónemről, a hozzáadottérték-adóról (közvetett adó) és a társasági adóról (közvetlen adó) szeretnék megfogalmazni pár észrevételt, illetve elemezni az adókulcs változása és a bizonyos adónemből befolyt adó kapcsolatát. Ezzel a feltevéssel kapcsolatosak a H_6 és H_7 hipotézisek.

A 14. ábra bemutatja, hogy az elemzett periódusban hogyan változott az adókulcs mértéke a két országban.

14. ábra. A társasági- és a HÉA-adókulcsok alakulása 2006–2022 között (%)

Láthatjuk, hogy a társaságiadó-kulcs Romániában 16%, amely nem változott az elemzett periódusban. Megjegyzendő, hogy a 16%-os társaságiadó-kulcsot a 2005-ös pénzügyi évtől vezették be Romániában, azelőtt, a 2000–2004-es intervallumban a társaságiadó-kulcs értéke 25% volt. Svédország esetében a 2006–2022-es periódusban nem változtatták meg a HÉA adókulcsát, 25%-on stagnál. Természetesen megjegyzendő, hogy a 25%-os adókulcs az általános adókulcs. Svédországban is létezik két csökkentett adókulcs, az egyik 12%-os, amely főképp a szállodai szállásra, az élelmiszerekre (az alkoholos italok kivételével), az étkezési étkezésekre és az alacsony alkoholtartalmú vagy alkoholmentes italokra vonatkozik, illetve a 6%-os adókulcs, amely főképp az újságokra, magazinokra, könyvekre, e-könyvekre, személyszállításra, térképekre, zeneművekre, egyes kulturális szolgáltatásokra. E megállapítások után kijelenthetem: mivel az adókulcs az elemzett periódusban nem változott (társasági adó – Románia, HÉA – Svédország), az adókulcs és a befolyt adómennyiség kapcsolatát nem lehet elemezni ebben a két esetben.

A következőkben a svédországi társaságiadó-kulcsot és a társasági adóból származó jövedelmet elemzem. A társaságiadó-kulcs csökkenő tendenciát mutat az elemzett periódusban, 2006-ban 28% volt, és három lépcsőben 2021-re lecsökkent 20,60%-ra, amely több mint 25%-os csökkenést jelent. Az egyszerű lineáris regressziót alkalmaztam azért, hogy lássam, a társasági adóból jegyzett jövedelem és az adókulcs változása között létezik-e kapcsolat. Az alkalmazott regresszió nem mutatott kapcsolatot a két ismérv között. Ezt a tényt azzal is alá tudom támasztani, hogy míg az adókulcs több mint 25%-kal csökkent, a társasági adóból befolyt jövedelem 2006–2018 között több mint 20%-ot nőtt (2006 – 10 722 millió euró, 2018 – 12 960 millió euró). Ez a tény ismét azt bizonyítja, hogy egy adó sikeressége, vagyis hogy mennyi pénzt teremt a költségvetésnek, nem egyenesen arányos az adókulcs mértékével. Svédországban is bebizonyították, hogy ahogy csökken az adókulcs, úgy lassan-lassan emelkedik a társasági-adó-jövedelem az állami költségvetésben.

Hasonlóan elemezve a romániai HÉA (TVA) adókulcs alakulását és a HÉA-ból befolyt adómennyiséget, a következtetés is hasonló, mint a svédországi társasági adó esetén. Az adókulcs 19%-ról 24%-ra való emelése valóban egy ideig többlet-adóbevételt jelentett, de miután a csökkentést 20%-ra eszközölték, és 2017-től 19%-ra, a hozzáadottérték-adóból befolyt pénz értéke főleg 2021-ben

nagy emelkedésnek indult. A lineáris regresszió segítségével ebben az esetben sem lehet kimutatni kapcsolatot az adókulcs és a HÉA-jövedelem között, a HÉA-ból befolyt érték 2006–2021 között 104,73%-kal növekedett.

Ezen következtetések alapján cáfolom a H_6 és H_7 hipotéziseket, hisz egyik esetben sem arányos az adókulcs mértéke az ebből az adóból jegyzett jövedelemmel, sem Románia, sem Svédország esetében.

Következtetés

■ A következtetéseimet felsorolásba rendezve:

1. Románia gazdasági teljesítménye (GDP, GDP PPP) 2006–2021 között számottevő fejlődést mutat.

2. A romániai konszolidált államháztartás jövedelme gyorsabb ütemben változik, mint a svédországi államháztartás jövedelme, tehát a dinamikája jobb, mint a svédországi állami jövedelmeké.

3. A romániai konszolidált államháztartás folyó évi összjövedelmében a fiskális jövedelmek főszerepet játszanak, a társadalombiztosítási járulékokkal és a nem fiskális jövedelmekkel szemben.

4. A romániai fiskális jövedelmek között a fogyasztási adók lényegesebbek a többi fiskális adókhoz képest.

5. A fogyasztási adók szerepe az állami összjövedelemben Svédország és Románia esetében hasonló, az arányok nincsenek távol egymástól. Romániában egy kicsivel fontosabb szerepet töltenek be, hisz az elemzett periódusban a részarányuk nagyobb (31,79%-38,62% Románia, 26,39%-29,32% Svédország).

6. Az adókulcs mértéke és az adóból befolyt jövedelem között nincs közvetlen kapcsolat (HÉA – Románia, társasági adó – Svédország).

■ IRODALOM

Labăr, Vincenţiu Adrian: *Spss pentru ştiinţele educaţiei*. Editura Polirom, Iaşi, 2008.
Walkenbach, J.: *Microsoft Excel 2016 Bible*. John Wiley & Sons, Inc., Indianapolis, 2015.
Taxes in Sweden. An English Summary of Tax Statistical Yearbook of Sweden. Swedish Tax Agency, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015.
Central government annual report 2021 – Summary. 2015, 2016, 2018.
Sweden's Convergence Programme 2017.
Swedish Government Offices Yearbook 2019, 2020, 2021.
https://www.bnr.ro/Cursul-de-schimb-3544.aspx
https://www.curs-valutar-bnr.ro/curs-valutar-mediu-lunar
https://www.ecb.europa.eu/stats/policy_and_exchange_rates/euro_reference_exchange_rates/html/eurofxref-graph-sek.en.html
https://hu.tradingeconomics.com/sweden/corporate-tax-rate
https://hu.tradingeconomics.com/sweden/gdp-per-capita
https://hu.tradingeconomics.com/sweden/gdp-per-capita-ppp
https://hu.tradingeconomics.com/sweden/population
https://hu.tradingeconomics.com/sweden/sales-tax-rate
https://mfinante.gov.ro/domenii/bugetul-de-stat/informatii-executie-bugetara

ANTALKA ÁGOTA

A KORONAVÍRUS, A HÁBORÚ ÉS AZ INFLÁCIÓ HATÁSA AZ EGYÉNEKRE ÉS A MUNKAHELYI VISZONYOKRA

■ 2019 decemberében a kínai Vuhan városában felfedezték a SARS-CoV-2 vírust, s 2020. március 11-én az Egészségügyi Világszervezet (WHO) világjárvánnyá nyilvánította a koronavírus okozta járványt. A pandémia új bizonytalanságot hozott világszerte, hiszen munkahelyek, munkakörök szűntek meg, valamint az addig személyes jelenléttel történő munkavégzést felváltotta a home office, illetve különböző hibrid típusú megoldások. Mindezekkel egyidejűleg szemtanúi lehettünk a rugalmas munkavégzési formák gyors ütemű terjeszkedésének. A munkaerőpiaci szereplőknek gyorsan és hatékonyan kellett alkalmazkodniuk a megváltozott munkavégzési körülményekhez. A területi és személyi karanténok, a személyek mozgásának korlátozása, a továbbfertőzés lehetőségeinek csökkentése súlyos hatást fejtett ki a gazdaságra globálisan. A lépések gyárbezárásokhoz, szolgáltatások leállásához, ellátási nehézségekhez vezettek, mely gazdasági kihívások már a turizmuson kívüli cégeket is veszélyeztették, messze túlmutatva a közvetlen, súlyos gazdasági hatásokon. Az elhúzódó bizonytalanság a fogyasztási és a beruházási keresletet csökkentette, ami a gazdasági teljesítmény további, szélesebb körű visszaesését hozta magával. A termelési zavarok, a gyenge konjunktúra kikezdték a vállalati gazdálkodás stabilitását, a termelékenység növekedése elakadt, a kieső bevételek sok esetben az eladósodott cégeket a fizetésképtelenségig sodorták.

Ahhoz, hogy a társadalom megfelelően tudjon működni, a munkahelyek fenntartása kell hogy legyen a cél. Ehhez fizikálisan, mentálisan, pszichésen egészséges emberek munkájára van szükség...

A munkavállaló és a munkáltató közötti hagyományos határ is változásokon ment és megy át, egyre gyakoribbak a projekt-együttműködési platformok.

2022. február 24-én Oroszország megtámadta Ukrajnát. Sokak szerint ezzel Oroszország megsértette a nemzetközi jogot és Ukrajna szuverenitását, ennek következményeként számos ország gazdasági szankciókat vezetett be Oroszország, orosz magánszemélyek és vállalatok ellen. Mindezen történések a már meglévő társadalmi, gazdasági kihívások mellett továbbiakat jelentenek társadalmunk számára, mint például a gazdasági problémák és az azokból létrejövő átmeneti vagy tartós termelési leállások, amelyek nagy veszélyt jelentenek a vállalatok, intézmények és azok alkalmazottai számára. Ezek nemcsak munkahelyek megszűnésének fenyegetését, hanem bizonyos, eddig természetesnek vett források eltűnését is jelenthetik a mindennapjainkban.

Ezek az események nemcsak gazdasági, hanem pszichés, szociális területen is kifejtik hatásukat. Ilyen jellegű következményeik egyelőre csak részben tárhatóak fel, hiszen az események nem zárultak le, továbbra is vannak fertőzések, illetve a háború is zajlik, tehát rövid és hosszú távú hatásaik még ezután fognak megmutatkozni. Azonban az elmúlt három év adatai alapján előrevetíthetőek azok a változások, melyek egész társadalmunkat érinteni fogják, s amelyekkel érdemes számolnunk, illetve amelyekre lehetőségeinkhez képest fel kell készülni.

Ennek töredékes feltárására tettem kísérletet, s a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Sepsiszentgyörgyi Kihelyezett Tagozata Közigazgatási Tanszékének harmadéves hallgatóival egy célirányos kutatást végeztem, melyben 166 kutatási alanyt kérdeztünk arról, hogyan érintették őket az elmúlt (?) járvány és a szomszédban zajló háború időszakában a humán erőforrásokat befolyásoló tényezők, milyen változásokat érzékeltek ezekkel kapcsolatosan.

A megkérdezettek 33,7%-a (számszerűsítve 56) férfi, 66,3%-a (110) nő. Életkorukat tekintve: a megkérdezettek 18,1%-a a pályakezdő (18–25 éves), 15,7%-a a 26–35 év közti, 28,9% a 36–45 éves, 28,9% a 46–55 éves, 8,4% az 56–66+ éves korosztályt képviselte. A megkérdezettek 4,8%-a rendelkezik doktori fokozattal, 19,3%-a mesterivel, 36,1% egyetemi alapképzést végzett, 6% posztliceálisat, 27,2% érettségizett, és 6,6% 10 osztályt. Családi állapotukat tekintve 20,5% egyedülálló, 15,1% élettársi kapcsolatban van, 57,8% házas, 4,8% elvált, és 1,8% özvegy.

A megkérdezettek 50,6%-a szangvinikusnak vallotta magát, 36,7% kolerikusnak, 7,8% melankolikusnak és 4,8% flegmatikusnak. A megkérdezettek, bár saját bevallásuk szerint alapvető személyiségjegyeikben nem változtak az elmúlt három év történéseinek hatására, arról számoltak be, hogy értékrendszerükben történtek módosulások. Ezeket mutatja a következő táblázat:

Érték	Teljes mértékben megváltozott	Nagyobb mértékben megváltozott	Kismértékben változott	Nem változott
Család	7,8%	4,8%	20,5%	66,9%
Belső harmónia	6%	15%	38%	41%
Békés világ	13,3%	27,1%	32,5%	27,1%
Boldogság	5,5%	12,6%	31,3%	50,6%
Bölcsesség	9%	23,5%	18,1%	49,4%
Érett szeretet	7,8%	16,3%	20,5%	55,4%

Barátság	9%	20,6%	34,3%	36,1%
Önbecsülés	6,6%	15,1%	28,9%	49,4%
Öröm	7,8%	16,9%	28,9%	46,4%
Társas elismerés	6,6%	13,9%	34,3%	45,2%
Teljesítményérzés	9,6%	17,5%	31,3%	41,6%

Amint az adatok tükrében is megmutatkozik, a mért populáció többségénél az alapvető értékek változásokat mutatnak az elmúlt három év hatásainak következtében. A legszembetűnőbben a békével kapcsolatos hozzáállás változott. A kutatásban részt vett személyek 72,9%-ánál változott az elmúlt három év történéseinek következtében a békével kapcsolatos értékrendszerük, elképzeléseik. Azt követően a barátság kérdése fogalmazódott át legtöbbeknél, nyilván a bezártság, a távolságtartási kényszerhelyzetek is nagyban hozzájárultak ezekhez a változásokhoz. Elgondolkodtató, hogy a többi megfogalmazott érték a kutatott populáció körülbelül felénél átalakult az elmúlt három év történései miatt. Mindez okot ad a már említett mérlegelésre és felkészülésre a társadalmi változások hatásainak szempontjából.

Ami az instrumentális értékek mérését illeti, a következő összesített adatokat kaptuk:

Instrumentális érték	Teljes mértékben megváltozott	Nagyobb mértékben megváltozott	Kismértékben változott	Nem változott
Tisztesség	7,8%	9%	18,7%	64,5%
Bátorság	4,8%	15,1%	28,3%	51,8%
Engedelmesség	6%	9%	36,1%	48,8%
Felelősségérzet	10,2%	16,3%	24,7%	48,8%
Önuralom	6,6%	16,9%	30,7%	45,8%
Udvariasság	3,6%	11,4%	21,7%	63,3%
Segítőkészség	8,4%	13,9%	20,5%	57,2%

A kutatási alanyok megközelítőleg fele az instrumentális értékek esetében is különböző mértékű, de látványos változásokat érzékelt saját magán az elmúlt három év történései hatására. A változásokon átment legérintettebb instrumentális értékként az önuralom fogalmazódott meg, azt a felelősségérzet és az engedelmesség követi, de a többi esetében is jelentős adatok hívják fel a figyelmünket arra, hogy a társadalom olyan értékbeli változásokon megy át, melyekre oda kell figyelnünk.

Az alapvető szükségletek változásait Maslow elméleteinek figyelembevételével mértük, ezt mutatja a következő táblázat.

Azt, hogy milyen mélyen érinti társadalmunkat a járvány és a szomszédban dúló háború, illetve milyen inflációs következményei vannak, lesznek mindennek, mi sem bizonyíthatja jobban, mint az a tény, hogy legnagyobb százalékban az anyagi biztonság szükséglete jelenik meg, mely 76,9%-ban változásokat hozott a kutatott alanyok megítélése szerint, ezt 73,3%-kal követi az egészség iránti szükséglet. A család iránti szükséglet esetében a legalacsonyabb, 38% az érzé-

Maslow-szükségletek	Teljes mértékben megváltozott	Nagyobb mértékben megváltozott	Kismértékben változott	Nem változott
Fiziológiai szükségletek: evés	4,8%	13,3%	27,7%	54,2%
Fiziológiai szükségletek: ivás	4,8%	9%	24,7%	61,4%
Fiziológiai szükségletek: szexuális szükséglet	6%	10,8%	21,7%	61,4%
Biztonsági szükségletek: fizikai biztonság szükséglete	6,6%	13,9%	34,9%	44,6%
Biztonsági szükségletek: anyagi biztonság szükséglete	10,2%	22,9%	33,7%	33,1%
Biztonsági szükségletek: erkölcsi biztonság szükséglete	7,8%	13,9%	28,3%	50%
Biztonsági szükségletek: egészségi szükségletek	9,6%	21,7%	31,9%	36,7%
Szociális szükségletek: barátság szükséglete	8,4%	16,9%	32,5%	42,2%
Szociális szükségletek: család szükséglete	8,4%	10,8%	18,7%	62%
Szociális szükségletek: szeretet szükséglete	7,2%	10,2%	21,1%	61,4%
Szociális szükségletek: valahová tartozás szükséglete	7,8%	13,9%	21,1%	57,2%
Önbecsülés szükséglete	6%	12%	25,4%	56,6%
Presztízs szükséglete	6%	14,5%	21,7%	57,8%
Elismerés szükséglete	5,4%	12,7%	27,7%	54,2%
Pozíció szükséglete	5,4%	14,5%	21,7%	58,4%
Kreativitás szükséglete	6%	13,9%	25,3%	54,8%
Önfenntartás szükséglete	8,4%	18,7%	22,9%	50%
Személyes fejlődés szükséglete	7,8%	16,9%	27,7%	47,6%
Céltudatosság szükséglete	8,4%	17,5%	23,5%	50,6%

kelt változás; tehát minden területen voltak, vannak változások az emberi szükségletek tekintetében is.

Az alapszükségleteinken túl minden életünket érintő területen észlelhetőek változások. Ezt mutatják azok az adatok, amelyek a kutatott alanyok munkahelyét érintő vagy befolyásoló külső tényezők változásait mérték. Ezt mutatja a következő táblázat.

Az adatok tükrében legnagyobb mértékben a gazdasági folyamatok változásai vannak hatással a hétköznapi emberek életére. 70,5%-nál tapasztalható változás az elmúlt három év hatására, míg a legkisebb változás a jogrend alakulásában érzékelhető. Ugyanakkor jelentősek a munkaerőpiaci (65,7%) és a szervezeti átalakulások (56,6%) hatásai is.

Felmérések igazolják, hogy a lakosság megközelítőleg kétharmada a járvány első hulláma idején tapasztalt valamilyen változást a munkahelyét illetően, többségük azonban arról számolt be, hogy a munkamennyiség növekedését ér-

A kutatott alanyok munkahelyét befolyásoló külső tényezőkről alkotott vélemény	Teljes mértékben megváltozott	Nagyobb mértékben megváltozott	Kismértékben változott	Nem változott
Gazdasági folyamatok hatása a kutatott személy életére	13,3%	21,7%	35,5%	29,5%
A munkaerőpiac változásainak hatása a kutatott személy életére	10,2%	15,7%	39,8%	34,3%
Jogrend alakulása a kutatott személy életére nézve	8,4%	12,7%	35,5%	43,4%
Szervezeti, munkahelyi átalakulások hatása a kutatott személy életére	12%	13,3%	36,1%	38,6%

zékelte, megváltozott az addigi munkaidő vagy épp a munkavégzés módja, sokszor helye is.

Sok vállalat áttért ideig-óráig a home office megoldásra, azonban emiatt beszűkült a világ, a munkatársak csak a közvetlen kollégáikkal és a vezetővel álltak szoros kapcsolatban ez idő alatt. Természetesen pozitív hozadékai is voltak a megváltozott munkakörülményeknek. Megfigyelték, hogy például felértékelődött az alkalmazottak, de a társadalom szintjén is a szolidaritás érzése, sokkal megértőbbek voltak egymás élethelyzete iránt az emberek, jobban alkalmazkodtak egymáshoz, együttműködőbbé váltak. Hozott mindez egy olyan pozitív felismerést is, hogy képesek vagyunk olyan helyzeteket is megoldani, illetve elsajátítani olyan képességeket (lásd a különböző online felületek kezelése), amelyekről korábban nem gondoltuk volna.

Ez azonban nem csökkenti az ember személyes és társas kapcsolat, jelenlét iránti szükségletét, igényét, mely bizonyítottan a kreativitás alapmotívuma. A kialakult kényszermegoldások helyett a munkáltatók új és rugalmas megoldásokat kell hogy javasoljanak, eszközöljenek, melyek a dolgozók igényeit is figyelembe veszik, csökkentve az egészségügyi kockázatokat, és a munkavégzés hatékonyságának és minőségének a növeléséhez járulnak hozzá.

Megvizsgáltam a munkahelyi tényezőknél tapasztalt változások érzékelhető alakulását is:

Az elmúlt három év változásai a különböző területeken	Romlott	Ugyanolyan	Javult
Emberi erőforrások	47%	47%	6%
Megfelelő szakemberek	41,6%	51,2%	7,2%
Vállalati hangulatok	43,4%	46,4%	10,2%
Személyzetfejlesztés	30,1%	58,5%	11,4%
Ösztönzési lehetőségek	38%	51,8%	10,2%
Teljesítmény	35,5%	54,2%	10,2%
Anyagi juttatások	45,2%	42,8%	12%

A válaszok alapján megközelítőleg minden második megkérdezett alany érzékel változásokat, 30,1–47% azok aránya, akik szerint romlott a helyzet, legyen

szó emberi erőforrásokról, megfelelő szakemberekről, munkahelyen uralkodó hangulatról, ösztönzési lehetőségekről, teljesítményről vagy anyagi juttatásokról, s csupán 6–12% érzékel javulást ezeken a területeken.

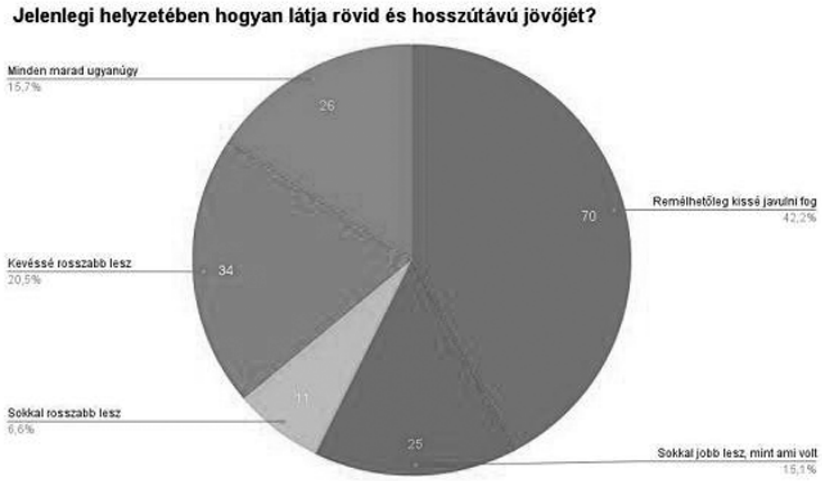
A munkateljesítmény, illetve az azt befolyásoló tényezők megítélése az elmúlt három év változásainak tükrében:

Az elmúlt három év változásainak következtében hogyan érzékeli saját munkateljesítményét, mi változott	Romlott	Ugyanolyan	Javult
Türelem	26,5%	51,8%	21,7%
Energiaszint	33,7%	49,4%	16,9%
Bizonyítási vágy	16,9%	58,4%	24,7%
Kollegialitás	15,1%	66,9%	18%
Munkahely iránti hűség	19,3%	62,7%	18%
Figyelmi kapacitás	24,1%	57,8%	18,1%
Kreativitás	15,1%	63,9%	21%
Értékrendszer	14,5%	53%	32,5%
Rövid távú szakmai tervek	13,9%	63,9%	22,3%
Hosszú távú szakmai tervek	17,5%	55,4%	27,1%
Fegyelem	14,5%	65,7%	19,8%
Problémamegoldó készség	11,4%	57,2%	31,4%
Kommunikációs készség	12%	61,4%	26,6%
Meggyőzési készség	15,1%	64,5%	20,4%
Problémaelemző készség	15,7%	56%	28,3%
Reális pozíció megítélése	13,9%	63,8%	22,3%
Véleményformálás	16,3%	58,4%	25,4%
Belső egyensúly	16,9%	61,4%	21,7%
Tudatosság	9,6%	62,7%	27,7%
Elfogadás	13,3%	59,6%	27,1%
Személyközi konfliktusok	24,1%	63,3%	12,7%
Személyen belüli konfliktusok	15,7%	71,7%	12,6%
Csoporton belüli konfliktusok	17,5%	66,9%	15,6%
Csoportok közötti konfliktusok	19,9%	65,1%	15%
Szervezeten belüli konfliktusok	19,9%	66,3%	13,8%
Szervezetek közötti konfliktusok	17,5%	69,3%	13,2%

49,4%–71,7% nem észlelt változásokat ezen a területen, a mért populáció maradék 50,6%–28,3%-a nagyrészt fele-fele arányban oszlik meg aszerint, hogy ki jobbnak, ki rosszabbnak érzi a változásokat. A legnagyobb pozitív változást a kutatott személyek az értékrendszer (32,5%) és a problémamegoldó készség (31,4%) esetében határozták meg, míg legrosszabbnak ez időszakban az energiaszint (33,7%) és a türelem (26,5%) megváltozását, illetve hiányát. Erre a leg-

újabb nemzetközi szakirodalom is felhívja a figyelmet, illetve kutatások folynak ezen területek, illetve az okok feltárására.

A tekintetben, hogy a kutatásban részt vett személyek hogyan látják jövőjüket, a mérleg nyelve pozitív irányt mutat: 57% jobb jövőben reménykedik, 27% sötétebb jövőt sejt, míg 16% szerint nem lesz változás.

A kutatás folyamán kapott eredmények tükrében érdemes figyelmet szentelni a humán erőforrásra való hatásokra, a közelmúltban lezajlott események következményeire és e területen a jövőre vonatkozóan előrevetített figyelmeztetésekre.

Hiszen az elmúlt időszakban ugrásszerűen megnőtt a mentális megbetegedések száma is, valamint a pszichoaktívszer-függőségekben (pl. alkohol, nikotin, drogok) szenvedő egyének számára is felhívják a szakemberek a figyelmet, mert mindez a humán szférán keresztül a munkahelyek, illetve az egész társadalom problémáját képezheti. A szakemberek arról számolnak be, hogy a pszichoszomatikus betegségek esetében is ugrásszerű változásokat figyeltek meg.

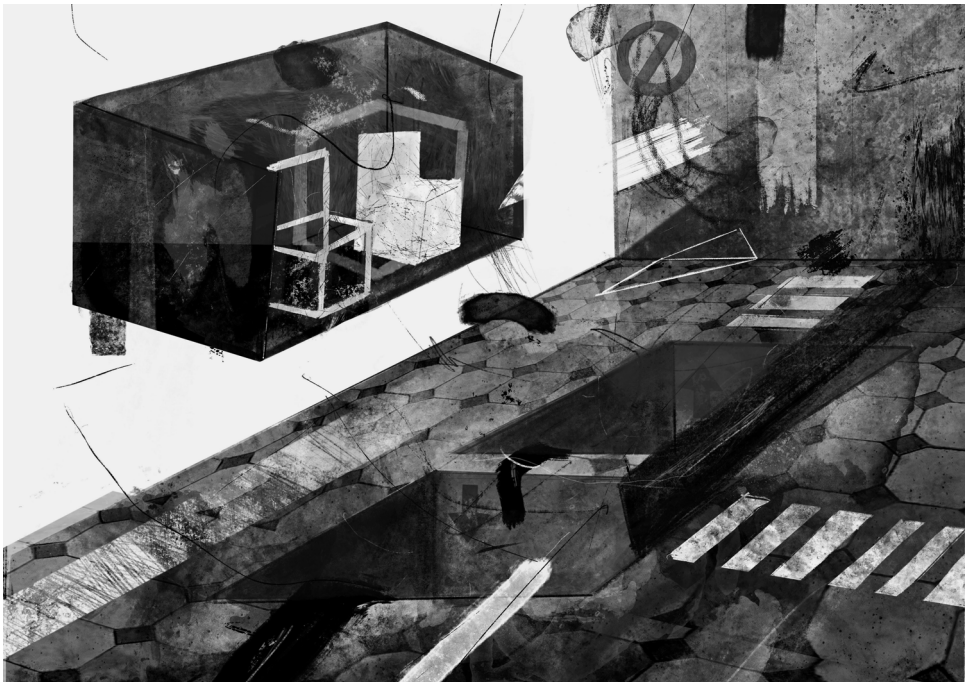
Ugyanakkor a járványhelyzet és a vele járó gazdasági válság megnövelte a szorongásszintet, ezért épp a pszichoaktív szerek – szorongásoldó tulajdonságuk miatt – egyre több embernek jelentettek rövid távú menekülést, így világszerte várható volt a használatuk növekedése. Ezek a folyamatok is kihatással vannak teljes társadalmunkra.

Az online térbe való kényszerülés hatására megnőtt az internetfüggőségek száma is, kontrollálatlanná vált a különböző tartalmaknak az emberi pszichére tett hatása (Facebook, Instagram, TikTok, Tweeter, Snapchat, BeReal, különböző szerencsejátékok stb.).

Az európai helyreállítási terv, melyben az EU 2021–2027-es költségvetését és helyreállítási tevékenységeit határozta meg, annak érdekében, hogy az Unió polgárai, vállalkozásai és tagállamai támogatást kapjanak a világjárvány okozta gazdasági visszaesésből való kilábaláshoz, majd a Next Generation EU (NGEU) elnevezésű, rendkívüli helyreállítási eszközt ötvöző költségvetési csomag segíti az EU-t a világjárvány utáni újjáépítésben, továbbá támogatja a zöld és a digitális átállást célzó beruházásokat.

A koronavírus-járvány, a szomszédban zajló háború, az atomfenyegetettség, az érezhetően elszabaduló infláció, mely megélhetési nehézségeket von maga után, az energiaválság, a klímaváltozás olyan terheket ró a társadalmunkra, melyekkel nehéz megbirkózni, még abban az esetben is, ha saját életünkben nem történnek tragédiák. Mindebből adódóan ez az időszak kritikusan befolyásolja a hétköznapjainkat, munkahelyi viszonyainkat, mentális egészségünket és anyagi biztonságunkat. Ez megmutatkozik az embereken. Érezhető a munkahelyeken. Ezért segítségre, támogatásra és kellő felkészülésre van szükség az előttünk álló időszakban.

Ahhoz, hogy a társadalom megfelelően tudjon működni, a munkahelyek fenntartása kell hogy legyen a cél. Ehhez fizikálisan, mentálisan, pszichésen egészséges emberek munkájára van szükség egy egészséges értékrendű, megfelelő munkamorállal és szükségletekkel rendelkező társadalomban, ahol a fejlődés a prioritás. Ez és a hasonló kutatások is arra szolgálnak, hogy felhívják a figyelmet a változásokra s az általuk generált módosulásokra, hogy még időben fel lehessen ismerni s hatékonyan módosítani, befolyásolni azokat a történéseket, melyekre hatással szeretnénk lenni a megfelelő irányok megtartása érdekében.

FAZAKAS LÁSZLÓ

HÉTKÖZNAPI BOSSZÚSÁGOK KOLOZSVÁRON A VÍZVEZETÉK KIÉPÍTÉSE ALATT ÉS UTÁN (1895–1918)

■ Kolozsváron a modern vízvezeték kiépítése iránti igény az 1870-es, de főleg az 1880-as évek során kezdett teret hódítani.[1] Akkoriban ugyanis egyre több elemzés született arról, hogy a gyatra köztisztasági viszonyok miatt a talaj, valamint a közkutak vize szennyezetté vált.[2] Ennek következtében a városatyák figyelme fokozatosan a vízellátó rendszerek kiépítése felé terelődött. Érdemi előrelépés azonban ekkor még nem történt. A fordulatot pár évvel később, 1885-ben a Vallás- és Közoktatási Minisztérium hozta meg, aminek eredményeképp Kolozsvár, Erdélyben elsőként, modern vízművet és vízvezetéket kapott.[3] A városi képviselők úgy tervezték, hogy ezt idővel az egész településre kiterjesztik, és mellé szennycsatornát is építenek. De a nagyratörő tervek lassú tárgyalásokba torkolltak, ami az ügy elakadásához vezetett. Eközben Magyarországon ismét felütötte fejét a kolera. Az 1892-es hullámot Kolozsvár szerencsésen átvészelte, ám az 1893-as már súlyosan érintette – legalábbis a többi erdélyi településhez képest.[4] Ennek és egy vízügyi botránynak a hatására a vízvezeték létesítését célzó törekvések felgyorsultak. Lényegében már 1894 során elkezdődtek az építkezési munkálatok, és mindössze négy év alatt a város központját, jelentősebb utcáit vezetékes vízzel látták el. A csőhálózatok lefektetése, üzemeltetése és a vezetékek használata azonban számos bosszúsággal járt, melyek igencsak megnehezítették a városlakók hétköznapjait. A következőkben tehát azt fogom bemutatni néhány korabeli példán keresztül, hogy a 19. század utolsó harmadában elkészült vízvezeték milyen kellemetlenségeket okozott a kolozsváriak számára, és hogyan befolyásolta a mindennapi életüket.

Balesetveszélyes közlekedés, csőrepedés, szennyeződés

■ A vízvezeték fővezetékeinek kiépítése 1894-ben vette kezdetét. Az utcákat felásó, feltörő munkák miatt Kolozsvár ezekben az években úgy festett, mint egy ostromlott város. Gyakorlatilag az összes nagyobb és forgalmasabb utcát megbolygatták, ezzel jelentős közlekedési és szállítási bonyodalmakat okozva: „A csatornázási és vízvezetéki munkálatokra most, hogy a belváros utcáit ássák föl, egyre több a panasz. A járműveket a Belmagyar utcán egyáltalán nem engedik közlekedni, a Szappan utcák még mindig járhatatlanok, úgy, hogy a közönség azt sem tudja, merre mehet szekerével haza."[5] Ugyanakkor nemcsak az utakon közlekedők, hanem a járdákat használó gyalogosok is akadályoztatva voltak. Egy 1897-es adat szerint Kolozsváron „107 helyen romlott meg a járda, miből legtöbbnek a vízvezetéki csövek, aztán a csatornák lerakása, a légszeszcsövek és a telefonkábelek lefektetése az oka".[6] A város forgalmát megbénító munkák azonban a kisebb gondok közé tartoztak – már amennyiben ezt mérni lehet. Ennél jóval súlyosabb helyzet állt elő az utómunkálatok során, vagyis miután a lefektetett csővezetékeket visszaásták. Az adott útszakasz ugyanis több helyen balesetveszélyessé vált. Ennek oka, hogy a szakszerűtlen földmunkák következtében az úttestek felszíne besüppedt:[7] „A ko-

lozsvári vízvezeték és csatornázás építése folyamán a Külmagyar utcai földmunkák elvégzése után a tegnapelőtti fellegszakadás 60–80 méter hosszan berokkantotta az úttestet. Az óriási víz ellepte az egész utcát, úgy, hogy a lovak patán felül gázoltak a szennyes árban, így az ott hajtó fiakeresek közül kettő belehajtott a süppedékbe, s lovaik nagyobb sérüléseket szenvedtek."[8] Pár hónap múlva egy kísértetiesen hasonló eset történt a Híd utcában is. Ezúttal azonban nem a talajsüppedés okozta a balesetet, hanem a vízvezetékcsövek számára kiásott gödrök: „A dolog úgy történt, hogy két kocsi jött egymással szembe, és mikor az egyik ki akarta a másikat kerülni, egyenesen nekihajtott a megásott gödörnek, melyet a sötétben nem láthatott. Nagyon sok időbe került, míg az elnyomorodott állatot ki tudták húzni a mély gödörből."[9]

A problémák sorozata ezzel nem ért véget, hiszen a kiépített vízvezetékkel és a hozzá kapcsolt közkutakkal is számos gond adódott. A hivatalos szervek rendszeresen arról tettek jelentést, hogy egyes utcák vízellátása akadozott vagy egyáltalán nem működött.[10] A Felső-Szén utcában például egy meghibásodás miatt öt napig éjjel-nappal folyt a víz, hogy aztán a hatóságok, jobb megoldás híján, napokra elzárják a vizet a lakosságtól. Ez értelemszerűen vízhiányhoz vezetett, ezért az utca lakosai két régi gémeskútból próbáltak vizet szerezni. Ám mindkét kút vize szennyezett volt.[11] Igaz, ennél a vezetékes víz minősége sem tűnt sokkal jobbnak, mivel azt is gyakorta érte külső szennyeződés: „A kolozsvári vízvezeték vize, melyet ez idő szerint [1897] a város lakosságának mintegy 60%-a fogyaszt, sötétszürke színű, zavaros, iszapos folyadék lett, melyen nem lehet átlátni."[12] Emiatt a vizet csak forralás és szűrés után tudták ivóvízként használni.[13] Ez az állapot annyira gyakorivá és megszokottá vált Kolozsváron, hogy a vízvezeték rövidesen élcelődések tárgyává lett: „Örömhír. A kolozsvári vízvezetéket holnap (szerdán) este kilenc órakor elzárják. Gyászhír. A kolozsvári vízvezetéket csütörtökön reggel négy órakor újból megnyitják."[14]

A szennyeződéseken túl szintén állandó problémaként jelentkezett a vízvezetéki csőhálózat repedése. „Mi lesz még az ilyen munkákból 10–20 év alatt?" – tette fel aggódó kérdését Albach Géza polgármester.[15] A jelek ugyanis nem voltak biztatóak. 1895-ben Szepessy Lajos, 1900-ban pedig Biasini Sándor helyi vállalkozó pincéjét tette tönkre egy csőrepedés. De a patinás New York-palota tulajdonosának és üzemeltetőjének is fájhatott a feje, amikor megtudta, hogy a vízvezeték miatt a szálloda alagsora megtelt vízzel. A gazdasági tanintézet diákjai ennél szerencsésebbek voltak, hiszen ők csak a földből feltörő víz látványát tapasztalták meg, a tantermek szárazak maradtak.[16]

A pazarló város

■ Mindeközben a vízvezetéki munkálatok gyorsan haladtak előre, így egyre több kolozsvári jutott vezetékes vízhez. Ez viszont az 1887-ben átadott fásberki vízgyűjtő apadását eredményezte. Félő volt tehát, hogy a nagy igénybevétel miatt Kolozsváron vízhiány alakul ki. Hogy a vízfogyasztás ütemét lassítsák, Salamon Antal vízvezetéki igazgató takarékosságra intette a lakosságot: „a vízvezetéki gyűjtőkutakban a víz annyira apadóban van, hogy a közönségnek esetleg rövid idő alatt még ivóvize sem lesz, hacsak a víz célszerűen és takarékosan nem használtatik".[17] Valamint hangsúlyozta, hogy a vezetékes vizet se fürdésre, se főzésre, se öntözésre ne használják. Csakis ivásra. A felszólítás azonban süket fülekre talált. A fásberki vízgyűjtő továbbra is gyorsan apadt: „A városi vízvezeték kútjai, dacára, hogy a szűrőtelep a végén megnagyobbíttatott, egy idő óta ismét nem képesek elegendő vízzel ellátni a várost. Azaz, ha csak ivásra és főzésre használtatik a vízvezetéki víz, elegendő volna. Ám mind a magánvezetékekből, mind a közkutakból a víz nagyobb részét nem ivásra és főzésre, hanem mindenféle más célra használják, mégpedig a lehető legnagyobb pazarlással. Azért néhány nap óta

annyira jutott a dolog, hogy a házak emeletén, főként pedig a különben is magasan fekvő Alsó-Szén utcai egyetemi intézetekben éppen akkor nem áll víz rendelkezésre, amikor előadások és kísérletezések alkalmával a legnagyobb szükség volna arra, úgyhogy a vízhiány miatt már többször félbe kellett hagyni az előadást."[18] A sors fintora, hogy anno a Vallás- és Közoktatási Minisztérium éppen azért akart vízvezetéket építeni Kolozsvárra, hogy az egyetemi intézetekben zavartalanul folyhassanak a kutatások. Most pedig azzal kellett szembesülniük, hogy az akadozó vízellátás folytán a laboratóriumokat nem tudták használni. A probléma mérséklése érdekében a városi tanács „helybenhagyta a vízvezetéki igazgatóság abbeli intézkedését, hogy a vízpazarlás korlátozása céljából a vízvezetéki utcai kutak egy részét a közhasználattól elzárja. A nyitva hagyott vízvezetéki utcai kutakról a vízszállítás hordókkal vagy más hasonló nagy edénnyel büntetés terhe alatt tilos."[19]

A szigorú intézkedések és figyelmeztetések ellenére a vízhiány évről évre súlyosbodott. Ahhoz tehát, hogy Kolozsvár ne maradjon víz nélkül, valamint a már lefektetett csővezetékeket optimálisan lehessen használni, mindenképp gyors megoldásra volt szükség. Ám a városatyák képtelenek voltak közös nevezőre jutni. Abban egyetértettek, hogy a problémát mihamarabb orvosolni kell. A gondok ott kezdődtek, amikor a képviselők a megoldás mikéntjére keresték a választ. Az egyik tábor ugyanis a közegészségügyileg kockázatos, de kevesebb költséggel járó és gyorsan kivitelezhető fásberki vízmű bővítését szorgalmazta. A másik tábor egy új, sok időbe és jelentős pénzösszegbe kerülő, de biztonságos vízmű kiépítése mellett kampányolt. Végül ez utóbbira esett a választás.[20]

Az oly sok konfliktust és bonyodalmat generáló új vízművet és vízgyűjtőt, mely Szászfenes határában lett kiépítve, 1898 novemberében adták át: „Bármily meglepően hangozzék is a hír, bármekkora szerénységgel hallgasson is róla a hatóság, a mi értesülésünk szerint készen van a kolozsvári új vízvezeték, amennyire az egy folyton fejlesztendő műről elmondható. […] Az új víz keményebb, mint a régi lágy fásberki víz, s igen kellemes ízű, ámbár még néhány napon át érezhető lesz az új csövektől származó vasíz" – adta hírül a *Magyar Polgár*.[21] Jóllehet azt hozzá kell tenni, hogy ez egyelőre csak részleges kapacitással, a fásberki vízművet kiegészítve üzemelt. Ennek oka, hogy a város vízellátásának rendezését nem lehetett tovább halogatni, így amint a vízmű szivattyúi beindultak, máris elkezdődött a vízszállítás. Ekkor sokan, köztük a városatyák, azt remélték, hogy Kolozsvár zavartalan vízellátását immáron évtizedekre biztosították. De tévedtek, a vízhiány ugyanis nem szűnt meg. A városi tanács emiatt „a vízvezetéki igazgatóságot utasította, hogy a vízvezetéki biztosokkal a házi vízvezetékeket és a vízfogyasztást szigorúan ellenőriztesse, és ahol vízpazarlást állapít meg, ha a berendezést az illetők haladéktalanul ki nem javíttatják, ott a házivezetéket a városi hálózattól zárassa el".[22] Az aggodalom érthető volt, hiszen a beszámolók szerint Kolozsvár akkortájt óránként 300 000 liter vizet fogyasztott, ami messze felülmúlta a korábbi becsléseket.[23]

A hatósági ellenőrzések azonban nem váltak be. A vízpazarlás a későbbi években is folytatódott: „[…] a legtöbb háznál derűre-borúra fecsérlik a vizet. […] A fürdőzéseknél feleslegesen sok vizet használnak el. Mintha senkinek sem jutna eszébe, hogy a vízvezeték vízmennyiségének is van határa."[24] A helyzet fokozatos romlása következtében a városi tanács kénytelen volt keményebben fellépni, ami végül újfent a vízvezeték elzárását jelentette: „Az a pazarló bánásmód, melyet közönségünk a vízvezeték vizével oly gyakran és szívesen elkövet, a mostani tartós szárazság idején ismét annyira elfogyasztotta a gyűjtőkút vízmennyiségét, hogy az igazgatóságnak az esetleges vízhiány meggátlása céljából óvintézkedést kell tennie. Ennek következtében ma, csütörtökön este 8 órától kezdődőleg holnap péntek reggeli 6 óráig a vízvezeték csőhálózatát elzárják."[25] A drákói intézkedést a

következő évek során többször megismételték.[26] Mindhiába. Az egyik helyi napilap ugyanis azt figyelte meg, hogy a vízvezeték elzárása kontraproduktív, mivel a kolozsváriak egy része, amikor „megjelenik a figyelmeztetés, hogy el fogják zárni a vízvezetéket, akkor minden előteremthető edényt teleereszt vízzel, a fürdőkádat és egyéb alkalmatosságot szintén megtöltik egészen, elkészülve arra az eshetőségre is, ha tűz találna kiütni. Reggel aztán a meggyűjtött vizet ismét beöntik a csatornába, miután semmi szükség nem volt arra. Elpazarol pedig minden lakó ezzel az eljárással 400–1000 liter vizet."[27] Emellett más tényezők is hozzájárultak a vezetékes víz mennyiségének csökkenéséhez. Az *Ellenzék* napilap egyik munkatársának megfigyelései szerint Kolozsváron „igen sok víz pazarlódik el azáltal, hogy a közkutak nincsenek ellátva ivópohárral. Emiatt két deciliter víz helyett, mely a szomjúságot teljesen kielégítené, több literre menő víz megy kárba minden szomjas ember után. Az utcák öntözését közel a Szamoshoz nem a vízvezetéki vízzel kéne végeztetni. A vízhordók megtöltésénél okvetlen olyan embereket kéne alkalmazni, akik ügyelnek arra, hogy a tudatlan összekapcsolás folytán valóságos vízáradás támadjon."[28] Természetesen az itt felsoroltakon túl egyéb gondok is befolyásolták a víz apadását. Például „minden második házi toalettben állandóan csorog az elromlott vízvezetéki cső".[29] Ekkoriban (1905-ben) Kolozsváron valamivel több, mint 1000 fürdőszoba volt használatban.[30]

Az ehhez hasonló problémák felszámolása érdekében Rigler Gusztáv egyetemi tanár jóval szigorúbb hatósági ellenőrzéseket sürgetett: „Tessék irgalom nélkül megbüntetni a hatóságnak azt a háziurat, akinél a csövek rosszak, a klozetekbe éjjel-nappal zúg a víz, és folyton csorog a csap. De ettől persze fáznak! Hátha a pár év múlva elkövetkező választásnál valami baj esnék!"[31] Mint kiderült, a képviselők „nem fáztak", és a professzor javaslata hamarosan alkalmazásra került. A városvezetés ugyanis szintén azon a véleményen volt, hogy a vízpazarlás mérséklése érdekében sokkal hatékonyabb és szigorúbb beavatkozásra van szükség. Rövidesen a városi képviselők a vízvezetéki szabályrendelet módosítását is fontolóra vették, amiből aztán egy új szabályrendelet született, amely sok egyéb mellett a vízvezeték helyes használatának pontjait rögzítette.[32] A legfontosabb paragrafus szerint: „A vízvezeték vize háztartási célokra vagy előzetes külön engedély alapján, ezen kívül egyéb célokra is takarékossággal használandó fel."[33] A hangsúly egyértelműen a takarékosságon volt. Azokat a vízvezetékkel rendelkező háztulajdonosokat, némely esetekben a bérlőket, akik a szabályrendelet pontjainak nem tettek eleget, 200 koronáig terjedő büntetéssel sújtották. Ám ez sem segített. Kolozsváron még 1911-ben is a vízvezeték esténkénti elzárásával próbálták csökkenteni a vízhiányt. A helyzet tarthatatlanságára utal, hogy immáron Budapestről is jelezték: a problémát ideje lenne véglegesen rendezni.[34] Erre, a vízvezeték elzárásán és a büntetéseken túl, lett is volna egy kézenfekvő megoldás, ami valójában már az 1900-as évek derekától foglalkoztatta a város vezetését, csakhogy ennek kivitelezését sok minden nehezítette.

A vízmérés rögös útja

■ A vízpazarlást tulajdonképpen egy nagyon egyszerű módszerrel, a vízórák alkalmazása révén tervezték orvosolni. De a műszer precizitása miatt sokan aggódtak. Félelmük nem volt alaptalan, hiszen a vízóra, akárcsak a vízvezeték, új fejlesztésű technológiának számított, ezért fennállt a pontatlanság veszélye. Nem véletlen, hogy az órák beszerelését sokan nem támogatták. Olyan neves kolozsvári szaktekintélyek szólaltak fel ellene, mint Rigler Gusztáv, az egyetem közegészségtani intézetének vezetője. A professzor „a vízórák alkalmazását minden tekintetben károsnak" tartotta. Ennek két fő oka volt, az egyik közegészségügyi, a másik pedig pénzügyi: „Káros a város közegészségügye szempontjából, mert először éppen azoknál szorítaná meg a vízfogyasztást, akik arra a legjobban reá vannak utal-

va, ti. a szegényebbeknél. […] Káros pénzügyileg, mert az órák beszerzése és fenntartása sokba kerül, amit a fogyasztónak kell megfizetni."[35] Ezek mellett kiemelte, hogy a vízórák műszaki szempontból sem tekinthetők megbízhatónak. Gyakran meghibásodnak, pontatlanok. Végül pedig a műszer alkalmazásának igazságtalanságára figyelmeztetett. Rigler ugyanis azt állította, hogy az órák nagy pénzügyi terhet jelentenek a háztulajdonosok számára.[36]

De más okok miatt sem volt népszerű vagy mondhatni időszerű a vízórák alkalmazása. A városi szakbizottságok ugyanis épp a vízdíjak emelését tárgyalták, amitől azt remélték, hogy az utcák és terek öntözéséhez szükséges plusz 425 db hidráns beszerzésének költségét fogják fedezni. A sokat vitatott ötlettel Salamon Antal tanácsos, volt vízvezetéki igazgató állt elő, aki azt javasolta, hogy a fürdőszoba utáni díjakat duplázzák meg. Vagyis 20 koronáról 40 koronára, valamint a toalettek utáni díjat 3-ról 5 koronára emeljék fel. Miután Salamon megnyugtatta a szakbizottság tagjait, hogy a rendelet nem fog társadalmi ellenállásba ütközni, a javaslatot elfogadták.[37] Salamon azonban tévedett. A hír ugyanis nagy felháborodást keltett. Az egyik tiltakozó nyílt levélben kérte számon a városi tanács szakbizottságának döntését: „igazságos, jogos-e az, hogy e házak adója ilyen módon emeltessék a rovatalokon fejül? Arányos-e ez az öntözés érdekében? Meggondolták-e, hogy a házépítés- és -vételkedvet elveszik az ilyen intézkedések által, és egy 25 000 koronás fedezetre sokkal többet előirányoznak bevételül, mint amennyi arra elegendő."[38] Látható tehát, hogy a vízórák beszerzésének ötlete olyan időszakban merült fel, melyben nem igazán volt szerencsés további terheket helyezni a lakosságra. Ugyanakkor könnyen lehet, hogy a városi tanács jobbnak látta, ha egyelőre kerüli az effajta népszerűtlen intézkedéseket. Ennélfogva a vízórák alkalmazása lekerült a napirendről. Ez viszont nem jelentette azt, hogy végleg lemondtak volna róluk. Már csak azért sem, mivel a következő években a vízpazarlás mértéke, a szigorú vízvezetéki szabályrendelet ellenére, érdemben nem csökkent. A helyzet igencsak aggasztotta Kolozsvár vezetőit, ami miatt a műszaki vízmérés ismét a városháza folyosóinak beszédtémája lett.

A vízórák egyik legelszántabb képviselője Hubert Iván vízvezetéki igazgató volt, aki szerint ezek alkalmazása révén lehetne a legkönnyebben felszámolni a vízpazarlás problémáját.[39] Az igazgató javaslatának gyakorlati megvalósítását azonban a város kedvezőtlen pénzügyi helyzete hátráltatta. A szükséges mérőeszközök beszerzése és beszerelése több mint 300 ezer koronába került volna.[40] Nem csekély összeg ez egy olyan eladósodott város számára, mint Kolozsvár, mely már így is kölcsönökből fedezte a kiadásait.[41] Az 1905-ös pénzügyi zárszámadás alapján a város 100 000 korona híján 9 milliós adóssággal rendelkezett.[42] Ráadásul a törvényhatósági bizottság épp ekkor szavazta meg a vezetékek további kiterjesztését, melynek költségei 800 000 koronába kerültek.[43] Hubert Iván javaslata tehát a lehető legrosszabbkor érkezett. Egy olyan időszakban, amikor már egy jó ideje „az önkormányzat vezetőinek mindenütt erősen fő a fejük, hogyan tudják az elvállalt kötelezettségeket a lakosság újabb, fokozott megterhelése nélkül teljesíteni".[44] Ebből kifolyólag a törvényhatósági bizottság, hogy a vízórák beszerzését legalább ideiglenesen elkerülje, más megoldások felé hajlott: fontolgatták a szászfenesi vízmű ismételt kibővítését,[45] az esetleges csőrepedések felkutatását. Végül azonban mégiscsak az eszközök megvétele mellett döntöttek. Feltehetően ebben közrejátszott a közoktatásügyi miniszter 1911-es leirata, amely arra kérte a várost, hogy az összes vízvezetéki végpontra szereljen mérőeszközt. Csakhogy a városvezetés 300 órát rendelt, ami vélhetően nem volt elegendő ahhoz, hogy a vízpazarlást megakadályozza, mellesleg a vízmérőket sem tette kötelezővé, így a belügyminisztérium nem járult hozzá a vízvezetéki hálózat kibővítéséhez[46] – hiszen az további vízapadáshoz vezetne.

Hogy a városvezetés miért nem kötelezte és miért nem rendelt több vízórát, arról csak sejtésünk lehet. Valószínűleg ebben az esetben is a pénzügyek jelentették az akadályt, de a lakosság felől is érkezhettek olyan visszajelzések, melyek miatt a városvezetés nem erőltette a vízórák kötelezővé tételét. Bár az is lehet, hogy ezek beszerzését szakaszosan tervezték. A konkrét ok ugyan nem tudható, az viszont igen, hogy a probléma felszámolása nem sikerült. 1913-ban a vízmű sokadik kibővítéséről született döntés, ám ennek költségei oly magasra rúgtak, amit a város csak egy nagyobb kölcsönfelvétel révén tudott teljesíteni. A hitelezés azonban egyre nehezebben ment, így a projektet kénytelenek voltak ideiglenesen felfüggeszteni.[47]

Mindazonáltal akár sikerült, akár nem a vízmű bővítése, a vízpazarlás és a vízhiány még 1917-ben is befolyásolta Kolozsvár hétköznapjait. Erről a következőket írták: „a vízhiánynak elsősorban a nagy szárazság az oka, de azt nagymértékben a vízpazarlás mozdította elő. Kertek, udvarok locsolása, vízcsapok elromlása, fürdőszobák pazarlása – szóval a közönség lelkiismeretlen vízpocsékolása, amit azonban mindig lehetővé tesz nálunk a hiányos ellenőrzés. A vízvezetéki igazgatóság nem fordít kellő gondot arra, hogy szigorú ellenőrzést gyakoroljon, és ezáltal megfékezze a vízpazarlók lelkiismeretlen könnyelműségét, mert akárhányszor hetekig foly egy elromlott csap, de még jelentést sem tesznek róla. Most aztán úgy segítenek a bajon, hogy az összes öntözőcsapokat lezárathatták, és szerdától, augusztus 29-étől kezdve minden második nap éjjel 11 órától reggeli 5 óráig megszüntetik a vízszolgáltatást. Az ellenőrzést pedig – ha igaz – szigorúbban fogják gyakorolni, és a vízpazarlókat szigorúan megbüntetik.”[48] Megfigyelhető, hogy a problémák gyökerét szinte kivétel nélkül azok a tényezők okozták, mint 10–15 évvel korábban. Ugyanakkor a vízhiány nemcsak a vízpazarlásból adódott, hanem abból is, hogy a vízvezeték folyamatos kiterjesztése következtében egyre többen csatlakoztak ezekhez a rendszerekhez, mellesleg a fürdőszobák száma is szépen növekedett. Kolozsváron 1900-ban 12 900 lakást tartottak nyilván, ebből 589 rendelkezett fürdőszobával. Ez a lakások 4,6%-át jelentette.[49] Ha a telkek szerinti eloszlást nézzük, akkor: 1903-ban 925 fürdőszobával rendelkező telek volt Kolozsváron, 1905-ben 1103, míg 1910-ben 1663. Vagyis nagyjából a telkek 20-25%-án volt legalább egy fürdőszoba.[50] A napi vízfogyasztás pedig a következőképpen alakult: 1899-ben napi 2600 köbméter, 1900-ban 3427 m^3, 1901-ben 4712 m^3, 1902-ben 5864 m^3, míg 1910-ben már 9600 m^3 vizet fogyasztott a város.[51] Így részben érthető, sőt természetes, hogy a vízfogyasztók számának növekedése a vízmű kapacitásának csökkenését vonta maga után, ami miatt ezt folyton bővíteni kellett[52] – jóllehet a vízpazarlás a bővítések ütemét mindenképpen gyorsította.

A gondok még jó pár évig hatással voltak a kolozsváriak hétköznapjaira, ám idővel ezek gyakorisága csökkent. A problémákra korszerűbb technikai megoldások születtek, a lakosság pedig egyre tudatosabbá vált, így a műszaki hibák, a gondatlanság és a helytelen használat kevesebbszer okozott fennakadásokat a vízvezeték működésében. A későbbiekben a vízvezeték teljes mértékben átvette a régi ásott kutak szerepét, és a városi lakosság mindennapi életvitelének szerves részévé vált. Ehhez azonban társult néhány évnyi kellemetlen megpróbáltatás, mely lényegében visszaigazolja Márai Sándor sorait, aki kassai gyerekkorára visszaemlékezve a következőket írta a közművekről: „akkoriban inkább csak megnehezítették az életet. A feltalálók a mi kárunkon tanultak. […] fúrtak-faragtak még e találmányokon felfedezőik, s meglehetősen tökéletlen és használhatatlan volt, amit a merész újítók a jámbor hívők nyakába akasztottak.”[53]

Összegzés

■ Kolozsváron a vízvezeték kiépítése során végzett munkálatok jókora felfordulást okoztak, ami lényegesen nehezítette a kolozsváriak hétköznapjait. Főleg a za-

vartalan közlekedést és szállítást akadályozták, de nyilván más területeken is akadtak kisebb-nagyobb gondok. Eközben a vízellátás biztosítása is komoly problémát jelentett. A csőhálózat kiterjesztése révén ugyanis egyre több kolozsvári jutott vezetékes vízhez, ami az 1887-ben átadott fásberki vízgyűjtő gyors apadását eredményezte. Ez azután sem szűnt meg, hogy a város 1898-tól az ország egyik legnagyobb kapacitású, rendszeres bővítésekkel és fejlesztésekkel ellátott vízművét kezdte el használni. A probléma felszámolását célzó törekvések: vízvezetéki elzárások, szigorú hatósági ellenőrzések, büntetések kiszabása, vízmérők beszerzése és beszerelése nem váltak be. A vízhiány egyik főbűnösévé a „felelőtlen és vízpazarló" kolozsvári lakost kiáltották ki. Ám ez túlságosan sarkított magyarázata a helyzetnek. Nyilván akadtak olyanok, akik felelőtlenül használták a vízvezetéket, de sokan valószínűleg nem tudták, hogy hogyan kell helyesen kezelni ezeket a rendszereket, mire kell odafigyelni, mikor mit kell tenni. Arról nem is beszélve, hogy a vízvezetéket és az ehhez tartozó berendezéseket gyakorta érte műszaki hiba. Ez voltaképpen a folyamatok természetes velejárója volt, hiszen a korban a vízvezeték viszonylag új technológia részét képezte, emiatt a technikai gondok állandóak voltak, mellesleg időbe telt, mire a felhasználók kitanulták ezek helyes működési elvét. Így a vízvezeték bevezetésében élen járó városok sokkal több gonddal néztek szembe, mint azok a települések, melyek jóval később, de egy, a korábbi hibákat orvosló, technikailag fejlettebb, precízebb közműhálózatot építettek. Ennélfogva a vízvezetékek hőskorában élő kolozsváriaknak számos kellemetlenséget kellett átélniük, míg a technológia fejlődése ki nem küszöbölte a kezdetlegességből származó gondokat. Lényegében Kolozsvár lakossága elsősorban elszenvedője volt a vízvezeték létesítésének, és csak jóval később ismerte meg annak jótékony hatását. Ez azonban nemcsak Kolozsvárra volt jellemző, hiszen számos más magyarországi város polgára is megtapasztalhatta a vízvezeték kiépítésének és üzemeltetésének árnyoldalait.

JEGYZETEK

1. A modern kori Kolozsvár vízvezetékének története a 18. század végéig nyúlik vissza. A város vezetése többször próbálkozott a vízellátás kérdését megoldani, ám a kedvezőtlen pénzügyi helyzet miatt ez egyszer sem sikerült.
2. Fazakas László: *Kolozsvár köztisztasági helyzete a 19. században*. Erdélyi Krónika 2021. 10. 10. (https://erdelyikronika.net/2021/10/10/kolozsvar-koztisztasagi-helyzete-a-19-szazadban/)
3. A minisztérium lényegében csak az egyetemi intézetek vízellátását akarta biztosítani, ám Kolozsvár elöljárói kaptak az alkalmon, és sikeresen elérték azt, hogy az új vízművet a város is használhassa. A vízvezetéket azonban ekkor még csak néhány utcában építették ki. Bővebben erről: Fazakas László: *Tiszta vizet a pohárba – A vízvezeték és a csatornahálózat kiépítése Kolozsváron és Marosvásárhelyen a dualizmus korában*. In: Fazakas László et al: *Minta és felzárkózás.* Kvár–Mvhely, 2021. 218–220.
4. A kolera terjedését elsősorban a szennyezett vízzel hozták összefüggésbe, ami a város kedvezőtlen higiéniai viszonyai miatt vált fertőzötté. Fazakas László: *Az 1893-as kolerajárvány Kolozsváron*. Erdélyi Krónika 2020. 12. 17. (https://erdelyikronika.net/2020/12/17/az-1893-as-kolerajarvany-kolozsvaron/)
5. Kolozsvár 1895. július 3.
6. Kolozsvár 1897. március 10.
7. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Judeţeană Cluj): 1. Fond, Polgármesteri Hivatal – Mérnöki Hivatal (a továbbiakban: KmNL, F1. Mérnöki Hivatal) 1298/895; 2392/1895.
8. Kolozsvár 1895. július 9.
9. Kolozsvár 1895. november 7.
10. KmNL, F1. Mérnöki Hivatal 305/1895; 316/1895; 390/1895.
11. Kolozsvár 1895. szeptember 4.
12. Kolozsvár 1897. május 18.
13. KmNL, F1. Városi Tanács 16669/1897; Kolozsvár 1897. július 21.
14. Magyar Polgár 1898. szeptember 20.

15. KmNL, F1. Mérnöki Hivatal 10089/896.
16. KmNL, F1. Mérnöki Hivatal 409/1895; 410/1895; Magyar Polgár 1900. augusztus 6.; Magyar Polgár 1901. szeptember 18.
17. Kolozsvár 1895. július 24.
18. Kolozsvár 1896. március 6.
19. Kolozsvár 1896. március 9.
20. A fásberki vízgyűjtő telepet túl sok potenciális szennyeződési forrás vette körül, ezért a bővítés nem volt ajánlott. A Szászfenesre tervezett vízgyűjtő biztonságos volt, ám nagyon költséges. Fazakas: *Tiszta vizet* i. m. 232–234.
21. Magyar Polgár 1898. november 14.
22. Magyar Polgár 1901. március 12.
23. Magyar Polgár 1901. április 23.
24. Magyar Polgár 1903. július 21.
25. Magyar Polgár 1903. szeptember 3.
26. Nemzeti Hírlap 1905. február 20.; Nemzeti Hírlap 1905. június 5.
27. Ellenzék 1905. június 8.
28. Ellenzék 1905. június 7.
29. Ellenzék 1905. június 8.
30. Napló 1905. február 16.
31. Napló 1905. március 31.
32. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Arhivele Naţionale ale României, Direcţia Judeţeană Cluj): 1. Fond, Polgármesteri Hivatal – Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: KmNL, F1. Kgy. jk.). 1905. 142–143. fólió; Ellenzék 1905. május 12.; Nemzeti Hírlap 1905. május 12. 19.; Nemzeti Hírlap 1905. június 24.
33. Nemzeti Hírlap 1905. június 24.
34. KmNL, F1. Kgy. jk. 1911. 203. f.
35. Napló 1905. március 31.
36. Uo.
37. Napló 1905. február 16.
38. Nemzeti Hírlap 1905. február 18.
39. *Vízmérő órák alkalmazása*. Kolozsvári Városi Közlöny 1910. 8. sz. 5–7.; Hubert Iván: *A vízpazarlás ügye a kolozsvári mérnök és építész egyletben*. Kolozsvári Városi Közlöny 1910. 9. sz. 8–13.
40. *Vízmérő* 5–7.; Hubert: *A vízpazarlás* 8–13.
41. KmNL, F1. Kgy. jk. 1905. 26.; Nemzeti Hírlap 1905. február 21.
42. Edvi-Illés László: *A magyar városok gazdasága* I–II. Közgazdasági Szemle 1907. 38. sz. 629.
43. *Kolozsvár vízvezetéke és csatornahálózata*. Városok Lapja 1910. 17. sz. 188.
44. Edvi-Illés: *A magyar városok* i. m. 629.
45. Ez időre a szászfenesi vízművet többször is bővítették, korszerűsítették.
46. KmNL, F1. Kgy. jk. 1911. 98. 203–204. f.; Honi Ipar 1912. április 15.
47. Honi Ipar 1913. február 1.; *Víz és Világítás* 1913. június 1.; Honi Ipar 1913. szeptember 1.
48. Ellenzék 1917. augusztus 28.
49. Gergely András: *Települések, lakások és lakóik a századforduló Magyarországán*. Történelmi Szemle 1974. 3–4. sz. 434.
50. Rigler Gusztáv: *Vezető Kolozsvár városában*. Kvár, 1903. 91; Napló 1905. február 16.; Hubert: *A vízpazarlás* i. m. 9.
51. Rigler: *Vezető* 91.; Hubert: *A vízpazarlás* i. m. 9.
52. Honi Ipar 1913. február 1.; *Víz és Világítás* 1913. június 1.
53. Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*. Bp., 2022. 11.

A. GERGELY ANDRÁS

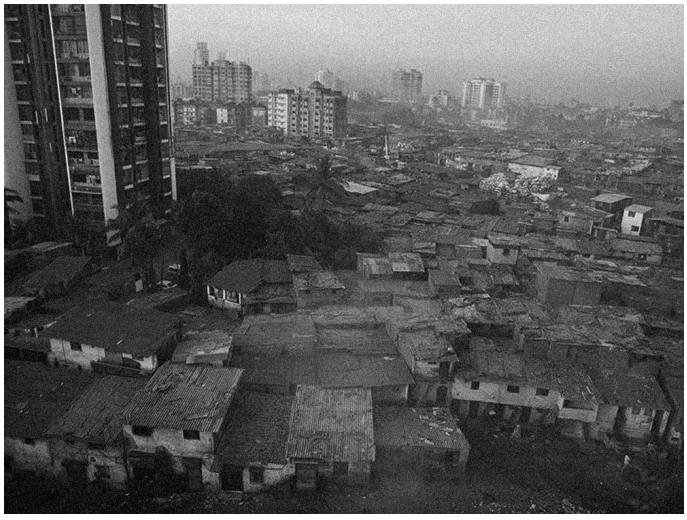
SZAGLATMINTÁK – SZEGLETEKBEN

Kutatásprológ

■ Egykor volt falu-, majd városkutatói létem egyik első önellentmondásos kontrasztja talán az volt: a hetvenes években alapműnek számító Szelényi–Konrád-szakkönyv, az új lakótelepek problémái milyen mozgásirányokat láttatnak meg a budapesti és környéki térképeken (népesség, munkaerő, településlakók származási hátországa, vándorló vagy beköltöző, ideiglenes vagy állandó munkavégzési adatai, korosztályi összetétel, kulturális és társadalmi életre vetített ellátottság stb. szempontjából), ugyanakkor mennyire látványosan hiányoznak e mutatószámokkal és irdatlan táblázatokkal teli szakkönyvekből a mindennapi létek intimitásai, a kontrasztok hiánya, a megértés hiánya és a közelség hiánya, amit még Konrád *Látogató*ja és *Városalapító*ja oly döbbenetes mélységű érzékenységgel tárt föl. Egy városról – ha járdái sárosak, ha sétáló főutcáján lócitromok hevernek, ha kéményei bőszen füstölnek, ha élővizei bedugulnak, ha polgárai félnek valamitől, s ha a hivatásosak lakótelepet emelnek a gyors megoldások kedvéért – szinte semmit sem akarnak tudni azok, akiknek ez lenne vállalt hivatásuk, életvezető értékük, munkájuk. Miért van ez vajon…? S ha van is lakótelepi „madártávlat", városfejlesztési tervezet, demográfiai térkép, ingatlan-nyilvántartás meg etnokartográfiai história is, vajon miért hiányzik a városképekből a látható szagok, kitapintható bűzök, fogható ködlések és párállások szinte egész szférája…?

Persze nem igazán pontos kérdés ez így, még akkor sem, ha önjellemzésként úgy mondanám: „sétáló" lény vagyok, élményközvetlen megfigyelő, kitartóan és sokféleképp jelen lévő, empirikus lélek, akinek egy gyermek könnycseppje a játszótéren, egy madár dala a ligetben, egy torlódó jégtábla kietlensége egy dunai híd alatt vagy egy poros padlástér galambmenedéki kuckója többet elárul magáról a városról, mint a térkép, a Google utcakeresője vagy a színes-szagos településfejlesztési programterv. Ezért nemegyszer épp ellenkezőleg, a szépirodalom, a városfotó, az erkélyi kiskertek, a közparkok színeit és hangtónusait leíró módon, de a szabványosított szavak és tételezett fogalmak mögött a hitelességet kereső intimitással közelítek a város mint létmód kérdéseihez, ezen belül is „a nagyváros szimfóniájának" (Moholy-Nagy még 1930-ban komponált albuma és Walter Ruttmann Berlin-filmje) hangeffektusaihoz vagy még inkább a kortárs város szagörvényéhez. Egy rövid iramlásban itt a tér városi alakzatairól, ezeken túl pedig a térhasználat módjairól szólnék, az „érzékelt város" vagy észlelt városiság részkérdéseihez közelítek alább, ahol a fények, hangok, szagok intimitástérképének megrajzolási lehetőségét képzelem fontos ismereti komponenseknek.

Ehhez a bevezető „felülnézeti" vagy „távolnézeti" képhez, amely akár a modern városok, a megapoliszok, az „okos városok" s más hasonló tünemények távolságához én szívesen hozzátenném a „szagló város", a szimatolható városi terek intim miliőit. Hiányzik a városainkról szóló „Tér és Társadalom" típusú megismerésmagasságból, a várospolitikák és városigazgatási aspektusok java többségéből is az a „nem tudományos" tematika, mely az érzékszervi válaszképesség felől hozhatna frissítő szelet a megmerevedett látképekbe, mely a lakosok orra alapján közelítene meg közös-nyilvános-közösségi tereket. Mindemellett hiányzik a városkutatási főirányokból és projektszintű humánföldrajzi keresőszempontokból is az

Egy felülnézeti kép, csak sejthető szagokkal

Kairó és környéke. Forrás: *Braun and Hogenberg*: Cairos quae olim Babylon; Aegypti maxima urbs. *Civitates Orbis Terrarum, Part I*. Cologne. 1575–1579.

antropogén (vagyis ember okozta) ökológiai változások érdemi mélységű városi kutatása, a „város hangjainak" és visszhangjainak érzékletesen megjelenített akusztikai miliője is, csakúgy, miként „a szag nyomába" eredő antropológiai belátások kelléktára. Pedig talán egy város nem is annyira házaiból vagy útvonalaiból, épületeiből vagy vezetékeiből áll (miképpen erre Vidor Ferenc több kötettel és nemzetközi szintű összehasonlító urbanisztikai emlékanyaggal már vagy másfél-két évtizede fölhívta a figyelmet), hanem legalább annyira a lét szaglásából, a városrészek illataiból, kapualjak kukabűzeiből, lépcsőházak krumplifőzelék-burkolatából, bedurrant csatornák dögletességéből, polgári szalonok pacsulijából, könyvtárak poros nyomdaillatából, kutyaillemhelyek hiányából fakad mint térélmény.

Évtizede immár, hogy egy francia kutatótól láttam valami izgalmasan borzoltá tett anyagot Kairó akusztikai kutatásáról, s fölébredt bennem a „kivagyiság", hogy meg kéne csinálni a „szagok antropológiáját", vagyis olyasfajta kutatást,

amely a térhasználatban nem okvetlenül a lakóépületek, a közösen használt terek (közparkok, metró, tömegközlekedés, repülőtér, autópályák és városi útvonalak) mentén megrajzolható „tér-képből" áll, hanem a szagok térföldrajzából. Ehhez persze nemcsak a társadalmi vitatémák, sajtócikkek és fohászok, környezetvédelmi projektek vagy klímavédelmi felkiáltójelek tesznek hozzá alapkérdéseket, hanem áttételesebben „a város gyomra", a kellemkedések piaca, a fogyasztás illékony katedrálisai is – maga a mindennapi szintű élet, a kisközösségi szintű létmódok, a csoportszintű kölcsönhatások és személyes életterek konfliktusaiba illeszkedő diszfunkcionalitások is szorosan hozzátartoznának. Gondoljuk csak el, milyen viselkedésmódok, normák, illendőségi szabályok ülnek a férfi/női kapcsolatokon és intézményesült távolságtartáson, a járda- és úttesthasználaton, a hangszennyeződéstől védő falakon, a kertszomszédok zaj- és füstviszonyainak szabályozásán, a bérházak lépcsőházainak klasszikusan főlépcsőre és cselédlépcsőre, utcai frontra és udvari-kerti miliőre tagolt, zártsági és nyitottsági históriáján, s miféle megítélés alá esik a köpködés, a szennyvízkiöntés, a csatornázatlanság, a szemétégetés vagy kutyatartás, a virágültetés, a mosás és mosakodás köztéri/udvari légköre, vagy a porolás (és kintornázás!) szabályozásának története…!

Talán tudomásul kéne vennünk, várostervezőknek, városkutatóknak, utcadíszítőknek, részvételi akciókutatás vagy városi bérlakás-foglalási projektek aktorainak, hogy a tisztaság mint látvány, a rendezettség mint képzet, a szervezettség mint eszmény akár kötődhet is történetileg „a városhoz" („A városi levegő szabaddá tesz…!"), de éppúgy tartozik a vidékhez is ilyesfajta szabályozottság (és ettől eltérés is), s éppúgy kölcsönhatásban van városkörnyéki falu és tanya a kisvárossal, mint gyártelep vagy gyorsvasútútvonal a nagyvárossal, folyószennyezés a világvárossal, a tengerszennyezés a kikötőkkel, és mindennek részét képezi a zajártalom eltérő volta a belvárosban, lakótelepen vagy külvárosban, elővárosban vagy alvóvárosban. De ha mindezzel már számolni képesek lennénk is, még eme sokrétegű szempontrendszer és az antropogén környezeti hatásegyüttes komplex fölfogása, kutatása sem hajlamos kitérni a város mint a lét szagának sajátos világa, a tisztaság és szennyezés speciális paradigmája vagy legfőbb kérdései felé! Miért van, hogy a legtöbb városkutatás, várostörténet, de még helytörténet is alig indult a szag nyomába, és valamiért rendszerint ezek többsége sem tartalmazza a szaghatárok és illatkeveredések ingerborzoló kavalkádját, a tisztaságideálok és illathorizontok pillanatképeit...? Lehetséges-e, hogy „várost tervezni" immár sok évezre-

de szoktunk, de megoldani az emberi lét szennyeződési nyomainak fokozódó túltengéseit szinte alig? Még a közelmúlt évtizedekben is alig voltak ilyesféle törekvések vagy szándékok, sőt civilizációs kontrasztok, diszharmóniák alapvető konfliktusosságát szokták belevetíteni az együtt élő létmódok ingerhatásaiba, és nemkívánatos következményeivel szoktak érvelni a történeti demográfusok, levegőtisztaság-ellenőrök, ökofilozófiai teóriák képviselői vagy magazinszerkesztő újságírók akár… – jobbára anélkül, hogy a valami „általános alany" bűneként megfogalmazott bajkeverés felelőseit is néven neveznék, s megoldásait sem másoktól várnák, hanem a maguk feladatának mernék gondolni.

A városokkal kapcsolatos kutatások java része valami virtuális lakhatásból, mintegy távoli univerzumból indul ki, éppenséggel konkrét térkép, struktúravázlat, mozgásdimenziók, kölcsönhatás-együttesek és élő emberek életvezetési problémái nélkül. Erre néhány személyes megfigyelést vagy kutatási aspektust föl lehetne hozni, itt csupán exponálni kívánom az alapkérdést, talán alapvető mondandóm „üzenetét": az érzékelés antropológiája még igencsak hiányzik az antropológusok-etnológusok-szokásnéprajzosok szemléletmódjai közül, éppen csak valaminő effektusként van jelen mindez a néprajzi-történeti-helytörténeti miliőben, s talán nyomokban már tapasztalható a humánföldrajz erőtlen irányzatai között vagy az ökoszintézisek keresőinek képernyőjén is. De alapjában véve ezt a rejtett dimenziót (mely mellesleg csöppet sem rejtett, hisz szaglik, bűzlik, illatozik, áramlik, betölt, eláraszt stb.) még a hiányterületek között nevezhetjük meg a társadalomtudományok terén. S ha nem, hát vajon miért is nem…?!

Szinte költői, már a kérdezés szándékában is megválaszolt alapkérdés: a mindenkori „szag nyomában" indulva, s nem csupán ökofilozófiai szempontokat respektálva vagy az „éhség – bőség – fertő" tipológiájával szintetizálva a megismeréshiányt, megfogalmazhatjuk-e, hogy egy város szagai, az egészség és a fogyasztásból fakadó szemét jelenléte, a szagmintázatok harmóniája vagy épp ezek hiánya formálja igen sokszor a városi lét másságosságát, a bukolikus ligetek vágyképeit, a „természet" megalkotottságának vagy embermentes méltóságának horizontját is? Elképzelhető-e, hogy ha a „tiszta" város képzetével teremthetnek fogalmi ellenpontot a városban-nem-lakók, akiknek javarészt nincs fedett csatornájuk, nincs hermetikusan zárt baromfiudvaruk, nincs annyi mosodájuk, fogorvosuk, kutyaillemhelyük és közösségi fürdőjük, szemétgyűjtőjük, amennyi mégiscsak dukálna amúgy – miközben épp a városiak pedig a „ki-rándulást", a „természet" és a falu vidéki akusztikáját álmodják szabadidős vagy életmódváltó projektként… –, akkor mindebből a társadalomkutatókra nem hárul némi részfeladat? Legalább a megértésé, a kérdezésé?! Legalább annyi, hogy néven nevezze, élményvilágában föl tudja mutatni, tematikus horizontján meg tudja nevezni a kutatók egy csekély hányada azokat a mikrotematikákat, melyeket több szempontból épp a mindenkori „tiszta város" képzetben rejtőző ideál meg a körülötte termő kétely révén megidézhetők. Közelítésmódom ehhez az imázs-varázshoz kíván néhány városantropológiai körvonalat fölrajzolni. Vagy inkább talán megillatolni…

Kétesen szagló szaktudományi aspektusok

■ Kulturális antropológusként írok, kinek a jelekből, szimbólumokból, értelmezési kísérletekből és félreértésekből fakadó „minősítései" talán sokkal felelősségteljesebbek, mint más, a maguk szaktudományos győzelmét „magaslesről" biztosítani hivatott diszciplínák (például szociológiai, közlekedéstudományi, munkaerőpolitikai stb. okoskodások) sajátos nézőpontból megfogalmazott tételei azt láttatni szokták. Ugyanakkor városkutatóként talán a legkevésbé sem illendő oly szimplifikálással élnem, miszerint a város mint tünemény megfogható, paraméterei alapján leírható vagy elvitathatatlanul érvényes definíciókkal „megragadható". Már a város fogalmi képzete is inkább csak szimbolikus utalás, statisztikai egység, lakó-

téri körvonal, embertömeg-gazdálkodási tétel inkább, s nem valami valódiságában komolyan vett jelenség. Már a várostörténet-írás fogalomkörei, földrajzi (tehát térbeli) és idői (vagyis gondolkodástörténeti) öröksége is arra vall, hogy bizony megannyi várost – a maga mivoltában szinte mindenben eltérőt – szoktunk azonos névvel, ranggal, funkcióval illetni. Következésképp a városkutatás sem egyfélét tükröz a középkori értelemben vett városról, az újkoriról és a mairól, az északiról és déliről, a keletiről és nyugatiról, a falatnyi délfrancia kisvárosról és a gigantikus arab vagy indiai, dél-amerikai vagy orosz, japán vagy indonéz miliőben létezőről. „A" városkutatás tehát mintegy nincs is. Azaz mégis van, csak elnevezése válogatja, mikor és mit, hol és miért, ki és meddig nevezett-nevezhetett városnak. A kora újkori Kőszeget vagy Devecsert, Brassót vagy Gyergyószentmiklóst szinte semmilyen aspektusában nem lehet összevetni az időben ugyanakkori Kairóval, Tunisszal, Isztambullal, Sanghaj vagy Jakarta milyenségével, s mindezek idői változásaiban éppúgy ott rejlenek a gazdasági aspektusok és birtokjogi szempontok, a védelmi-stratégiai funkciók vagy a (város eredeti értelmében vett) „váras hely" fogalmai, s e funkciók megmaradása vagy eltörlése, a városlakók szolgáló szerepe, szolgáltatásai, menekülthely-reményei, védelmi övezetei, megélhetési módjai és piaci vonzáskörzetei, meg még ezernyi más összhatás is, melyek a megismerésben szerepet, a megnevezésben érvényességet kaphatnának…

Minthogy nem tankönyvírásra vállalkozom, csupán egy kérdéskör felmutatására, engedtessék mindössze felületesen utalni ama számos forrásműre, melyekben ezeket a mintázatokat részint történeti, részben térbeli, funkcionális, továbbá sok esetben számos helyi kutatási és történeti anyaggal magam is körvonalaztam,[1] s itt több mint elegendő lesz ezekből néhány felületes aspektust kiragadnom. Mindezeket „kitanulni", mindezen kérdéseket komplex várostudományi diszciplínává tenni magam sem tudnám, ezért csak azt szeretném sugallni: érdemes megnézni-meggondolni, miképpen más egy késő középkori Firenze, egy ugyanakkori Kairó, Brest vagy Párizs, Dubrovnik vagy Algír várostérképe, az akkori létmódok, kereskedelmi útvonalak, kikötői vagy városerődítési struktúrák, milyen városfunkciók határozzák meg a lakosságszámot, a vízellátást, a védhetőséget, a tűzkárt, a jószágtartást, szemétfelhasználást, közlekedést, hadászati szerepkört, piacméretet, kereskedelmi szerepet, igazgatási kiváltságokat, szakrálisközpont-jelleget, etnikai vagy kulturális találkozások színtereit… – s azonmód érzékelheti bárki, mennyire más fogalmi köre, tudományos „pontossága", érvényessége van/lehet a szociológiai, a zenei, az ökológiai, a termelési vagy vallási rendszerezésnek, fo-

galmi vagy besorolási szándéknak, a megnevező, leíró, értelmező, szimbolizáló, definiáló próbálkozásnak.

A városképek és városképzetek hosszas fölsorolása helyett engedtessék egy rövid vázlatban sejtetni, mi mindenféle aspektusból szólnak maguk a kutatók is arról, amit valami halovány közös képzetként „város"-nak neveznek. Egészen más ugyanis a történeti tudományok városfogalma (egykor, később és ma), mint a hadászati véderőművek kiépítésének tudástörténete (az Iliásztól a firenzei városállam védelmén át Paul Virilio bunker-archeológiai kutatásaiig), vagyis valamely funkcionális fogalmi rend, valaminő kereskedelmi funkció vagy térszervező demográfiai profil. Rémisztően eltérő, ahogyan egy úthálózat- vagy vasútvonal-tervező a városról gondolkodik, ahhoz képest, ahogyan egy szemétszállító, moziműsor-tervező vagy babakocsis kismama megalkotja a maga városfogalmát, s ahogyan a kukabúvárok vagy a hot dogosok a maguk piacait-placcait keresik és megtalálják, belakják és kisajátítják. Egészen másképp beszél ugyanarról a városról a természetművészet alkotója, mint a kutyafuttatók szolgáltatója, a cigányzenész vagy a budai úrihölgy, a lovastengerész vagy a dunai halász a pesti parton a negyvenes–hatvanas évek ladikjain. Nem ragozom, e másságok tudomásulvétele sejteti a városlakói nézőpontot, a tisztaság és rendezettség, szenny és mocskolódás historikus dimenzióit, a társadalmi és életmódbeli különbségek, a lakó- és termelési funkciók, a határolások és kölcsönhatások megannyi képzetét vagy leírásmódját. Ezeket kisebb részben képeimmel is illusztrálom, de még inkább a késztetést osztanám meg: ki-ki alkossa meg magának a tudatosan komponált város-képfogalmat, szag-térképet, a térhasználat szociobiológiai lenyomatairól való tudását, a társadalmi létmódokkal együtt járó városképi emlékanyagot, vagy ahogy André Malraux sugallja: képzeletbeli múzeumunk és a csend hangjai egymásra vetítve is létrehozzák a maguk teremtett környezetét, melyekből tágasabb közösségi terek és értékrendek is formálódnak.[2] Olykor persze csak a visszfények, tükörképek vagy az eredeti funkciót, szerepkört és áhítatot felülmúló pusztulástörténeti látképek mutatkoznak, s elvitatják azt is, érdemes volt-e elkülönült lakószférákat biztosítani a méltatlan embertömegnek…

Akár az antik és a középkori erődítményváros, akár a modernitás építészeti ideáljaként megfogalmazott Le Corbusier-féle háztömbváros (1922) eszményített kreatúrája (egyetlen épületben hárommillió lakos, éttermek, uszodák, mosodák, mozik, boltok, iparcikkellátás és szolgáltatások), a messzi szigetvilágok lokális központjai vagy a húszmilliós dél-amerikai gigavárosok valósága egyaránt visszamegy arra az alapvető szemléleti tapasztalatra, amely a teret s benne az egzisztáló társadalmat kétféle létformában próbálja elhelyezni. Az egyik ismeretes formaképzet a keret- vagy inkább dobozjellegű, belső nézőpontból formált térfelfogás, mely a határoltság biztonságával él, s így a városfogalmak is a határok közé, sáncok ölelésébe, falak védelmébe vonuló közösségiséget fogalmazzák bele a városképbe; a másik ennek ellenkezője, jobbára a felvilágosodás idejéből fakadó tudás termékeként a relacionista, mindent egymáshoz való viszonyában méricskélni képes, szinte a tágas űr fogalmát használó, „csillaghálózatos" térfelfogás. E kettőbe, az utóbbi időkben inkább az utóbbiba illeszkedő társadalmi térhasználat és testfogalmak mezője felől kérdezősködő új aspektus kelt életre a test mint társadalmi terep gondolata alapján (s fordított verzióban is: a tér mint a társadalmak, csoportok termelési vagy haszonszerzési célterületei, a létformák kolonizálásának terepei). A városi térben lakosi rangon megtelepedő népesség az európai társadalomtudományi, filozófiai vagy életvezetési szférákban mint dekolonizálásra érdemes tünemény fogalmazódik meg, vagyis a térelméletek tudásföldrajza visszahat, s ma már a fizikai térrel szemben a virtuális teret, a külső (fizikai) tér fetisizált univerzumát a virtuális lét visszahódított belső terévé (párhuzamos realitássá) avatja.

S ha látszólag messzire kanyarodnék itt a térstruktúrákban homálykodó regionális földrajzosok vagy várostervezők képzeleti tartományai felé, hadd jelezzem, hogy mindebben a „rendezés" mint normatív és hatékonysági-hasznossági elem éppúgy mélyen ott van, mint a város mint „globlokál világ" képzetében, vagyis a Nagy Univerzum kicsinyített változatának ideájában. Talán ennek párhuzamai közötti egyik lehetőség a terek és távolságok változásának módja, variabilitása, társadalmi szerepek és minták, strukturális átláthatóság vagy rejtekezések megannyi kérdése, melyek a hálózatszemléletű várostervezésben, a kritikai földrajz új tudásterületén vagy a kibertérrel és percepciós érzékelési analógiákkal mindezen tudásterületekről kiválni próbáló érzékelésföldrajz szemléletirányába hatnak. Jövője momentán inkább ennek van, semmint a régies szemléletű társadalomföldrajznak…

Persze érdemes lenne szólni a térfelfogásokban is megjelenő társas terek értelmezési aspektusairól, amilyenek például az intimitások, a szagok földrajza, a terek interaktív léte és kihatásai, az invitáló-bekebelező vagy kizáró-eltaszító értelmezésmódok, a percepciók és recepciók közötti érzékenységek kialakulása vagy jelentéstulajdonítási játszmái stb. Ez vezet a városról való fogalmi képzetek, a várostisztaság és e tisztaság nemcsak takarított, hanem szimbolikus közegek működését is befolyásoló mivolta felé. Így például arról kéne szóljunk, hogy, mondjuk, Budapest belvárosi övezeteiben, főképp a turisták kedvenc mozgásterében szinte összekeveredik a várostisztaság-fogalmak hatása az aluljárói életvitel jogi és szimbolikus korlátozásával, vagyis a hajléktalanok kitelepítésével, elűzésével a nyilvános terekből, a sebességkorlátozás, a parkolási övezetek és tilalmak rendje, a fényreklámok „fény-zaj" hatása, vagy Georg Simmel erkölcsökről és városiságról szóló klasszikus művében a különböző övezetek hatása, a harmincas évek chicagói galerijeinek bűnözésföldrajza, a moziellátottság kérdése (például Brassóban a hetvenes évek elején 40 000 lakosra egyetlen mozi jutott!), de sorolhatnám a gyermekjátszóterek számát és helyét, az üvegvisszaváltókat, a kínai vendéglők működését, a kutyaillemhelyek, diszkó-bárok és kamionparkolók tervezhető vagy spontán alakulását, a bicikliutakat vagy az egyetemi kampuszok könyvellátását is. Valahol és valamiképpen ezek is mind tisztaságkategóriák, ha nem is környezetkímélés, de akár szokáscselekvés, mentális kikapcsolódás, morális szférák intim földrajzát tekintve is.

A mindenkori „várostisztaság" fogalma – melyet elvont rendezettségként, szabályozott formák és letisztultságideálok mentén vagyunk hajlamosak megtűrni és toleranciánkat elnézőnek látni – jobbára csak képzetként idézi a valóságot, melynek kihatásaitól ugyanakkor mi magunk is szenvedünk. Íme egy jelképesen is kifejező ázsiai mintázat a szaghatások és a városi ember interakciójából: minden hatodik halál oka a városi légszennyezettség.

De ami még a tömegességgel és a szaggal kart karba öltve együtt jár: a fölhalmozódott népesség, népsűrűség a fölhalmozódott szeméttel együttélést is kísérő hatásként számolja el, mintegy a város előnyeivel büntetve a városlakót.

Összkép és körkép persze más és más, városonként, kerületenként, utcánként s akár udvaronként is. Emiatt azután egyetlen város sem összehasonlítható, sem önmagával, sem valamely másikkal. Például mert egy-egy városrész sem pozicionálható egyazon paraméterek mellett – vannak kerületei, határai, épületei, utcái, terei, lakosai, mozgásai, vizuális és auditív hatásai, etnikai és megélhetési csoportok közötti különbségei, történeti okai és velejárói, térbeli szívóhatásai és környezeti kihatásai. Ugyanakkor akár egyetlen város egyetlen kerületének egyetlen utcája sem azonos az alvég és a felvég, a pályaudvar-közeli és a diplomatanegyedbeli életvilágai szerint. E jelzés érvényességén és csekély „felfedezésértékén" túl épp a kutatók számára azért lehetett összevethetetlen (a városképi miliő és topológiai párhuzamok dacára is) a térbeliség és az idői különbségek köre, a térhasz-

Egy indiai nagyváros 2016-ban

nálat és térbeélés sajátlagos módja, a létformák és miliők atmoszférája, szaga, kisugárzása, csalogató összkép melletti valósága. S az összképek vagy sétarepülések városélménye tökéletesen más odaföntről, mint a lét idelentről, továbbá mert a szag nemcsak nehezen fényképezhető, hanem leginkább csak egyedileg érzékelhető, befogadója érzékenységétől függően vagy akár ellenében is…

De még akár ugyanaz a jelenség sem hasonlítható össze önmagával egy adott idő múltán…! Például városkutatás közben francia, román, finn, magyar kutatókkal a városi miliőben mozgás impressziói, „városnéző séták", terepszemlék alapján számos alkalommal folytattunk elméleti igényű definíciós vitát a kerület, körzet, tér, térség, lakos, lakó, lakófunkciók, lakosság, lakáshasználat, lakástulajdon, önkormányzat, életviteli szabályozás, együttélés, lakóközösség, közösségi lakás, területi képviselet stb. fogalmak jelentéséről, s munkánk lényegi részét képezte a „nemzeti" tudástörténetben, a szakirodalmi forrásokban megjelenő tisztázási kísérletek, a variációk felmutatása és az összegző áttekintés a múlt és jelen problematikáiról. Semmi sem volt összehasonlítható, erre kellett ráébrednünk: sem a

lépték, sem a mérték, sem a hagyomány, sem a minták, sem a gazdálkodás, sem a lakosi szereptudat, sem a kúthasználat vagy a vécékultúra, sem a büfé-bár-vendéglő-resti-étterem mikromiliő…! Francia és magyar városrészekben, magyarán kerületekben/városnegyedekben/körzetekben/környékeken előfordult számos látszólagos hasonlóság, a társadalmi és „földrajzi" terep néhány olyan sajátossága, mint a piacok, zsinagógák, áruházak, kertek, közösségi terek, közös udvarok, lakosi leleményességgel kihasznált térkisajátítási módok, graffitik, lomizások, közlekedési útvonalak és mozgásfunkciók, valamint nem utolsósorban illatok, szagok, bűzök, odőrök, parfümált és füstölt, illatosított és tisztított, mosott és koszlott mikrovilágok sajátlagossága, együttes jelenléte. De ezek a legkevésbé sem voltak képesek összehangolható fogalomköri analógiákat nyújtani, s amikor mégis, az mintegy városi utcamértéket véve centiméterekre vagy méterekre volt jellemző, nem pedig városrésznyi léptékre. Akár egyes utcák, például a pesti Király utca Városligeti fasorba torkolló, Lövölde téri világága egészen más, mint a Deák térbe futó zsidó negyedi része, sőt ugyanazon utca jobb és bal oldala is eltér egymástól, nemcsak történetileg, de helyi igazgatási, rendeleti, életmód-szabályozási, boltfenntartási, szolgáltatási, sőt lakópolgári (etnikai, vallási, lokális lakófolytonossági, betelepült, polgárias, iparos, félvilági, bulinegyedi és más) paraméterek szerint is. A hasonlóságokban rejlő eltérésekről és a városképek összehasonlíthatatlanul tükrözhető egyediségeiről lenne tehát érdemes beszélni, „a város" mint fiktív világ fogalmi ürességével szemben.

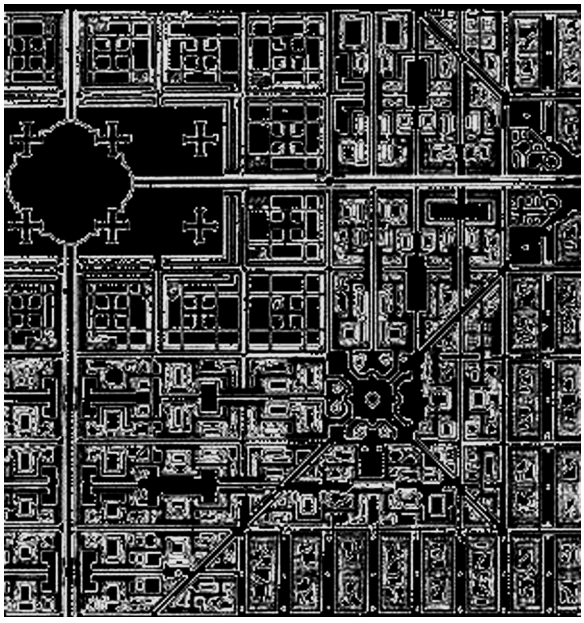

Terézváros „tere" a térképen kijelölhető, Erzsébetvárossal párhuzamos vagy társfunkciója szerint – anno…

Várost kutatni, a városok képét, „hangját", üzenetét, légkörét megérteni persze nemcsak képes történeti kontrasztok kérdése. A város egyszerre tükrözi az időt is, melyet átélt, a keletkezést és az elmúlást is, a szülészeti klinika milyenségét és a temetők sorsát ugyancsak, a pékek és malmok, piacok és sörfőzdék világát ugyanúgy, mint a folyómeder horgászainak, a körmenetre induló papoknak, a vizsgára készülő diáklányoknak vagy kolbászsütő iparosoknak, öntetszelgő politikusoknak vagy néprajzi muzeológusoknak, taxisofőröknek vagy szabadnapos vasutasoknak azt a belső, intim világát, amelyet ritkán lehet „érvényes" módon egyetlen városfotóval, a családi ebéd vagy a nagypapa dolgozószobájának emlékezetével megörökíteni.

A kulturális antropológus Clifford Geertz írja *Városok* című összehasonlító esszéjében: „Szembe lehet állítani, milyen volt akkor, és milyen most, azelőtt és azután, leírni, milyen is volt az élet akkoriban, és milyen lett azóta. Lehet írni egy elbeszélést, egy történetet, hogyan vezetett egyik dolog a másikhoz, az meg egy harmadikhoz: »és aztán – és aztán«. Ki lehet találni mutatókat, le lehet írni trendeket: nagyobb individualizmus, kevesebb vallásosság, növekvő jómód, hanyatló erkölcsök. Lehet emlékiratot írni, visszatekintve a múltra a jelen fényében, megküzdve az élmények felidézésével. Fel lehet vázolni szakaszokat – tradicionális, modern, posztmodern; feudalizmus, kolonializmus, függetlenség –, és posztulálni egy mozgásirányt: az elhaló állam, a vasketrec. Le lehet írni az intézmények átalakulását, a változó struktúrákat: a család, a piac, a közszolgálat, az iskola. Fel lehet építeni egy egész modellt, kitalálni egy folyamatot, előállni egy elmélettel. Lehet grafikonokat is rajzolni. […] Amit megkonstruálhatunk, ha feljegyzéseket készítünk, és megéljük, csupán utólagosan okos beszámolók látszólag megtörténő dolgok egymással való összefüggéséről: *darabokból összeállított mozaikok, a tények után*."[3]

E „darabokból összeállított" világ, folton folt tünemény, „amit megkonstruálhatunk", nem lesz hitelesebb, ha a lakástérhálóval vagy a szolgáltatásfejlesztési főirányokkal egészítjük ki, vagy szükségszerűségként ezekben „nevezzük meg" fő funkcióját, hasznát, értelmét. Persze, nehéz, vagy tán nem is lehet olyan „fölérendelt" nézőpontot megalkotni, amely egyszerre lehetne kívülkép és belülnézet, társadalomtörténet és kapcsolati kultúrák megnevezhető lelőhelye is. De lehet, a hiba nem a városban, hanem a nézőszögben, a kereső szempontban van. Ha egy városi lakótelepet csak ideiglenes és tömeges „kaptárnak" tekintünk, s nem látjuk egyúttal szélterelő felületnek, szemetelő univerzumnak, konfliktusgeneráló helyszínnek, intimitásnak és kultúraközi kiegyezési terep lehetőségének is, vagy egy úri népeknek szánt teraszt csakis az elkülönülő térhasználati értékrend tüneténk veszünk, s nem látjuk benne a turizmust, a kártyát, a szivarozó újságírókat, a cigányprímást és a felszolgálólányt, a pincében fölhalmozott pezsgőkészletet és az egérfogót is egyúttal, akkor talán csak a „léptéket" vétettük el.

Az idealizált, „kockásított" város madárperspektíva általi megjelenítésmódja

De ha nem halljuk ki az élet zeneiségét a város dobozából, a lét ritmusait, a közös dohogás szólamait, a nagy harmóniában partnerségre ítélt társadalmi hanghatások együttmozgását, akkor éppúgy tévedésben vagyunk, mint ha a nagypapa foteljének hasznavehetőségét szemléljük magában, s feledjük dohánybarnás kezét, sírásra hajlamos elérzékenyüléseit, régi cipőinek szagmintáit, porosodó aranyfestésű könyvlapjainak kipergő morzsalékait, az öregedő őszi tájba révülő tekintetét… S akkor bizony nemcsak a zeneiség vész el a belátásból, hanem maga a belátás értelme is talán. S nincs ez másként a szagokkal, azok élőhelyeivel, kutathatóságával, leírhatóságával sem…

JEGYZETEK

1 Engedtessék szöveggyűjteményként a Bali János kezdeményezésével született és a francia–finn–román–magyar partnerségben folytatott kutatásaink néhány forrásanyagára utalnom: http://mek.oszk.hu/08100/08152; http://mek.oszk.hu/10300/10306; http://mek.oszk.hu/08200/08262; http://mek.oszk.hu/10600/10662; http://mek.oszk.hu/10600/10674; http://mek.oszk.hu/13600/13655; http://mek.oszk.hu/10600/10673, stb.

2 *Musée imaginaire*. Gallimard, Paris, 1946; *Voix du silence*. Gallimard, Paris, 1951.

3 Clifford Geertz: *Városok (Pare és Sefrou)*. Magyar Lettre Internationale 2002. 45. Nyár. http://epa.oszk.hu/00000/00012/00029/geertz.htm

IRODALOM

A. Gergely András – Komjáthy Zsuzsa – Szántó Diána – Udvarhelyi Éva Tessza: *A kiállítás terve Budapesten. Tér és társadalom a Terézvárosban*. In: A. Gergely András – Bali János (szerk.): *Város-képzetek. Az antropológiai megismerés árnyalatai*. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont – ELTE BTK Néprajzi Intézet, Bp., 2007. 191–195. http://mek.oszk.hu/08100/08152

Attali, Jacques: *Bruits. Essai sur l'économie politique de la musique*. Presses Universitaires de France, 1977. https://monoskop.org/images/2/2f/Attali_Jacques_Bruits_1977.pdf

Batár Attila: *A hagyományos várostól a regionális városig*. 1999. http://www.c3.hu/~eufuzetek/index.php?nagyra=konyvespolc/7batar.html

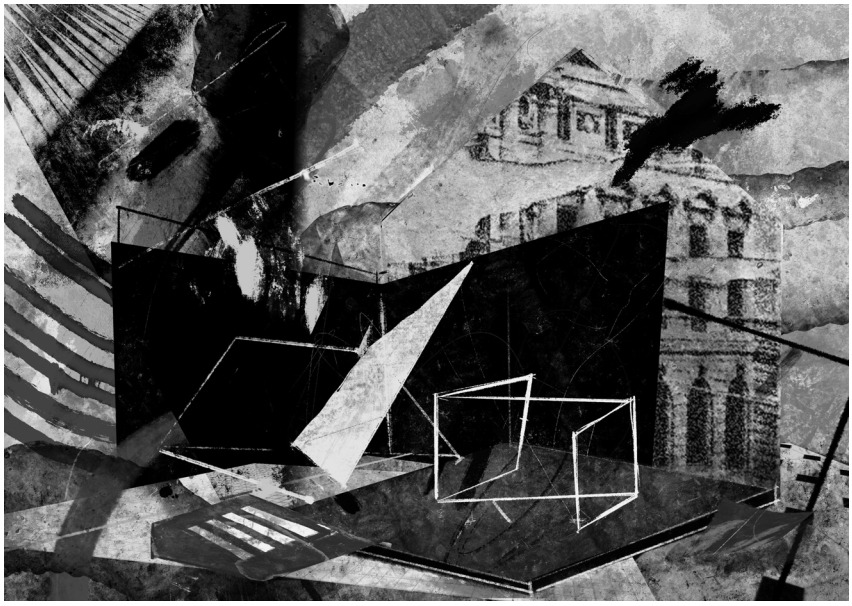
Battegay, Alain: *Városi kapcsolatok és interkulturális hatások*. 2004. http://www.antroport.hu/lapozo.php?akt_cim=97

Diaconu, Mădălina: *Városi szagtérképek*. Korunk 2011. 12. 5–15.

Geertz, Clifford: *Városok (Pare és Sefrou)*. Magyar Lettre Internationale 2002. 45. Nyár. http://epa.oszk.hu/00000/00012/00029/geertz.htm

Géczi János – András Ferenc (szerk.): *A test mint antropológiai tér*. Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Veszprém, 2014.

Gyáni Gábor: *A társadalomtörténet mint retrospektív kulturális antropológia?* Replika 1994. 15–16. 191–198.
Heiszler Vilmos: *Birodalmi és nemzeti szimbólumok Bécsben és Budapesten (1867–1918)*. Budapesti Negyed 1995. 9. 173–192.
Juhász Katalin: *Test – szag – tisztaság*. Korunk 2011. 12. 22–31.
Keszeg Vilmos: *Illat, szag, tisztálkodás a népi kultúrában*. Korunk 2011. 12. 19–21.
Konrád György – Szelényi Iván: *Urbanizáció és területi gazdálkodás*. JGYF Kiadó, Szeged, 2000.
Kozári Mónika: *Budapest a békeidőkben*. Budapesti Negyed 1995. 9. 153–172.
N. Kovács Tímea: *Helyek, kultúrák, szövegek: a kulturális idegenség reprezentációjáról*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2007.
N. Kovács Tímea – Böhm Gábor – Mester Tibor (szerk.): *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Kijárat Kiadó, Bp., 2005.
Raulin, Anne: *Anthropologie urbaine*. Armand Colin (Cursus), Paris, 2002.
Török Ágnes – Udvarhelyi Éva Tessza: *Egy tiszta város piszkos lakói avagy „aluljáró-takarítási szertartások" Budapesten*. Világosság 2005. 7–8. 57–80.

CSAPODY MIKLÓS

TÁVOLSÁGI SZONETTJÁRAT

Markó Béla: *Mindenki autóbusza*
Egy versemlék filológiája

■ Markó első magyarországi könyvének címadó szonettje a maga banális tárgyi valóságában nem az amerikai filmekből ismert hatalmas Greyhound-buszokat idézte, nem is a pesti „megbízható kék teve" Ikaruszokat (Bertha Bulcsu). Az erdélyi versolvasó nem látott amerikai filmet, kék buszt is csak jó, ha kétévente. Saját hétköznapi valóságából a gázolajtól szagló, fekete füstöt eresztő *kursza* („helyi érdekű vagy különjáratú autóbusz") képe jelent meg előtte, ezek az ormótlan, lomhán döcögő, sebességváltáskor recsegő hangot hallató pléhdobozok járták a kátyús erdélyi utakat. Az autóbusz-motívum mindazonáltal nem a tömegközeledés jótékony emberi hasznának együgyű dicsérete Markó költészetében, nem is transzilván halálautóbusz, a szerencsétlenség vagy a (magyar) sors baljós jelképe, hanem a belső utazás lírai helyszíne. A zárt térben megőrzött belső szabadság és az utazás metaforája az otthonos tájban és történelemben, a befelé figyelő ember gondolataiban, aki önmagát hallgatja. Az autóbusz azért mindenkié, mert a kényelmetlen dobozban együtt döcögők belső utazása az odakint hiányzó szabadság lehetősége, és mert az autóbusz voltaképpen Erdély. A zárt tér az érzelmek, gondolatok és a szabadság világa ott, ahol „nincsen emlék, / és nincsen terv, csak sokszoros jelen / idő, mi múlhatatlan, mert felették // körös-körül az álmot, mint füvet, / az állatok és most csak földsüket / sötétség forrong […] // végy ruhát, múltat, jövőt / magadra, mert felold, ami előbb / még nyűgnek tűnt, hát álmodj: védd magad!" (*Fölöttünk csillagképek*). A szabadság világa akár szabadversben, akár jambikus szonettben, mert a „tizennégy sor ketrece" is olyan, mint a busz, a vonatfülke, mint a kódexmásoló szerzetes cellája, a madárfészek vagy bármi, „ami zárt, ami körülhatárolt, ami különválasztható. Minden hely, ahol élni kell." (*Rövid, korszerűtlen kiáltvány*) Az is, ahol „élünk kicsi dobozokban, bárki / megrázhat, megszemlélhet" (*Erkélyünkön cinke*), az is, ahol, „ha érted jönnek, álmod széttörik, / vagy nem is jönnek, ők is álmodoznak, / s szuszogva, nyögve rólad ábrándoznak" (*Ki vigyáz reád?*), és az is, ahol „úgy élsz, mintha élnél, úgy írod, / úgy tetoválod tele papírod, / mint rángó bőrt, ha él még, ami holt." (*Itt úgy élsz*) A „korán érkezők s későn jövők / […] egybefogják a szétesőidőt […], // találkozik, mi volt, s mi lenni készül, / az ok és a cél majd egymásra lel" (*A remény szonettje*). Az ok a szabadság nyomasztó hiánya, a cél, a belső szabadság azonban elérhető.

A könyv 1989 augusztusában jelent meg a „fiatal írók" József Attila Körének Magvető gondozta narancssárga sorozatában. Ne idézzük most fel, mi minden történt abban az évben, az év végén Romániában, Magyarországon és másutt Kelet-Közép-Európában. A nyolcvanas években sehol sem a változás, az új kezdet derengése látszott, hanem a vég nyomasztó, hol elviselhetőbb, hol egyre sötétebb évei nyúltak reménytelenül hosszúra. Emlékezhetünk a romániai „forradalmat" megelőző évtized hétköznapjainak terrorlégkörére, a magyar kisebbség megsemmisítésének elszánt kísérleteire; nemigen maradt más, mint hogy „együtt kárhoztattuk a múltat és terveztük a jövőt […] egy határokon átnyúló nemzedéki egyetértés és szolidaritás eufóriájában […]. Lázadók és reménykedők voltunk

mindannyian".[1] A magyarországi olvasók, költők, kritikusok a hetvenes évek első felében Markó nevét nemigen ismerték. A Magvetőnél épp csak hallottak róla, mégsem a költő erdélyi volta, „a romániai helyzet" vezetett a könyv megjelenéséhez, hanem a minőség. Így lett Markó a JAK első erdélyi szerzője, a 43. füzet száz szonettje pedig már a nyolcadik könyve. Amíg ugyanis a fiatal magyarországi költők művei többnyire csak folyóiratokban, antológiákban jelenhettek meg, első könyvükről pedig épp csak álmodhattak, addig felvidéki, erdélyi, vajdasági pályatársaiknak már számos könyve látott napvilágot saját sorozataikban (1961-től a Forrásban a bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál, majd a Kriterionnál, 1976-tól a Gemmában az újvidéki Fórumnál, 1981-től a Főnixben a pozsonyi Madáchnál) és sorozaton kívül. Magyarországi nemzedéktársaik helyzetéhez viszonyítva összehasonlíthatatlanul kedvezőbb közlési lehetőségeik, saját (ellenőrzött) „intézményrendszerük", az irodalmi életben kivívott helyük irigylésre méltónak tetszett. Sikerük és elfogadottságuk tovább növelte az érdeklődést filozófiai, poétikai eredményeik iránt, melyek nemcsak az új magyarországi lírával való természetes rokonságukat mutatták, hanem miközben leginkább éppen ők (az erdélyiek) voltak szinte hermetikusan elzárva a magyar kultúra jelenétől és örökségétől, az irodalmi élet folyamataitól, magyarországi hatásuk is érzékelhető volt.

A hetvenes évek magyarországi „arctalan nemzedéke"[2] a közös korélményt, világképi kiindulást, költői nyelvet tekintve a nyolcvanas évekre már nagyjából egységesnek mutatta magát. Célját egyaránt megfogalmazta az irodalomban és a teóriában, mivel azonban saját útjait a politika eltorlaszolta, „A szabadságigény a művekbe költözött".[3] Az erdélyi új generáció önszemléletének, elméleti gondolkodásának és költészetének mélyreható filozófiai, etikai változásai ugyancsak a hetvenes évek derekától bontakoztak ki. A minőségi fordulat abban állt, hogy az elmélet kilépett a filozófiából, az erkölcsfilozófia megújulása pedig ösztönzően hatott az irodalomra, elősegítette a hagyomány átértelmezését, a kulturális önszemlélet és a gondolkodás átalakulását. Ethosz és elmélet ilyen összefonódása vezetett nyelvfilozófia, praxis, egyén és közösség szabadságának pátosztalan kritikai revíziójához. Ebből fakadt az erkölcsi minőségelv közösségi következményeinek új fogalmi rendszerben való értelmezése. A személyiség kilépett az énből, a felhalmozott tudás és műveltségélmény pedig mintegy visszafordult nyelvi-nemzeti közössége felé. Ehhez kínált támasztékot a hagyomány: a történelem mint elvont értelmezési tartomány, az elméleti gondolkodás tárgya, és mint tételes közösségi (irodalmi) példatár, lévén a mindent eldöntő kérdés szabadság (az autonóm személyiség) és diktatúra (a személytelen totalitarizmus) elkerülhetetlen összeütközése, az áthidalhatatlan ellentét áthidalása.[4] Miközben a magyarországi „fiatal" irodalomban éppen a politikától való távolmaradás lett a politikum, a nyolcvanas évek új erdélyi költészete leszorító távlattalansággal, szorongással küszködött. A válságköltészet nyelvteremtésében csakhamar megjelent a szintézis igénye, aminek a neoavantgárd fellendülése és a klasszicizálódás lett a következménye. Ezt az utat járta be Markó is első, *A szavak városában* Forrás-könyvétől (1974) a *Sárgaréz évszak* (1977) és a *Lepkecsontváz* (1980) szabadversein át *Az örök halasztás*ig (1982) és a *Talanítás*ig (1984). *Az örök halasztás*ban megjelent három szonettjét az új pályaszakaszt nyitó fordulat, a *Friss hó a könyvön* ötven szonettje követte (1987).

Szavak és évszakok

■ Első verseit gimnazista koromban olvastam a hetvenes évek első felében, az *Igaz Szó*, az *Utunk* és a *Korunk* kapható volt Sopronban a Széchenyi téri újságárusnál. A *Varázslataink*-antológiát és *A szavak városában* című első kötetét 1974 nyarán már Kolozsvárról hoztam magammal. Azon az őszön kerültem Szegedre, az egyetem és a diákélet kötött le, s bár az erdélyi irodalomnak figyelmes olvasója

voltam, ahhoz még keveset tudtam, hogy írjak is róla. Amikor a szándék és az ismeret mellé 1977 nyarán az *Életünk*től megérkezett a megrendelés is, a *Sárgaréz évszak*ot is magammal vittem a mártélyi Tisza-holtág mellé, ahol a *Kincskereső* irodalmi gyermeklap ütötte fel Baka István és Simai Mihály vezette nyári táborát Géczi János, Zalán Tibor „vendég fellépőkkel".[5] Írtam tehát ezt nem „a csirkeház mellől", hanem versek és csónakázások között Mártélyon, ahol a vízparti élő természetben a stilizált természetet, a gyermekkor-nosztalgiák kiábrándult emlékvilágát olvastam. Úgy találtam, Markót nemzedéke műveltségélménye helyett ösztönössége és tudatos képszerkesztésre való képessége vezeti, a befelé szemlélődés melankolikus kedélye már-már Tóth Árpád hangulatait idézi, „az emlékekbe fogódzó kivetítődés Markó »lakott mondatainak« legfőbb kötőanyaga. Az iróniával vegyített elégikus magatartás, meditatív látásmód eszmény és valóság ütköztetésével jön létre", eredményei hosszan exponált, gazdag asszociációsorok, máskor épp csak felvillantott miniatűrök. „A csalódottság álom-nosztalgiáinak az elmúlt gyermekkor, az emlékvilág és a természet változásai az állandó tájai […] meghatározóak a stilizált természet átköltött motívumaiból felépített bonyolult képsorok, amelyek néha ki is oltják egymást". Az *Egyszerű vers* mégsem ezekkel rokon, inkább egy egész nemzedék életérzésének közösségi kifejezése. A *Sárgaréz évszak* elégikus hangulatai mellett a virágszimbolika elkomorodott, „A békés szemlélődés mögül az »ünnepi igék« próbálgatása után egyre erősebben tör fel a kiábrándultság". A pillanatképekre árnyékok vetülnek, a hangok, színek, rózsák és madarak mellett fontossá válik a téli táj, a hó, a sivárság.[6]

Egy évvel később találkoztunk Szegeden, amikor az *Igaz Szó* szerkesztőjeként 1978 tavaszán először járt Magyarországon. Attól kezdve annak ellenére folyamatosan küldte a verseket, hogy román állampolgár nem közölhette írásait külföldön (Magyarországon). „Itthon is megjelenik nagy ritkán egy-egy versem, de lassan odaátra szorulok-szorulunk. Egyelőre még csak szellemileg!"[7] Erdélyi költőnek odaát „könyvet megjelentetni enyhén szólva törvénytelen volt. De akkor már kit érdekelt?! A szekuritátés dossziémban állandóan emlegetik, hogy közlök Magyarországon."[8] A versek kijuttatását várható hazai megjelenésükhöz igazította, de egyszerűbb volt átvágni a gordiuszi csomót: küldeményei több mint tíz éven át próba szerencse alapon néha postán, többnyire diplomáciai futárcsomagban érkeztek (a bukaresti követségre Markó és baráti „összekötői", a kolozsvári konzulátusra, amíg 1988 nyarán Ceauşescu be nem záratta, magam vittem el őket[9]). A madárlátta borítékok tartalmát a szerző által megjelölt vagy általam választott folyóiratoknak továbbítottam, meg is jelentek, egy kivételre emlékszem, Lengyel Balázs *Újhold-Évkönyv*ére. Egyik 1988. tavaszi levele szerint „könyvutánpótlásunk nincsen, még ha van is rá keret, a legfrissebb s legjobb dolgokból jól fogna egy-egy csomagocska. Cserében küldök: egy újabb szonettkoszorút [a *Szerelmes szonettkoszorú*t]. Ne ijedj meg, abba fogom hagyni egyszer, valamikor.[10] Ez most szerelmes téma, talán nem olyan súlyos, mint a másik [a *Költők koszorúja*], de éppen annyit dolgoztam rajta. A májusi *Igaz Szó*ban meg fog jelenni, de gondolom, ez továbbra sem akadály az ottani közlésben. Arra kérlek tehát, helyezd el valahol, de úgy, hogy ne hulljon ki a maradék hajam is, amire napvilágot lát. Számításba jöhet: az *Életünk*, ahol volt ugyan versem régről, de azok vagy megjelentek már, vagy feledésbe süllyedtek, és az *Alföld* […] Kedvemre való lenne most – mivel »míves« a szonettkoszorú – az *Újhold Évkönyv* is, de nem tudhatom, hogy én kedvükre való lennék-e, senkit sem ismerek onnan. […] nemcsak menedzserem, kritikusom is vagy: így olvasd a szonettkoszorút!"[11] Nemes Nagy Ágnes ritkán járt az írószövetségbe, férje, Lengyel Balázs gyakrabban, messziről tiszteltem őket, egyszer Szigligeten töltöttünk hosszabb időt együtt. Nemes Nagy az ötvenes években magyart és franciát tanított, de a természettudományokhoz is vonzódott, ismerte a növényakvarellista Csapody Verát, így történt, hogy a *Látkép gesztenyefával* rá is emlékező

ajánlása szerint 1986. június 22-én elballagtam hozzájuk a Királyhágó utcába. Örömmel fogadták Markó szonettjeit, nem tudom, miért nem jelent meg közülük egy sem az 1988-as *Újhold*-kötetben. Megesett, hogy verset nem küldtem, hanem visszakértem, mint a *Tiszatáj*tól 1986 őszén a régi szerkesztők elbocsátásakor.[12] A literátus postamunka mellett a költő műveire is igyekeztem felhívni a figyelmet, előbb a fiatal erdélyi magyar lírát áttekintő tanulmányomban,[13] később a *Friss hó…* ismertetésével.[14]

De vissza a nyolcvanas évekbe: a *Lepkecsontváz* (1980) szabadverseivel „féligmeddig már én is elégedett vagyok, eltérően ez előzőektől, illetve elégedett voltam, mert most már múlik ez is, és lassacskán készülök egy újabb »önmegtagadásra«”.[15] A két évvel későbbi *Az örök halasztás* után „még érzékletesebb Markó lírájának átalakulása, amely eddig a metaforikustól a metonimikus és szimbolikus pályaszakaszon át egy erőteljesen intellektuális tárgyias költészet felé vezet (*Talanítás*)”.[16] Utóbbit és a *Szarka-telefon* gyermekverseit már Markóék hozták magukkal Sopronba, ahonnan 1984 nyarán együtt látogattunk Badacsonyörsre, mielőtt tőlünk Pozsonyba indultak. 1987 elején azt írta: „Elég jó mecénásnak bizonyultál (csak azért »elég jó«, nehogy elhidd magad), vagy inkább – ugorgyunk egyet térben és időben – menedzsernek, ugyanis az *Új Tükör*ben már viszont láttam szonettjeimet.[17] Azt ugyan nem egészen értem, hogy [Szepesi] Attila miért a gyermekrovatba csúsztatta be őket, de annyi baj legyen. Hallom, az *Alföld*ben is jönnek a verseim, tehát minden rendben.[18] Most viszont újabb öt szonettet küldök a nyakadra, szeresd őket, mintha te írtad volna őket (gyermeki – gyermeteg? lelkedhez jól is találna!), és légy szíves, add át az *ÉS* versrovatának (Alföldy Jenő?), s ha nekik nem kell – elég pofátlanság lenne! –, akkor az *Alföld*nek vagy az *Életünk*nek. S ha oda sem, akkor olvasd fel a pesti szüzeknek!”[19] Újabb „önmegtagadásáról” azt írta, a *Friss hó a könyvön*, „50 szonettből álló kötetkém itt nyomdában van, csak éppen nincs papír, amire nyomtathatnák. Így élünk. Sőt, még ígyebbül. […] Január óta hozzánk semmilyen magyarországi sajtótermék be nem jön, bár én a dzsinnek jóvoltából sok mindenhez hozzájutottam.[20] […] nagyon-nagyon elzordultak a dolgok, kiút nem mutatkozik egyelőre, az értelmiségiek fejveszetten latolgatják az áttelepülés esélyeit. Bár van jó is a rosszban: végre a hülye is látja, hogy az eddigi struccpolitika mit sem ér, én magamon nem a letargiát, hanem a dühöt tapasztalom. Egyfajta csodavárás is van a levegőben, s bár ebben számtalanszor megcsalattunk, még mindig jobb, mint testamentumot írni.”[21]

Megérkezik az autóbusz

■ Arra, hogy verseit könyvben is kiadja Magyarországon, 1986 telén Marosvásárhelyen próbáltam volna rávenni, ha szükség lett volna rábeszélésre. Magától értetődően kínálkozott a JAK sorozata, de mi legyen a könyvben? 1987 tavaszára döntött: „mit szólnátok JAK-füzetként egy ókonzervatív szonettkötethez (90-100 szonett)? Ami már nagyon maradi, az tulajdonképpen avantgárd. Persze, sejtem, hogy vén vagyok már ehhez!”[22] Nemsokára így írt: „Doktor úr! Ismét küldöm magának a [marosvásárhelyi kultúr]palotát. De az úttesten van egy ódon jármű [autóbusz] is, körülbelül annyira modern, mint én. Hát kellünk-e még valakinek, kérdem tőle szomorúan. Levél megy, ha megy! Szent Rókus gyógyító szavát megkaptuk, továbbra is igényeljük. Olyan az nekünk, mint a dopping. Várjuk magikot türelmesen.”[23] Szeptemberi sorai szerint „Teljes joggal sürgetsz, hogy küldjem a szonettkönyvet. Trehány, késlekedő alak vagyok, az üzleti életben (nem a kenyérért való sorállásra gondolok) felkopna az állam. Viszont: örülök a sürgetésnek, mert azt jelenti, hogy kell az anyag. Megvan. Készen van. Az az igazság, hogy egy szonettkoszorún [a *Költők koszorúján*] bütyköltem sokáig (most már nyakig vagyok a konzervativizmusban), azzal akartam befejezni a kötetet. Nos, most már kivan a száz szonett, október folyamán legépelve, két példányban útnak indítom.”[24]

A JAK tagsága 1987. október 25-én megválasztott a füzetek szerkesztőbizottságának élére „egy nehéz periódus vége felé, amikor a JAK és a Magvető Kiadó munkakapcsolata a lehető legrosszabb volt”.[25] Kardos György halála után az erőszakosságig energikus Jovánovics Miklóssal (végső soron továbbra is Aczél Györggyel) kellett megküzdenünk. A legfőbb nehézség továbbra is az volt, hogy megállapodásunk ellenére egy évben sohasem adtak ki 12 füzetet, a megjelenés kampányszerű volt, pedig „A tubus-módszer (adott pillanatban megnyomjuk) mindenkinek kínos”.[26] Az ígéretek ellenére maradt a tubus, sőt a „Jován” által garantált évi tízből is töröltek kettőt. A *Mindenki autóbusza* nem volt közöttük; 1987. október végéig úgy tárgyaltam róla, mintha már rég nálam lenne, csak társaimmal tudattam: „Markó B. (kész, de még nincs itt)”.[27] Amikor megjött, pihenésként elvonultam vele, volt miből kikapcsolódni, nehéz évünk volt. 1986-ban még mindig az OSZK-ban vergődtem, megjelent Nagy Gáspár „rettenetes” Nagy Imre-verse, lefejezték a *Tiszatáj* szerkesztőségét, az írószövetség közgyűlésén összecsaptak az írók a párttal. Az *Erdély története* után Ceauşescu őrjöngve becsmérelte a magyarok „uszító területi revíziós terveket dédelgető nacionalista politikáját”, Erdélyből letartóztatások, házkutatások, gyilkosságok hírei érkeztek, Aczél Géza többszöri sürgetésére őszre fejeztem be az új erdélyi magyar irodalom áttekintését.[28]

1987. november elején napfényes őszi idő volt, a pihenésre jó alkalmat kínált a *Mindenki autóbuszá*val való munkálat. Badacsonyörs és Ábrahámhegy között, a Kisőrshegy oldalában Mányoki Endre Trabantja fölkaptatott velem a Folly-fenyves melletti mélyúton. Fent a hegyen ötholdas szőlő közepén állt gimnáziumi magyartanárom, Szalai Dénes apósának háza villannyal, palackos gázzal, mellette borpince, Markóék is megfordultak már itt néhány éve. Ide vettem be magam majdnem két hétre. Jó volt odafönt a *Még el nem illant évek szőlőhegyén*. A kézirattal nem volt sok dolgom. Szokásom volt az eredeti kéziratokat magamnál tartani, így a kvatrinákat és a tercinákat, a többnyire 11-es szótagszámú, többnyire abba abba ccd ccd rímképletű mondatnyi verseket délelőttönként újragépeltem, délután a pálos kolostor romjai felé kószáltam. Volt, hogy feljebb, Salföld, Ábrahámhegy és a Bagolykő felé jártam a skarlátvörös szőlőket, az erdőket, máskor régi kőkeresztek mellett Balatonrendesig, délre Tomajig, el a Kőkapuig, este befűtöttem, és a szemcsés fekete-fehér tévé helyett Grendelt olvastam. Első nap a száz szonett elé illesztett *Rövid, korszerűtlen kilátvány* prózaverset gépeltem. A kézirat első fele a *Friss hó…* 49 versét foglalta magában, az *Égő évek*ből pedig 28-at. A bűvös százas számot ez a 77 vers adta ki a négy évszakos *Szonettkalendárium*mal, négy további verssel (*Egy lehetséges ars poetica*, *Erdőnkön átsétál a szél*, *Egy lehetséges ars poetica*, *Így érkezel?)* és a *Költők koszorúja* 15 költeményével. A koszorú 14 verse és a mesterszonett nagyon megragadott: az első „irodalomtörténeti arcképvers” (*Janus Pannonius*) utolsó sorával a második (*Balassi Bálint*) költemény első sorában találkoztam ismét, ennek zárósorát a harmadik (*Szenczi Molnár Albert*) első soraként láttam viszont, és így tovább, mígnem a 14. szonett (*Radnóti Miklós*) utolsó sorában az első, a Janus Pannonius-vers első sorára ismertem. A koszorú utolsó, 15. darabja a mesterszonett, a mű koronája, melynek 14 sora a megelőző 14 szonett kezdősora. A portréversekben egy-egy nagy költészet furfangosan kivont nemes párlatát ízleltem. Eszembe jutott, milyen szép, de hiábavaló fáradságos aprómunka volna életművek és „utóéletek” filológiai felderítése hat évszázad irodalmi hagyományából, de az esszenciánál fontosabbnak éreztem bennük a költő személyességét. Azt figyeltem, miként képesek megidézni a múltból a jelen tájékozódási pontjaként kínálkozó magyar klasszikusok: Janus Pannonius, Balassi, Szenczi Molnár, Zrínyi, Petrőczi Kata Szidónia, Berzsenyi, Kazinczy, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Vajda János, Ady, József Attila, Radnóti alakját, milyen eszközökkel jelennek meg mondhatni banalitásig közismert (?) hívószavaik a monológszerű élőbeszédben, az időből mintegy kilépve.

Markó újabb üzenete Badacsonyörs után érkezett: „Nem tudom, merre kószálsz mostanában, de képeslapon azért küldözgesd a recepteket. Jól fognak. Legutóbb is örültem a november végi híreknek, nagyon kíváncsi vagyok! De mikor kell bevenni a gyógyszert?”[29] Ha receptet nem is, fent a hegyen megírtam a szokásos jelentést, amit 1988. január 4-én adtam le a Magvetőnek a nyomdakész kézirat kíséretében.[30] 1988 tavaszán Szabados György és Váczi Tamás esszéinek (*A zene kettős természetű fénye*), a *Mindenki autóbusz*ának és Balázs Attila prózakötetének (*Ki tette a macskát a postaládába?*) kiadását terveztük, utóbbiak azonban átcsúsztak a következő évre, Markó könyve 1989 augusztusára. Közben „A te jó vidéki Béla bátyád mostanában kigyógyulni látszik sohasem volt grafomániájából, és múlóban van már humorérzéke is, ami viszont eddig nem hagyta cserben. Minálunk most rohan a világ, de mintha nem a legjobb irányba… Ülök itt az íróasztalomnál, nézem a mennyezeten velem szemben a hatalmas nedves foltot. Ázik a tetőnk. Adna az Isten már szurkot, akár a pokol ördögei által is. És óvna meg a mi mindennapi rémhírünktől. Amelyek bizony nem is rémhírek. Azt beszélik, az újszülötteknek már nem lehet magyar nevet adni, nem írják be az anyakönyvbe. És egy hisztérikus kézlegyintés elsöpörheti az iskoláinkat is. Zordabb idők zordabb kedvet, de tán elszántabb lelkeket hoznak magukkal! […] jobb lenne, ha átvonatoznál hozzánk. Apropó: itteni felbukkanásodnak semmi hivatalos visszhangja nem volt, viszont azt hallottuk, hogy a határnál szemétkedtek veled. Mostanában a kincses város felől fúj a szél, lapokat is látunk, de nem annyit s nem épp azt, amit kellene. »Romániai magyar« konfliktusaink múlóban, nagy szorongató összeborulásban élünk, remélem, nem a védtelen juhokéban.”[31] A *Mindenki autóbusza* pedig váratott magára, vonattal jártam Erdélybe, ahol „csend van, rólad sem érdeklődtek Döbrögiék [a Securitate]. Gondolj a mi jó vidéki friss levegőnkre arról a füstös Budapestről. Gondolj rám is, várom éteri, átszellemült és vaskosabb, gutenbergi híreidet.”[32] Gutenberg lassan dolgozott, örvendtünk, hogy Markót nem késleltették tovább. Így múlt el fölöttünk a zaklatott 1988-as év. „Várunk! Hozz nekünk hírt, »hangok nagy tanárja« – írá Vörösmarty bátyánk, ha jól emlékszem. Légy jó – menedzser ezután is! Írj és jöjj! Jöjj és írj!”[33]

A poétikai futárborítékok mellett képeslapok is jöttek Vásárhelyről, ahol „az idő lassabban múlik. Dunántúli (de nem labanc!) humorérzékedre nagy szükség lenne, fölvidítani hajdan furfangos, mostanában besavanyodott székely eszünket.”[34] Hacsak tudtam, Kolozsvárról továbbmentem Marosvásárhelyre („Jön Cs. M. hírekkel, nevekkel, / borral és betűvel is bőven”[35]), ha nem, lapjaim akkor is „rendre elvánszorognak idáig, ami nekünk nagy öröm, mert hullámzó kedélyünket fel-felvidítják híreid. Tavaly reménykedtünk, mostanában viszont mintha fásultabban néznénk magunk köré. El-eltöprengek azon, hogy lassan egyfajta emigrációs lelkiállapotba kényszerülünk így is, hogy ki sem mozdulunk itthonról. Mint aki valamelyik csendes-óceáni szigetről figyeli, hogy mi történik Budapesten. Nem jó, nagyon nem jó ez, mert autonóm személyiségek helyett tudathasadásos emberek ténferegnek körülöttünk. Nem magamról beszélek, persze, remélem, hogy nem magamról, de a méreg időnként rám is hat. […] az iránytűk nagyon megzavarodtak mostanában, s ide-oda remegnek. (»Finom remegések: az erőm« – írta volt [Ady] Bandi bátyánk egy gyengébb pillanatában, mert erről nekem mindig a hasmenés jut eszembe, bocsánattal legyen mondva.) Lankadó munkakedvemből ítélve, egy darabig ülhetsz majd menedzseri babérjaidon, nem foglak zaklatni. Másfajta babérjaidat viszont nem ártana folyamatosan tovább gyarapítani. Min dolgozol mostanában? Erdélynek divatja van, hát akkor legalább az beszéljen Erdélyről, aki ért is hozzá…”[36] Öröm volt az ürömben, hogy 1989 májusában megjelent az *Égő évek*, az ismerős szabadversek mellett 38 újabb szonettel. „Mit mondott neked [Nagy] Gazsi – kérdezte Tompa Gábor Markótól két hónappal később –, elkezdték már nyomtatni a kötetedet? – Csak annyit tudott, hogy nemsokára meg-

jelenik – felelte Markó –, Csapody Miki azt írta, hogy júliusban fog megjelenni. Szerettem volna, ha addig az itteni kötetem [az *Égő évek*] is kijön. […] arra vagyok kíváncsi, hogyan fognak »megizélni« itt!”[37]

A *Mindenki autóbusza* végre 1989 augusztusában hagyta el a nyomdát. „Hallom, megvan a könyv! Heuréka!”[38] Hamarosan fordult a világ: „Sejtem, hogy van dolgod bőven mostanában, de azért adjatok hírt néha magatokról, mert kellenek ide a fehérköpenyes szavak.”[39] 1989. december elején Temesvár még nagyon messze volt Marosvásárhelytől: „Kedves Doktor úr! Képeslap formájában eregetett gyógyszerei jól jönnek aritmiás szívünknek. Menedzseri munkájával is maradéktalanul elégedettek vagyunk. Szeretnénk már egy elvtársi kézfogással megköszönni, amit értünk tesz. De ehhez látnunk kellene a »szent jobbot«. Hát hozza ide!”[40] Teendőink hamarosan megszaporodtak, versírás és tanulmányok helyett beszédeket mondtunk. Új „szerep-fenomenológia” kora következett, évtizedek múltán pedig látjuk, hogyan lett Erdély „»mindenki autóbuszából« lassan »mindenki biciklijévé«”.[41]

JEGYZETEK

1. Markó Béla: *Elöljáró beszéd* (Csapody Miklós és az erdélyiek). In: Csapody Miklós: *A címeres halott*. Esszék, tanulmányok. EXIT Kiadó, Kvár, 2018. 6.
2. L. Zalán Tibor: *Arctalan nemzedék* (rövidített változat). Életünk 1979. 11. 957–968.
3. Géczi János: *A forma, mint életlehetőség – esszé és példa* (Markó Béla *Friss hó a könyvön* című művéhez). Forrás 1989. 3. 6.
4. Csapody Miklós: *Értelem és remény*. Tíz év fiatal erdélyi magyar irodalma. Alföld 1987. 12. 69–71.
5. Csapody Miklós: *A mi szagláraink*. Irodalmi élet, politika és állambiztonság (1974–1989). Magyar Napló, Bp., 2019. 129. Róla Markó Béla: *Nacionalistákról és irredentákról*. Csapody Miklós különös emlékirata [2021]. In: Uő: *Zsarnokra várva*. Esszé, publicisztika 2017–2021. Pesti Kalligram, Uo. 2022. 483–491.
6. *Lakott mondatok közelében*. Markó Béla lírájáról. Életünk 1978. 4. 337–338.
7. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1987. ápr. 7. A kézírásos levelek, képes levelezőlapok a címzett birtokában.
8. Kőrössi P. József: *A magyar kártya*. Beszélgetés Markó Bélával. Kossuth Kiadó, Bp., 2013. 151.
9. L. Csapody Miklós: *Omágiu és a menekülő Dacia éve*. In: Kőrössi P. József: *Zsákutca két irányból*. Köszönjük neked, Kondukátor! Kossuth Kiadó, Bp., 2020. 222–223.
10. Nem ijedtem meg, ő pedig máig folytatja: a *Friss hó…*, az *Égő évek* és a *Mindenki autóbusza* után következett a *Kiűzetés a számítógépből*, amely magában foglalta a *Szerelmes szonettkoszorú* és a *Költők koszorúja* kétszer 15 versét (mindkettő külön is megjelent), majd a *Balkáni fohász* 4, a *Hány életünk volt* 99, a *Tulajdonképpen minden* 114, a *Visszabontás* 108, újraközlésekkel őket követte a *Festékfoltok az éjszakán* 95, az *Elölnézet* 100 és az *Amit az ördög jóváhagy* 145 szonettje.
11. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1988. ápr. 19.
12. Csapody Miklós: *A mi szagláraink* i. m. 256.
13. *„szivárványtalan lesz a birodalom”*. A romániai fiatal magyar líráról. Mozgó Világ 1979. 3. 112–120. „Nemrég kaptam meg a *Mozgó Világ*ot, tanulmányodhoz őszintén gratulálok, nagyon örültem neki, alapos munka – a továbbiakban ez is forrásanyag.” *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Kézdivásárhely, 1979. máj.
14. Kortárs 1988. 6. 158–160.
15. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1980. máj. 28. A *Lepkecsontváz* ajánlása: „Csapody Miklósnak, az erdélyi »bevándorlónak« baráti szeretettel Markó Béla, Budapest, 1980. július.”
16. Csapody Miklós: *Értelem és remény* i. m. 79.
17. A *Szonettkalendárium*ot.
18. *Téli utazások*: Alföld 1987. 2., *Feljegyzés egy boldog körtefáról* és *Farsang* (uo. 1987. 11.).
19. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1987. febr. 2. Az öt vers: *Egy lehetséges ars poetica*, *Fabulánk vége*, *Lábjegyzet egy Petőfi-vershez*, *Szonett gyermekeimnek, akik félnek a sötétségtől*. Élet és Irodalom 1989. [!] nov. 17. A *Fiam szonettje* csak az Utunkban jelent meg (1987. ápr. 3.).
20. A dzsinnek: a bukaresti magyar nagykövetség munkatársai.

21. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1987. ápr. 7.
22. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1987. ápr. 7.
23. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1987. máj.
24. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1988. szept. A kézirat egy példányban jutott el hozzám.
25. *Csapody Miklós levele Odorics Ferenchez*. Bp., 1989. jan. 9.
26. *Feljegyzés az írószövetség „zöld tájékoztatója" számára*. Bp., 1987. okt. 25. Csapody Miklós.
27. *Csapody Miklós levele a JAK-füzetek szerkesztőbizottsága tagjaihoz*. Bp., 1987. okt. 28.
28. *Értelem és remény*. „Költői pályám hogyan alakul ott? Decemberi tanulmányod továbbra is népszerű!" *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1988. ápr. 8. Markó *Alföld*-példánya kézről kézre járt a baráti körben, 1988 januárjában Tompa Gábor olvasta, l. Markó Béla: *Egy irredenta hétköznapjai* (Lehallgatási jegyzőkönyvek, 1986. április – 1989. december). Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009. 161.
29. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1987. dec. A „receptek": madárnyelven fogalmazott rövid híradások, jókívánságok. A novemberi hírek: a szonettkönyv 1989-re várható megjelenéséről.
30. Csapody Miklós: *Késői ünnep*. Tanulmányok és kritikák. Korona Kiadó, Bp., 2008. 97–100.
31. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1988. ápr. 19.
32. *Markó Béla és Tompa Gábor képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1988. okt. 2.
33. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1988. dec.
34. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1989. máj. 15.
35. *Delikát* (2012). In: Markó Béla: *Csatolmány*. Versek, 2011–2013. Bookart, Csíkszereda, 2013. 16.
36. *Markó Béla levele Csapody Miklóshoz*. Marosvásárhely, 1989. jún. 5.
37. Markó Béla*: Egy irredenta hétköznapjai* 393.
38. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1989. szept.
39. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1989. dec.
40. *Markó Béla képes levelezőlapja Csapody Miklósnak*. Marosvásárhely, 1989. dec.
41. A *Csatolmány* ajánlásából (2013. nov. 9.).

DEMÉNY PÉTER

EGY HÁZI NYÚL

Görözdi Judit – Balogh Magdolna (szerk.): *Külországi könyvespolcokon. Tanulmányok Esterházy Péter idegen nyelvű recepciójáról*

■ Esterházy Péter három értelemben is nagy író volt. Egyrészt abban, amelyet magyarázni sem kell: több remekművet írt, elég, ha a *Bevezetés a szépirodalomba* és a *Harmonia cælestis* című opusokat számoljuk ide, holott tán mást is lehetne, például a *Márk-változat*ot. Másrészt, mert sok nyelvre lefordították, és ezekről a fordításokról kritikák-tanulmányok készültek. Harmadrészt, mert művei ihletően hatottak: egy román írónő, Ruxandra Cesereanu például regényt írt *Utófférfiak* címmel, mely az *Egy nő* replikája.

A Görözdi Judit szerkesztette kötetben mindhárom vonatkozással találkozunk, bár a cél vagy a szemlélet a másodikat emeli ki. Egy pozsonyi konferencia előadásainak könyvvé formálása ez, ahol Esterházy Péter külföldi recepciójáról és fordításairól értekeztek a résztvevők 2021 szeptemberében.

Ha ezt a könyvet végigolvassuk, az egyik szemünk nevet, a másik sír. Nevet, mert tényleg románra, lengyelre, csehre, németre, franciára, szlovákra, angolra, oroszra, japánra – számtalan nyelvre lefordították Esterházyt, és fogadtatása mindenütt a „nagy író" jelzős szerkezet égisze alatt történt. Mindazonáltal az is kiderül, hogy a külföldiek nem mindig értik mindazt, amiről beszél – remek kritikájában Csuhai István is elemzi ezt (*Bányagróf*. Élet és Irodalom 2023/13.). De nemcsak ő, a kötetben nagyjából mindenki.

Reciti, Bp., 2022.

És ugyan miért is annyira meglepő ez? Nyilvánvaló, hogy egy más kultúrán nevelkedett ember esetleg mástól érzékenyül el, mint mi, és másra legyint: a nyugatiaknak például fogalmuk sincs, mit bontott le a *Termelési-regény*, holott lefordították azt is. Meg az is, hogy egy fordító sok mindennel küszködik, ám a legélesebben talán éppen a kultúrával, vagyis a szavak sok tényező befolyásolta jelentésmezejével.

Ebben az ügyben az ember lehet már-már elvágólagos, mint Kundera, aki még a szinonima mivoltát sem ismeri el, és lehet annyira laza, mint amilyen Esterházy volt – az utóbbi hozzáállás az emberibb és gyümölcsözőbb. Holott nem könnyű lazának lenni, hiszen az ember hirtelen azt tapasztalja, hogy gumiszőnyegen lépked, minden lépésének más az ellenállása, és más az egyensúly, amellyel továbbléphet aztán. Már Romániában is inkább csudabogár, mint az a nagy író, aki otthon idézőjelek nélkül is az, aki.

Vannak tudósabb tanulmányok a könyvben (Görözdi Judit, Anita Huťková, Kulcsár-Szabó Zoltán stb.), és akadnak esszéisztikusabbak (Kányádi András, Szöllősy Judit stb.). Ez végül is az egyes kutatók személyes beállítódásától függ, attól, hogy valaki mennyire képes mindig ugyanarra figyelni. A cím mindenesetre jól humoros, az olvasó már a borítót látva elképzelheti, hogy Esterházy szelleme ott bolyong a gyűjteményben, annál is inkább, amikor

beljebb lapoz, és kiderül, hogy Esterházy Marcell műve alapján készült. Engem például a híres gobelinre emlékeztet, amelyet Esterházy Ottlikból „hozott össze", egyetlen A3-as lapra másolva az *Iskolá*…-t.

De az egész fogadtatástörténet egy gobelin. Paradoxonok váltogatják itt egymást – például Szarka Szilvia Verena Aufermannt, a *Harmonia*…-t recenzáló szerzőt idézve megemlíti, „hogy Esterházy, leszámítva Hans Magnus Enzensberger és Irene Dische *Esterházy – egy ház nyúl csodálatos élete* című könyvét, az *opus magnum*nak számító mű megjelenéséig csupán egy izgalmas mellékszereplője volt a német irodalomnak" (65.), annak ellenére, hogy: „Közismert, hogy a huszadik század utolsó harmadában a német kultúra és annak intézményrendszere lett a magyar irodalom legfontosabb befogadó és továbbító kultúrája." (64.) Ugyanezt jegyzi meg a kötet zárásául szolgáló remek kerekasztal-beszélgetésben Németh Gábor, aki Bányai Évának a román recepciójáról szóló előadását hallgatva döbben rá a magyar elismertség – román fordítások – „kopár recepció" meghatározta tengelyre (324.).

Ez a beszélgetés különben, amelynek a címe *Esterházy fordításban – Beszélgetés Alföldy Mari, Buda György, Deák Renáta, Heike Flemming, Rácz Péter, Vjacseszlav Szereda, Szöllősy Judit, Robert Svoboda, Teresa Worowska műfordítókkal*, a gyűjtemény kiváló zárása. Megmozdulnak a szempontok, szembesülnek az alternatívák, sok szó esik a műfordítás rémületes szabadságáról. (Például arról, hogyan kell a cseh kultúrában keresni egy analógiát arra, hogy „a török nem enged a negyvennyolcból", vagy hogyan lehet pikírtül lábjegyzetet írni – ahhoz a *Kardozós-változat*ban írt mondathoz, miszerint „Lásd még a Rákosi-korszakban a nevezetes fotőj-frászt", a német változatban azt fűzték hozzá: „lefordíthatatlan utalás: elég, ha az olvasó Rákosit érti meg a frászt" – 347.)

Egy Petőfiről szóló beszélgetés jut eszembe, melyben megjegyeztem, hogy olykor hiányolom a fordítók bátorságát, és mint annyiszor, Parti Nagyot hoztam fel, aki *Karnebál* címmel fordította le Caragiale *D'ale carnavalului*-ját, nem törődve nagyjából semmivel, csak a román író szellemével, mint Faludy a Villonéval, mire azt replikázták, hogy az már nem is Caragiale, én meg, hogy de mégiscsak egy név és egy mű közvetítése. Nincs jó válasz egy kérdésre, ha nem jól fogalmazzuk meg. „Esterházytól" nem azt kell elvárnunk, hogy Esterházy legyen, a mi nagy magyar írónk, hanem azt, hogy humort, nagyvonalúságot, intertextualitást és posztmodern írás- és látásmódot jelentsen mindenfelé. Ez sem könnyű, mert nehéz.

EGYETEMTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA (KOLOZSVÁR–SZEGED, 1872–1945)

Gaal György: *Az erdélyi tudományosság fellegvára. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem alapításának 150. évfordulójára*

■ Szép kiállítású, gazdag képanyaga miatt albumként is használható tudományos munkát vehetett kezébe a papír alapú kiadványokhoz is ragaszkodó olvasó 2022 nyarán. *A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem alapításának 150. évfordulójára* alcímű, *Az erdélyi tudományosság fellegvára* című könyv Gaal György mint szerző és az Erdélyi Múzeum-Egyesület mint könyvkiadó tisztelgése egy olyan felsőoktatási intézmény előtt, amely kétségtelenül hozzájárult kutatási eredményei, oktatási rendszere, módszerei révén a tudományos ismeretek gyarapodásához, a szakmát magas szinten gyakorló nemzedékek felnövekedéséhez. Működött mint alapítását tekintve a második magyar egyetem 1919-ig Kolozsvárt, majd (a város meghívására) Szegeden, 1940-től ismét Kolozsvárt. Oktatási nyelve a magyar volt.

A bolognai oktatási rendszer európai elterjedése óta – pontosabban az egyes államok bekapcsolódása óta e rendszerbe – az egyetemi hallgatók egy szemeszternyi vagy több időt is szakmai tapasztalatszerzéssel tölthetnek egy másik ország egyetemén – ez „áthallgatás". Az az intézmény, amelybe a diák felvételt nyert, elfogadja a külföldön szerzett vizsgabizonylatokat. Hasonlóképpen az oktatók mozgása is intenzívebb, sőt ezt az újabb értékelési rendszer valósággal megköveteli, hogy a szakmai tanácskozáson túl az oktatók, kutatók rendszeresen tanítsanak és kutassanak külföldön is, nemzetközi kutatásokban, projektekben vegyenek részt. Ezeket a tudományos tanulási vagy oktató célú külföldi utakat nemzetközi szóval újabban mobilitásnak nevezik.

Tanulmányozva a mai kolozsvári felsőoktatás e korábbi elődjéről – vagy előzményei egy határozott periódusáról – szóló új könyvet, egy másféle tanár-, kutató- és diákmobilitás rajzolódik ki előttünk. 1872-ben alapították meg négy karral az egyetemet mint Magyar Királyi Tudományegyetemet, a Ferenc József Tudományegyetem nevet az intézmény 1881-től használta (az erről szóló törvénycikkeket lásd a kötet *Függelék*ében, az *Egyetemtörténeti törvénytár* részben, 251–252. o.). Az oktatókat az alapító részben helybeli erőkből választotta ki, a már létező intézmények tanszemélyzetéből (ez főleg tehát az orvosokra és a jogászokra vonatkozik), részben pedig magyarországi tudós tanárokat kért fel erre a feladatra. Itt máris értékelnünk kell a könyvnek szerény elnevezésű, de nagy jelentőségű fejezetét, *Az egyetem tanári kara (1872–1945)* címűt. A tanárok „mobilitását" a jelzett időszakban a fent jelzettől igencsak különböző okok határozták meg. Az egyik nem sokkal az alapítás után jelentkezett, éspedig a magyarországi vagy a nyugati egyetemek, kutatóhelyek vonzóereje miatt (Ferenczy Zoltán, a magyar irodalom újkorának oktatója 1899-ben Budapestre távozik, hasonlóképpen 1891-ben Hegedüs István, az esztétika, a klasszika-filológia tanára, 1900-ban Istvánffy Gyula – hogy csak néhány példát említsünk). Gaal György kutatá-

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2022.

sai szerint 1919-ig az egyetem 26 tanára ment át budapesti egyetemi tanszékre (270. o.).

A mobilitás másik oka az államhatalom-váltás. 1872–1914 között, illetve 1940–1944 között inkább Kolozsvárra, 1920-ban és 1945-ben Kolozsvárról Budapestre irányul a tanerők mozgása. Bár ez sem általánosítható. És ezzel egybe is vág a kötet egyetemtörténeti részének korszakolása, ami a fejezetek egymásutánjában tekintve a következő: *A kolozsvári egyetem alapítása és megnyitása* (29–44. o.); *Az egyetem szervezeti felépítése és működése* (45–49. o.); *Az egyetem megerősödésének korszaka (1872–1897)* (50–92. o.); *A magyar tudományosság élvonalában (1897–1919)*; *Újraindulás és folytonosság Szegeden (1921–1940)* (173–184. o.). A narratív rész *Számvetés* címmel ellátott összefoglalásában (235–236. o.) Gaal György szükségesnek látta idézni Szabó Gábor rektor kijelentését *A Szegedi Tudományegyetem és elődei története. I. rész* című kötet (Szögi László – Varga Júlia szerk. Szeged, 2011) előszavából, amely szerint a Szegedi Tudományegyetem szenátusa 2007. július 9-én kinyilatkoztatta, hogy teljes egészében felvállalja a kolozsvári hagyományt és előzményeket, s alapítási évét 1581-ben határozza meg. Itt az 1920–1940 közötti periódus az intézményfolytonosság kérdése miatt azért is fontos, mert például a Babeş–Bolyai Tudományegyetem önképében (mai honlapján megjelenő előtörténetében) ez nincs benne, ellenben benne van az 1920-ban Kolozsvárt alapított román egyetem, amely 1940-ben az új országhatárok szerinti Dél-Erdélybe (pontosabban Szebenbe) és Temesvárra menekült. Előbbi helyen a Bölcsészettudományi Kar, a Jogtudományi és az Orvostudományi, utóbbin a Természettudományi Kar folytatta Kolozsvárt megkezdett működését 1945-ig, amikor is visszatért Kolozsvárra.

A kötet több fejezetből áll, olvasását kezdjük ezennel éppen a függelékkel, ott ugyanis a kiadvány úgynevezett narratív részének megfeleltethetők okmányok, névsorok, jegyzékek.

Gaal György filológus, művelődéstörténész korábbi egyetemtörténeti munkái közül itt hadd említsünk meg néhányat: *A kolozsvári egyetem orvosi karának épületei és építkezései. Orvostudományi Értesítő*, 1998; *Egyetem a Farkas utcában,* 2001, bővítve 2012 [Társadalomtudomány/Művelődéstörténet]; *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2012. A kolozsvári egyetemre és tanáraira vonatkozó cikkei, tanulmányai száma a százat jóval meghaladja (ezek jegyzéke is megtalálható a kötet *Függelék*ében, 258–260. o.). Idejében beavatódott a kérdésbe, hiszen Kristóf György (1878–1965) munkásságával már egyetemi hallgatóként foglalkozni kezdett (Kristóf György válogatott tanulmányait, a róla szóló monográfiáját a Kriterion Könyvkiadó adta ki 2013-ban, illetve 2014-ben). Már az is felér egy történelmi tankönyvvel, hogy alakult az egyetem egyes tanárai pályája. Kristóf György például Enyeden tanult, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen szerzett magyar–latin szakos oklevelet (1904), Budapesten doktorált (1905), Szászvároson a Református Kún Kollégiumban tanított, 1922 áprilisától az új román egyetem magyartanári tanszékét nyerte el, a román tanügyminiszter megbízásából ő adta át hivatalosan az egyetemet 1940-ben újra a magyar hatóságnak, rövid ideig megbízott rektor volt, a Ferenc József Tudományegyetem e szakaszában dékánként, majd dékánhelyettesként is működött, a Magyar Irodalomtörténeti Intézete igazgatójaként is. 1945-ben nyugdíjazták. De az is kiolvasható a névsorokból, illetőleg az ezeket megelőző, a karokat bemutató összefoglalókból (Jog- és Államtudományi Kar, Orvosi Kar, Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Kar, Matematikai és Természettudományi Kar, illetőleg 1940 és 1945 között már Közgazdaságtudományi Kar is), hogy az intézmények működésére, az oktatói kollektívára a történelmi események milyen befo-

lyással voltak. A könyve természetszerűen nem tartalmazza a román egyetem történetét (1920–1940 között Kolozsváron, 1940–44 közt Szebenben működött az Universitatea Regele Ferdinand I.

A kötet az egyetem fő tisztségviselői névsorát is adja (*Az egyetem rektorainak és dékánjainak kronológiája*), Berde Áron jogtanár volt az első, Miskolczy Dezső orvosprofesszor az utolsó az egyetem rektorai sorában, de rektori funkciót töltött be az idők során, hogy csak néhányat említsünk, Finály Henrik, továbbá Brassai Sámuel, Meltzl Hugó, Apáthy István, Farkas Gyula, Márki Sándor, Csengery János, Bartók György is.

Az egyetem szakmai kapcsolatépítése igényességét mutatja, hogy tiszteletbeli doktori címeket is adományozott, a kötet e kitüntetett személyek névsorát a javaslattevő karok szerint csoportosítva, ezen belül pedig időrendben adja. Tudósok, politikusok, művészek egyaránt szerepelnek e „toplistán": Gyulay Pál író (1876); gróf Apponyi Albert országgyűlési képviselő (1896); Thaly Kálmán országgyűlési képviselő, történetíró (1896); Fadrusz János szobrász (1902); Torma Zsófia régész (1899); Benczúr Gyula festőművész (1913); I. József királyi herceg (1918); Dohnányi Ernő, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára (1922); Móra Ferenc, a Szegedi Városi Múzeum igazgatója, író (1932); Brassai Sámuel egyetemi tanár (1874); Szent-Györgyi Albert dr., egyetemi tanár (1938) és mások.

A kötet szerzője több kötetet szentelt az orvosképzés történetének is, de Kolozsvár történetéről is közreadott, igen kelendőnek bizonyult városismereti kalauzokat, sőt egy átfogó kronológiát is (*Kolozsvár a századok sodrában. Várostörténeti kronológia*, Kolozsvár, 2016). Ilyen jellegű időrendes eseményjegyzék e könyvben is megtalálható: *Erdély felsőoktatási kronológiája 1557–1945* címmel (261–272. o.) – ennek egyes értelemszerűen szűkszavú mondatai óriási információs töltettel rendelkeznek, jelentős kutatómunkára utalnak, és további vizsgálatokra késztethetik az olvasót. Csak három példa erre: „1872. augusztus 2-án az Erdélyi Múzeum-Egyesület szerződést köt a magyar állammal, melynek értelmében tudományos gyűjteményeit évi bér ellenében az egyetem rendelkezésére bocsátja. A gyűjtemények elhelyezéséről, kezeléséről az egyetem gondoskodik." (266. o.); „1919. május 9-én Valentin Poruţiu kolozsvári prefektus a Kormányzótanács nevében felszólítást küld az egyetem rektorának, hogy május 12-ig közölje, a tanári kar leteszi-e a hűségesküt a román királyra. Az eskü megtagadása az állásból való elbocsátást jelenti." (270. o.); „1943. október 11-én Buza László rektor körlevelet ad ki a zsidó diákok védelmére."

A kolozsvári *Várostörténeti kronológiában* (lásd fent) helyet kapott egy információ, amely valamiért a most kiadott egyetemtörténeti kronológiába nem került bele... Én sajnálom. („1899/1900-as tanév I. – téli – szemeszterében a Ferenc József Tudományegyetemen 4 nőhallgatót tartanak nyilván, mindnyájan a Bölcsészeti Kar diákjai.")

A rengeteg információ és az önálló tanulmányként is olvasható fejezetek koherenciáját mindenképpen növeli a közös nagy téma mellett a képanyag bősége és funkcionális elhelyezése. Ez fotókat jelent az egyetemi szféra oktató, kutató, főtisztségeket viselő személyiségeiről, a kötet forrásául szolgáló nyomtatott vagy kéziratos anyagokról (évkönyvekről, hivatalos okmányokról, tanrendek vagy egyéni szakmai kiadványok címlapjáról), az oktatást és kutatást szolgáló korabeli épületekről. Ez utóbbiak mellett külön érdekesség néhány épület emléktáblájának, alaprajzának vagy épülettervének (vagy a terv részletének), egyetemi oktatók házsongárdi síremlékének fényképe. (Ez utóbbi joggal el is volt várható Gaal Györgytől, aki a Házsongárdi temetőről is több kalauzt publikált, és a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaságnak is éveken át volt vezetője, aktív tagja.)

Az információkban gazdag kötet kellemes színösszhatású és arányosan szerkesztett borítójának terve Bodó Zalánt dicséri. A könyv használatát megkönnyíti a belső címlapot követő tartalomjegyzék (5. o.), ennek fő fejezetei angolul is olvashatók (6. o.), és a mutató (voltaképpen személynevek mutatója, ezt a kötet felelős kiadója, Biró Annamária állította össze). Hasznos a kötetet záró, rövid angol nyelvű összefoglaló is.

A hátsó borítón is megjelenő önmeghatározása szerint a 150 éve alapított Ferenc József Tudományegyetem 73 tanévre és négy nagyobb korszakra terjedő történetének rövid összefoglalása ez a kötet, amely tanárai, tisztségviselői, tiszteletbeli doktorai névsorát tartalmazza, az egyetem történetét meghatározó törvények tárát, Erdély 1557–1945 közötti felsőoktatási kronológiáját és illusztratív portrékat, dokumentumképeket. Mindezek azonban együtt, egymást kiegészítve továbbvíve többet jelentenek; téma- és problémakatalógust is az olvasó számára, az oktatás-, a tudomány- és értelmiségtörténet szempontjából pedig kiindulópontokat új összefüggések megfogalmazásához.

A kötet tudós szerzője publikációinak jegyzéke néhány éve önálló kötetben jelent meg. Ő maga 1985-től, középiskolai oktatói munkájával párhuzamosan, az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet magyar nyelv és irodalom tanára volt nyugdíjazásáig (2008). Nem tanított azon az egyetemen, amely elődjének tekinti a Kolozsvárt 1872-ben alapított felsőoktatási intézményt, de kétségtelen, hogy annak is nagy szolgálatot tett forrásfeltáró és értelmező, mondjuk ki: áldozatos munkájával. Kötetével nélkülözhetetlen szakanyagot bocsátott a társadalomtörténészek rendelkezésére, de a mindenkori kíváncsi olvasóéra is, jogosan nyerte el ez a munka Az Év Könyve díjat az Erdélyi Múzeum-Egyesület éves pályázatán.

Egyed Emese

Ágota Antalka

■ ***The Impact of the Coronavirus, War and Inflation on Individuals and Workplace Conditions***

Keywords: *coronavirus, war, inflation, tragedy, mental health*

The coronavirus epidemic, the war taking place next door, the nuclear threat, the perceptibly unleashed inflation that leads to difficulties in living, the energy crisis and climate change impose burdens on our society that are difficult to cope with, even if tragedies do not happen in our personal lives. As a result, this period has a critical impact on our everyday life, our work relationships, our mental health and our financial security.

László Csák

■ ***The Future of Higher Public Administration Education in Transylvania***

Keywords: *Hungarian culture, Romania, public administration education*

Does the Hungarian community in Romania need public administration education in their mother tongue in higher education? Is the current solution appropriate, effective and in line with international trends? What steps need to be taken to train a truly modern public servent, capable of representing the interests of the community? The study seeks to provide a preliminary response to these questions, exploring a strategic framework for further reflection.

Miklós Csapody

■ ***Long-Distance Sonnet Service***

Kulcsszavak: *Markó Béla, Mindenki autóbusza, 1989, sonnets, Hungarians in Transylvania*

Béla Markó's first book of poems published in Hungary, *Mindenki autóbusza*, appeared in 1989 in the József Attila Circle of Young Writers' series of booklets published by Magvető. The new volume marked a classicist turn in Markó's poetry with its choice of the sonnet, a symbol of inner freedom preserved in a closed space. In the book, the avant-garde prose poem *Rövid, korszerűtlen kiáltvány* is followed by *Költők koszorúja*. The 14 poems and the master sonnet are portraits of 14 classics of Hungarian literature from Janus Pannonius to Miklós Radnóti. During the dictatorship, Romanian authors were not allowed to publish their writings abroad without permission, but Markó sent his poems to Miklós Csapody for more than ten years, who arranged for their publication. This "philological memoir" by the editor of the book, based on the poet's letters and the documents of the József Attila Circle, recalls the story of the book's birth, the struggles of the new generation of poets of the time and the situation of Hungarians in Transylvania in the 1980s until the end of the dictatorship.

Csongor Csősz

■ ***Analysis and Comparison of the Consolidated State Budget Revenue in Romania and Sweden in the Period 2006-2021***

Keywords: *Romania, Sweden, state budget, fiscal incomes, social security contributions, non-fiscal incomes*

The objective of the empirical research is to compare the revenues of the Romanian and Swedish state budgets in the period 2006-2021. In the course of the research, I thoroughly analyse the three main income groups: fiscal incomes, social security contributions and non-fiscal incomes, as well as the presentation of the main groups of fiscal incomes. An important part of the study is the comparison on the role of consumption taxes from the perspective of the Romanian and Swedish budgets.

László Fazakas

■ ***Everyday Annoyances in Kolozsvár during and after the Construction of the Water Supply System (1895-1918)***

Keywords: *water supply system, Kolozsvár/Cluj, everyday annoyances, 1895-1918*

The construction of the main water supply system of Kolozsvár started in 1894. However, the laying and use of pipelines has been a source of many annoyances, which made the daily lives of the city dwellers troublesome. The study presents the inconveniences caused by the construction of the water supply system and how it affected the daily lives of the city dwellers through some contemporary examples.

János Balázs Kocsis
■ ***Transitions – The City and Its Periphery***
Keywords: *city, vicinity, periphery, local society, regions, East-Central Europe, peri-urban developments*
The relationship between the city and its vicinity has been undergoing a fundamental change, calling many old approaches into question, and challenging local societies and decision-makers. The regions of East-Central Europe have several specificities that render it difficult to adopt traditional western approaches and procedures. This article attempts to interpret peri-urban developments by incorporating local features and transcending the dichotomy of town and countryside.

Artur Lakatos – Dávid-Gábor Veres
■ ***The Functioning of the Prefecture in Romania***
Keywords: *administrative history, Prefecture, local administrative level, local representation of the government, administrative reform*
This paper deals with a specific institution of both the central and the local level of administration of the Romanian administrative system, the Prefecture or the Institution of the Prefect. The authors present a summary of the evolution of this institution. Also, the competencies and limitation of power for this institution are presented in the frame of the current Romanian administrative legislation. In the end, the conclusions tackle the possible future concerning the evolution of the Prefecture as an institution.

Dénes Lőrinczi
■ ***Order for Self-Governance***
Keywords: *self-governance, administration, Székely Land, law enforcement*
When we hear the word administration, we tend to think of many things. In dictionaries, several interpretations usually lead to the same conclusion. The proper management of the community requires an organisation that is able to maintain public safety to ensure its well-being. Law enforcement is not something new, but has long roots in the life of any community, because if there is no sense of security, the community living there cannot expect and hope for development and a vision for the future. In this study I have tried to give a brief summary of how, in the case of the Székely Land, public administration and the organisation of law enforcement have developed over the past centuries. What were the factors on the basis of which they were organised, how widespread was the implementation of the maintenance of order, and were the measures sufficient to maintain security in that era? How were the people in charge of these institutions and organisations named, and how did their powers differ from those of the public security units operating today?

Sándor Szabó-M.
■ ***The Impact of the EU's Projects under the LEADER Program in the North-Eastern Region of Braşov County***
Keywords: *LEADER, European Union, Romania, economical and social development, ATBN local action group*
In Romania, the LEADER program has been successful in terms of the proportion of funds mobilised. But how did things turn out if we analyse the socio-economic development impact of the program? Have similar results been achieved in these aspects? Did the parties involved attempt to follow a systematic development path or did they just carry out a chaotic mix of applications? The present study aims to provide answers to these questions.

For this case study, I have looked at the funds used by the ATBN local action group in Braşov County, from Romania's accession to the EU until 2020.

István Attila Sztakics

■ ***The Management of Public and Private Assets within Regional Administrative Units***

Keywords: *public assets, private assets, regional administrative units, Constitution and Civil Code of Romania*

The paper examines the management of public and private assets within regional administrative units both theoretically, listing the relevant legal regulations, and practically, by describing a specific administrative procedure. The article highlights that while the Constitution and Civil Code of Romania only mention the management of public assets within regional administrative units, the Administrative Code also provides regulations for the management of private assets within these units. As a result, before the publication of the Administrative Code, it was suggested in the literature that the right of management, which is an exclusive real right derived solely from public ownership, should be reinterpreted to also apply to private property, but only in cases where the right of private ownership is considered as part of public law, exclusively belonging to the state or a regional administrative unit. Furthermore, the paper also discusses the question of whether, although the administrative document ordering the management is a unilateral administrative act, the management itself requires the signing of a contract between the owner and the manager. This question is answered by an administrative lawsuit, which the author describes in detail.

Szabolcs Barnabás Tóth

■ ***The Reception of Administrative Laws in Háromszék as Reflected in the Local Press – 1925-1930***

Keywords: *administrative laws, Háromszék, local press, Romanian Public Administration Act of 1925*

The Romanian Public Administration Act of 1925 was the first comprehensive legislation that determined the functioning of the country's local administration in the period between the two world wars. The application of the law meant a new system for the 76 counties and 144 towns of Romania. In our study, we examine the laws of 1925 and 1929. As a source of the research we used articles published in the *Székely Nép*, a local newspaper. These articles reflect the attitude of the local population and the local elite in relation to the new situation. The laws governing local public administration were developed based on a western model. They served the interests of various Romanian parties, so they never achieved their original goal: the creation of a strong self-government. Since the implementation methodology of the laws was never published, the Romanian Minister of the Interior and the prefect of the county were constantly involved in the management of local affairs. A lot of terms related to administration before the First World War continued to live on in the thinking of locals. In addition, most of the local officials who worked in administration had difficulty using the state language. While the official documents were written only in Romanian, everyday communication in the public administration was in Hungarian. Knowledge of the Romanian official language was the privilege of only a few local intellectuals. There was a great deal of adherence to the status of traditional Székely villages. The concept of a rural municipality made up of several villages was almost incomprehensible to the local leaders, because in the past there were only single villages with their own administration. The general situation is clearly reflected in the articles of the local press, which shows the daily struggle of the local elite in managing public affairs within the new borders of a country with a politically uncertain leadership.

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

alapítási év:

1926

A *Kárpát*-medence egyik legrégibb alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

KORUNK – KORUNK AKADÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA

TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT

Anyagi támogatása lehetséges módozatairól a **korunk@gmail.com** email címen,
a **(0040) 264-375-035** és **(0040) 742-061-613** telefonszámokon, konkrét felvilágosítást nyújtunk.
www.korunk.org
http://epa.oszk.hu/00400/00458

Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere
életben maradásához járul
hozzá. Köszönjük!

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette: **Csák László** (vendégszerkesztő), **Rigán Lóránd**

Antalka Ágota (1981) – író, pszichológus, társult egyetemi oktató, BBTE, Kommunikáció-, Közigazgatás- és Politikatudományi Kar, Sepsiszentgyörgy
Csák László (1977) – tervező közgazdász, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kommunikáció-, Közigazgatás- és Politikatudományi Kar, Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár
Csapody Miklós (1955) – irodalomtörténész, PhD, Budapest
Csősz Csongor (1985) – közgazdász, PhD, társult egyetemi oktató, BBTE, Kommunikáció-, Közigazgatás- és Politikatudományi Kar, Sepsiszentgyörgy
Demény Péter (1972) – költő, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely
Egyed Emese (1957) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Fazakas László (1989) – történész, főszerkesztő, Erdélyi Krónika
A. Gergely András (1952–2023) – társadalomkutató, kulturális antropológus
Kocsis János Balázs (1971) – városszociológus, habil. egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, a Magyar Urbanisztikai Társaság alelnöke, Budapest
Lakatos Artur (1980) – történész, közgazdász, egyetemi adjunktus, PKE, Nagyvárad
Lőrinczi Dénes (1990) – doktorandus, könyvtáros, Bod Péter Megyei Könyvtár, Sepsiszentgyörgy
Oláh András (1959) – költő, Mátészalka
Siklódy Fruzsina (2000) – grafikus, Csíkszereda
Szabó-M. Sándor (1991) – elnök, Alsórákosért Egyesület, Alsórákos
Sztakics István Attila (1975) – jogász, társult egyetemi oktató, BBTE, Kommunikáció-, Közigazgatás- és Politikatudományi Kar, Sepsiszentgyörgy
Tóth Szabolcs Barnabás (1977) – történész, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kommunikáció-, Közigazgatás- és Politikatudományi Kar, Sepsiszentgyörgy
Veres Dávid-Gábor (2002) – egyetemi hallgató, PKE, Nagyvárad

TÁMOGATÓK

RMDSZ

Nemzeti Kulturális Alap

Bethlen Gábor Alap

MOL

Hungarian American Coalition

Ministerul Culturii

„A közigazgatás oktatásának célszemélyei a közalkalmazottak, köztisztviselők vagy általában mindazok, akik a helyi közigazgatás különböző intézményeiben dolgoznak. Szükség van-e ilyen szakemberekre, akik speciálisan érzékenyek a kisebbségi kérdésekre? A válasz egyértelműen igen, már csak azért is, mert már magának a közösségnek a társadalmi részvétele sem oldható meg megfelelően, ha azt magyarul nem tudókra bízzuk; még az önkifejezés, az érdekek artikulációja is hiányt szenvedhet idegen nyelvi környezetben, hiszen felléphet a másodnyelvi frusztráció jelensége is."

(Csák László)

ISSN 1222 8338

10 LEI
800 FT

ȘTIINȚE ADMINISTRATIVE
ADMINISTRATIVE SCIENCE